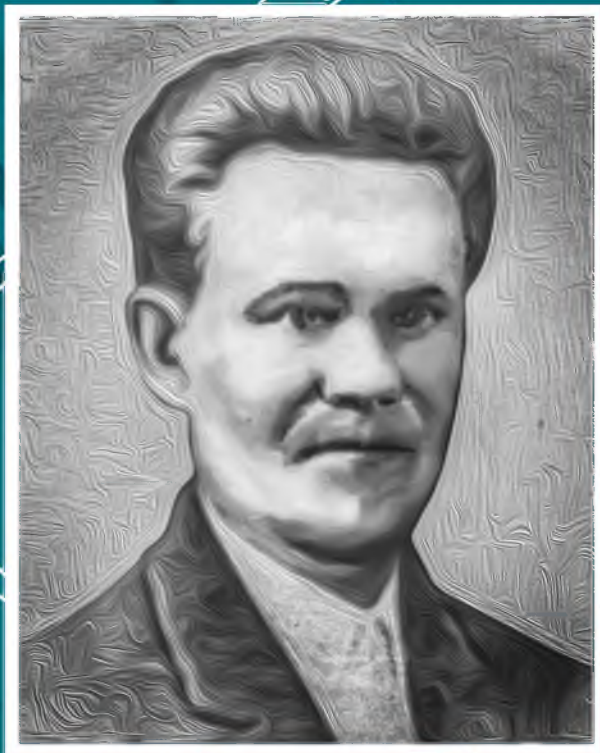

До 145-річчя
Якова Феофановича
Чепіги

«НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА ЯКОВА ЧЕПІГИ»

Тези доповідей
обласних педагогічних
читань

30 квітня 2020 року

Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського
Національної академії педагогічних наук України
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

«Національна школа Якова Чепіги»

*(до 145-річчя
Якова Феофановича Чепіги)*

**Тези доповідей
обласних педагогічних читань**

30 квітня 2020 року

«Національна школа Якова Чепіги» (до 145-річчя з дня народження Я. Ф. Чепіги) : тези доповідей обласних педагогічних читань (м. Миколаїв, 30 квітня 2020 р.). – Миколаїв : ОІППО, 2020. – 132 с.

Рекомендовано до друку вченою радою Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (протокол від 27 травня 2020 року № 3).

У збірнику подано матеріали учасників обласних педагогічних читань «Національна школа Якова Чепіги», присвячених 145-річчю з дня народження Я. Ф. Чепіги, що відбулися на базі Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти 30 квітня 2020 року.

У матеріалах наукових співробітників Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України, науково-педагогічних, педагогічних працівників МОІППО, педагогічних працівників закладів освіти України та Миколаївської області, які впроваджують ідеї Якова Чепіги у професійній діяльності, розглянуто питання: про роль Якова Чепіги як фундатора наукових засад національного виховання, розвиток його педагогічних ідей у сучасній освіті, професійне становлення вчителя, бачення засад навчання і виховання молодших школярів у педагогічній спадщині великого педагога та інші.

Редакційна колегія:

Голова:

Шуляр В. І., доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії й методики мовно-літературної та художньо-естетичної освіти, директор МОІППО, заслужений учитель України.

Члени редакційної колегії:

Стойкова В. В., кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-педагогічної роботи МОІППО;

Березівська Л. Д., директор, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України;

Гич Г. М., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії й методики мовно-літературної та художньо-естетичної освіти МОІППО;

Ніколаєв І. Є., доктор історичних наук, завідувач кафедри філософії освіти, теорії й методики суспільствознавчих предметів МОІППО;

Клименко Л. О., кандидат педагогічних наук, доцент, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри теорії й методики природничо-математичної освіти та ІТ МОІППО;

Сокурченко О. О., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії й методики дошкільної та початкової освіти МОІППО;

Тихонова Т. В., доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти МОІППО;

Відповідальний секретар:

Домаскіна М. А., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти МОІППО.

Рецензенти:

Ніколаєв І. Є., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії освіти, теорії й методики суспільствознавчих предметів МОІППО;

Середа І. В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.

Віддруковано з авторських оригіналів

ЗМІСТ

ЗМІСТ	3
ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ВИДАТНОГО ПЕДАГОГА.....	6
I. Змістова лінія «ЯКІВ ЧЕПІГА ЯК ФУНДАТОР НАУКОВИХ ЗАСАД НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ»	9
Л. Березівська ЯКІВ ФЕОФАНОВИЧ ЧЕПІГА (ЗЕЛЕНКЕВИЧ) ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ	9
Л. Рясик УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ЯКОВА ФЕОФАНОВИЧА ЧЕПІГИ	13
Т.Тихонова, М. Домаскіна ПРИРОДОВІДПОВІДНІСТЬ ЯК ҐРУНТОВНИЙ ПРИНЦИП НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ ЯКОВА ЧЕПІГИ	20
II. Змістова лінія «РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ЯКОВА ЧЕПІГИ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ»	25
В. Шуляр ІМПЕРАТИВИ ЯКОВА ФЕОФАНОВИЧА ЧЕПІГИ Й НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА.....	25
Т. Бурлака РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ЯКОВА ЧЕПІГИ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ	31
Н. Клименюк ПЕДОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ЯКОВА ЧЕПІГИ	38
О. Петренко ЗВУКОВИЙ ПРОСТІР ЯК ЧИННИК БУТТЯ Й ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ПОГЛЯДАХ Я. ЧЕПІГИ	41
Г. Суріна ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯКОВА ЧЕПІГИ	45

III. Змістова лінія «ЛІНГВОДИДАКТИЧНА СПАДЩИНА ЯКОВА ЧЕПІГИ»	50
Г. Гич	
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ ЯКОВА ЧЕПІГИ І ЧИТАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	50
IV. Змістова лінія «ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ ЯКОВА ЧЕПІГИ У ВИКЛАДАННІ ПРЕДМЕТІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНОГО ЦИКЛУ»	56
Н. Махровська, Г. Погромська, Е. Рогожинська	
ГРУНТОВНІ ПРИНЦИПИ НОРМАЛЬНОЇ ШКОЛИ Я. ЧЕПІГИ В КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОМУ НАВЧАННІ МАТЕМАТИКИ	56
І. Мироненко	
ПОГЛЯДИ ЧАРЛЬЗА РОБЕРТА ДАРВІНА В РОБОТАХ ЯКОВА ФЕОФАНОВИЧА ЧЕПІГИ	61
Г. Погромська, Н. Махровська, Е. Рогожинська	
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ІДЕЙ ВІЛЬНОЇ ТРУДОВОЇ ШКОЛИ Я. ЧЕПІГИ В ІНТЕГРОВАНІЙ ОСВІТНІЙ ПРОЦЕСІ З МАТЕМАТИКИ.....	64
V. Змістова лінія «ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ В РОБОТАХ ЯКОВА ЧЕПІГИ»	68
О. Кизименко	
ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЯКОВА ЧЕПІГИ.....	68
О. Костенко	
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ	71
Л. Продан	
ВИМОГИ ДО ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЯКОВА ЧЕПІГИ	76
О. Сокурєнко	
ЯКІВ ЧЕПІГА ПРО САМОВИХОВАННЯ ВЧИТЕЛЯ: РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ У СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	80

В. Стойкова	
САМОРОЗВИТОК ПЕДАГОГА: МАКСИМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ Я. ЧЕПІГИ.....	83
А. Федосова	
САМОМЕНЕДЖМЕНТ У КОНТЕКСТІ ПОГЛЯДІВ Я. Ф. ЧЕПІГИ.....	91
І. Хозраткулова	
СУЧАСНІ АСПЕКТИ САМОРОЗВИТКУ ПЕДАГОГА В РОБОТАХ ЯКОВА ЧЕПІГИ.....	95
І. Чепіга	
ВПЛИВ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ Я. Ф. ЧЕПІГИ НА ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ ПЕДАГОГА У СВІТІ НУШ.....	98
VI. Змістова лінія «БАЧЕННЯ ЗАСАД НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ЯКОВА ЧЕПІГИ»	103
Г. Лисиця	
Я. ЧЕПІГА ПРО МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ	103
Г. Міленіна	
СОФІЯ РУСОВА ТА ЯКІВ ЧЕПІГА: ЗІСТАВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ.....	108
О. Мілейко	
ДОСВІД ЯКОВА ЧЕПІГИ – АКТУАЛЬНИЙ СЬОГОДНІ	113
Л. Олійник	
ВІЛЬНА ОСОБИСТІСТЬ У ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ЯКОВА ЧЕПІГИ	116
О. Рибачук	
ОСОБЛИВОСТІ ІДЕЙ НАВЧАННЯ Й ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ЯКОВА ЧЕПІГИ.....	120
НАШІ АВТОРИ:	128

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ВИДАТНОГО ПЕДАГОГА

ЯКІВ ФЕОФАНОВИЧ ЧЕПІГА (ЗЕЛЕНКЕВИЧ)

Чепіга Яків Феофанович – видатний український педагог, психолог та громадський діяч, народився в селі Мар'янці на Херсонщині, (нині Миколаївщина), 12 травня 1875 року. Його батько був паламарем і мав прізвище Зеленкевич. Однак, коли Якову виповнилося 12 років, батько помер, і хлопчик залишився сиротою. Його мати походила з давнього козацького роду, і Яків успадкував прізвище матері – Чепіга,.

Закінчивши у 1892 році Грушевське двокласне народне училище, Яків Чепіга вступає до Новобузької вчительської семінарії (Миколаївська область). Вступні іспити з 11 предметів він склав відмінно.

Яків був старанним студентом, що отримував повну стипендію. Із 50-ти учнів, які вступили до першого класу семінарії (курсу), у третьому залишилося лише 24, серед яких був і Яків Зеленкевич. По закінченню семінарії він отримав свідоцтво про звання вчителя початкових класів. Учительська семінарія давала всебічні знання, широко застосовувався практичний досвід проведення уроків. Таким чином, Яків Зеленкевич отримав гарну на той час педагогічну освіту.

У 1895 році Якова направлено на роботу вчителя Зелецького земського училища (Одеський учбовий округ Херсонської губернії).

Із 1895 до 1919 року Я. Чепіга працював у школах Донбасу.

У 1900–1901рр. був завідувачем вечірніх курсів для дорослих у Луганську.

Протягом 1908–1911 років завідував Народним університетом Вознесенського рудника на Донбасі.

Перші статті Якова Чепіги опубліковано у 1907 році в журналі «Оренбургский Учительский Вестник». Після заснування в Києві українського педагогічного журналу «Світло» Яків Феофанович друкував свої роботи саме в ньому (1909–1914 рр.).

У 1910 році виходить робота Я.Чепіги «Національність і національна школа», у якій автор ґрунтовно розкриває сутність взаємовпливу рідної мови, нації та загального розвитку дитини.

Саме в цій праці подано визначення поняття «національне виховання» як «виховання в душі нації, у душі мови, в її переказах та віруваннях, її звичаях, історії та культурі, національній творчості». Саме національне виховання Я. Чепіга вважає життєвою потребою нації, що має бути закріплено у праві та законності. Основою національного виховання, на думку Якова Феофановича, є сім'я та школа.

У 1917 році Яків Чепіга – завідувач народної освіти Київського повітового земства, а у 1918 році – експерт початкових шкіл м. Києва. Яків Феофанович був активним громадським діячем, зокрема у 1919 році він бере активну участь у діяльності Наркомосу УСРР і є розробником «Положення про трудові школи та програми». Роком пізніше він стає завідувачем дошкільного відділу, а згодом – секції дитячих будинків народної освіти Київської губернії.

Багато ідей Якова Чепіги є актуальними і нині. Зокрема він уважав основним завданням школи – підтримку природного розвитку учнів. Школа не повинна бути обмеженою книжковими знаннями, вона має готувати вихованців до реального життя. Саме цим ідеям присвячено цілу низку робіт вченого.

У коло інтересів Якова Чепіги входили не тільки дошкільні заклади та початкова школа. Його дуже цікавив і розвиток вищої школи. Так, у 1920 році він – член оргкомітету у справах реформації Вищого інституту народної освіти в м. Києві. Тут він спочатку працює деканом дошкільного факультету, потім деканом факультету соціального виховання, згодом стає проректором та професором.

Яків Чепіга є автором багатьох ґрунтовних праць, серед яких можна виділити його першу монографію «Самовиховання вчителя», яка вийшла у світ у 1914 році, проте слугувала не одному поколінню педагогів. У цій роботі автор стверджує, що задача вчителя передусім – «виховання молодого покоління, втілення в ньому високих людських ідеалів і думок».

У тому ж 1920 році Яків Феофанович виступає як активний засновник Педологічного інституту у столиці нашої держави. У 1922–1925 роках очолює секцію практичної педагогіки на кафедрі педології Інституту педології.

1925 року Яків Чепіга очолює секцію методики та дидактики Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки, на базі якої

пізніше утворився Український науково-дослідний інститут педагогіки.

Весь творчий шлях Якова Феофановича присвячений питанням розвитку національної школи. І саме ці погляди зрештою призвели до трагічних наслідків. У 1933 році Чепігу звільняють із науково-дослідного інституту. Він переїжджає до Білорусії, де очолює кафедру педагогіки Могилівського педінституту. Через хворобу він повертається до Харкова.

А у 1937 році видатного педагога заарештовано за начебто антирадянську націоналістичну діяльність, що спрямована проти керівництва партії та уряду. Якова Чепігу відправлено у Північно-Східний табір Сусуманського району Магаданської області, де 22 серпня 1938 року його серце не витримало навантаження.

Доля Якова Феофановича Чепіги була складною та трагічною. Він пройшов непростий шлях від сільського вчителя до відомого науковця, визнаного за життя. Однак, ставши жертвою репресійної системи, тривалий час його ім'я чекало реабілітації після смерті.

Я. Ф. Чепіга – один із перших, хто зробив вагомий внесок у розвиток національної педагогічної думки, становлення національної системи освіти та виховання. Напрацювання вченого не втратили актуальності і нині і як ніколи потребують ретельного вивчення та розвинення в сучасній українській школі.

Докладніше з біографією, бібліографією та вибраними творами Якова Чепіги можна ознайомитися на сайті Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського.

І. Змістова лінія «ЯКІВ ЧЕПІГА ЯК ФУНДАТОР НАУКОВИХ ЗАСАД НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ»

УДК 37(091)(477)-051Чепіга:[37.015.31:39(=161.2)]

ЯКІВ ФЕОФАНОВИЧ ЧЕПІГА (ЗЕЛЕНКЕВИЧ) ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Лариса Березівська

Нині в умовах розбудови Нової української школи набувають актуальності ідеї видатного педагога, психолога, громадського діяча, методиста, автора концепції національної школи Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича) (1875–1938). Педагог, який самовіддано працював на освітянській ниві, зробив значний внесок у розвиток національної педагогічної думки, становлення української системи освіти й виховання, на жаль, став жертвою сталінської тоталітарної системи. Учений залишив після себе велику педагогічну спадщину (понад 150 праць): шкільні підручники для початкової школи й освіти дорослих, методичні посібники для вчителів, книжки для дошкільних закладів і дитячих бібліотек, численні статті.

Історіографічний огляд свідчить, що різноманітні аспекти життєвого шляху, науково-педагогічної діяльності Я. Чепіги висвітлюють у своїх публікаціях сучасні дослідники (Л. Березівська, С. Болтівець, В. Демчук, Л. Кондратенко, В. Марочко, А. Невгодовський, З. Палюх, М. Прищак, О. Щербакова, О. Сухомлинська, С. Яворська та ін.). Його педагогічні погляди, науково-організаційну й громадську діяльність відображено в дисертаціях (Л. Ніколенко, 2000; О. Щербакова, 2009; Н. Богданець-Білоskalенко, 2015; Н. Кравчун, 2016). Для вивчення його ідей можуть прислужитися: навчальний посібник «Вибрані педагогічні твори Я. Ф. Чепіги» (Л. Березівська, 2006) [2]; біобібліографічний покажчик «Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) – видатний педагог, психолог, громадський діяч» (2013, <https://dnrb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/05/11.pdf>) [7]; сторінка «Чепіга (Зеленкевич) Яків Феофанович» електронного інформаційно-бібліографічного

ресурсу «Видатні педагоги України та світу» (<https://dnrb.gov.ua/ua/інформаційно-бібліографічні-ресурси/видатні-педагоги/чепіга-я-ф/>) [1].

Мета нашої статті – висвітлити на основі аналізу праць Я. Чепіги його ідеї про національне виховання дітей і молоді для їх творчого осмислення в нинішніх умовах розбудови Нової української школи.

Насамперед зазначимо, що на початку ХХ ст. через відсутність національної школи на українських землях, котрі входили до складу Російської імперії, Я. Чепіга, як і інші українські педагоги, досліджував проблему національного виховання. У більшості своїх праць цього періоду («До національної школи», «Грунтовні принципи нормальної школи», «Національність і національна школа», «Народний учитель і національне питання», «Національне виховання», «Самовиховання вчителя» та ін.) він відстоював ідею створення української школи, навчання рідною мовою, а імперську денаціоналізовану школу називав мачухою українських дітей [6, с. 56].

Далекоглядною була думка педагога про національне виховання й освіту як «інстинктивне прагнення нації до своєї самоохорони» [3, с. 26]. Він наводив суттєві аргументи, що кожна нація відрізняється від іншої мовою, звичаями, історією, переказами, культурою, творчістю.

Я. Чепіга під поняттям «національне виховання» розумів «не шовіністичне, не приправлене «дутим» патріотизмом, а виховання в дусі нації, в дусі мови, в її переказах, віруваннях, звичаях, історії, культурі, національній творчості, у тому, про що писали й говорили найкращі представники нації, у всьому, що народ або нація пережили, бачили, чули, виробили, чого досягли найцікавішого, найкориснішого в своєму розвитку» [6, с. 52]. Мета виховання молодого покоління нації, що стала на шлях відродження, збігається з метою життя в її природному нормальному розвитку. Водночас педагог уважав, що національне виховання є важелем поступу народу, його культури, захисту від асиміляції [5, с. 121].

Великого значення Яків Феофанович надавав мові як засобу національного виховання. Він називав рідну мову народним скарбом, що увібрав у себе найцінніше, найкраще, найдорожче, –

«все, що підносить людину до найвищих ступенів культурного рівня, все, на чім будується її поступове, моральне, духовне й культурне життя»; працею народного духу, його живою діяльністю, яскравим виразом індивідуальності окремої людини та цілої народності; «власністю людського духу», «духом нації», «продуктом розумової діяльності» [6, с. 51–52]. Переконливою є думка Я. Чепіги про стратегічне значення мови для розвитку розуму й душі дитини.

Педагог виокремив джерела національного виховання: національне мистецтво, рідна література, національна наука, національний побут, рідна мова, народні казки, приказки, прислів'я [6, с. 53]. Актуально звучить його ідея: «Щоб мати здорову молодь, треба оздоровити оточення й поставити на нові національні підвалини виховання й навчання дітей» [6, с. 53–54].

Яків Феофанович визначив основи національного виховання: життя людини поєднується з життям нації, розвиток молодого покоління – із розвитком нації; «національне виховання виникає з природи людини і в своїх завданнях повинне спиратися на вивчення всіх індивідуальностей дитини у зв'язку з усіма особливостями національного духу і вдачі»; національне виховання має йти в ногу з вихованням особи задля збереження фізичного й морального здоров'я нації, задля розвитку її духовних творчих сил [5, с. 116].

Важливі функції в національному вихованні виконують школа та сім'я. «Коли ми бажаємо, щоб наші нащадки мали ліпші умови життя, ми повинні домагатись національного виховання наших дітей, дітей рідного нам народу. Ґрунтом такого виховання мусить бути, з одного боку, сім'я, а з другого – школа», – писав Я. Чепіга. На його думку, у сім'ї на основі рідної мови формується «духовне обличчя дитини», з яким вона потрапляє в школу, де має розвинути духовні й природні сили [6, с. 55].

Безсумнівно, провідна роль у національному вихованні належить учителеві. Педагог порівнював національні особливості дитини з гілками, листям на дереві [4, с. 63]. Він уважав, що «...національне виховання і освіта в руках свідомого вчителя, що любить гаряче свій народ, є ті двері, через які людина входить в розуміння загальнолюдських ідей» [4, с. 64].

Отже, на початку ХХ ст. в умовах антиукраїнської політики імперського уряду, відсутності української держави, української

школи Я.Чепіга разом з іншими українськими педагогами розробляв проблеми національної освіти й виховання. Його ідеї не були реалізовані за життя, проте не втратили й нині своєї актуальності та значущості. Національне виховання педагог розглядав як шлях розвитку й збереження нації; водночас – як природовідповідне виховання дитини з урахуванням її індивідуальності та як складник державної політики. Важливу роль у національному вихованні відіграють сім'я та школа, тобто національний принцип є провідним у сімейному вихованні, освітньому процесі.

Узагальнюючи ідеї Якова Феофановича, доходимо висновку, що національне виховання – це виховання любові до рідної землі, українського народу; шанобливого ставлення до його історії, культури, мови, традицій; здатності до збереження національної ідентичності, до участі в розбудові своєї держави; водночас це повага до культури всіх народів. Вартою уваги є думка педагога про національну ідею як чинник консолідації розвитку суспільства й нації загалом. Потребують подальшого вивчення ідеї Я. Чепіги щодо ролі вчителя в національному вихованні учнів. Про це йтиметься в наступних публікаціях.

Список використаних джерел

1. Чепіга (Зеленкевич) Яків Феофанович [Електронний ресурс] : [сторінка інформ.-бібліогр. ресурсу «Видатні педагоги України та світу» / упоряд.: Л. Д. Березівська, Т. М. Деревянко] ; наук. керівник Л. Д. Березівська ; ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського // Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського : [офіц. сайт]. – Текст. дані. – Київ, [2020]. – Режим доступу: <https://dnrb.gov.ua/ua/інформаційно-бібліографічні-ресурси/видатні-педагоги/чепіга-я-ф/> (дата звернення: 08.04.20). – Назва з екрана.

2. Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Вибрані педагогічні твори : навч. посіб. / Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) ; Ін-т педагогіки АПН України ; [упоряд., авт. передм., вступ. ст., бібліогр. покажч. Л. Д. Березівська]. – Харків : ОВС, 2006. – 327 с.

3. Чепіга Я. Ф. Ґрунтовні принципи нормальної школи / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Вибр. пед. тв. : навч. посібник / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с. – С. 25–28.

4. Чепіга Я. Ф. Народний учитель і національне питання / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Вибр. пед. тв. : навч. посібник / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с. – С. 57–65.

5. Чепіга Я. Ф. Національне виховання / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Вибр. пед. тв. : навч. посібник / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с. – С. 105–128.

6. Чепіга Я. Ф. Національність і національна школа / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Вибр. пед. тв. : навч. посібник / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с. – С. 46–56.

7. Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) – видатний педагог, психолог, громадський діяч : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Лисиця Н. В., Айвазова Л. М., Бублик Н. М., Стельмах Н. А. ; наук. консультант і авт. вступ. ст. Березівська Л. Д. ; наук. ред. : Рогова П. І., Пономаренко Л. О. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. – Київ : Нілан-ЛТД, 2013. – 135, [8] с. – (Сер. «Видатні педагоги світу» ; вип. 9).

УДК 37.01/.09

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ЯКОВА ФЕОФАНОВИЧА ЧЕПІГИ

Любов Рясик

Нині Україна розпочала надзвичайно важливий процес реформування системи національної освіти. У Концепції «Нова українська школа» зазначено: «Освіта є ключовим елементом національної безпеки, а людина – це найцінніший актив держави». У суспільстві відбувається пошук таких систем освіти,

які б забезпечили культурне й духовне відродження українського народу та підняття рівня освіти до світових стандартів. Тому особливого значення набуває переосмислення історії української освіти і педагогіки, вивчення та узагальнення вітчизняного педагогічного досвіду, творчої спадщини педагогів-просвітителів, які самовідданою працею сприяли національно-культурному становленню українського суспільства. Однією з таких постатей є, без сумніву, видатний педагог-методист, психолог та громадський діяч Яків Феофанович Чепіга, творча спадщина якого разом із доробком інших видатних освітян кінця XIX – першої чверті XX століття стала фундаментом розвитку української національної школи, прогресивної педагогічної думки.

Особливу увагу Я. Ф. Чепіга приділяв питанням розбудови української народної школи на національних засадах, а також національному вихованню. Він указував, що, допоки існують нації, народи з індивідуальними особливостями, доти питання про національне виховання, національну освіту не буде вигадкою. Учений досліджував проблеми загальної педагогіки, історії педагогіки, теорії виховання, дидактики, зокрема початкової школи, методики окремих предметів, антропології та фізіології дитини, експериментальної педагогіки, етнопедагогіки. Багато його статей присвячено психології дитинства і психології виховання.

Унікальна педагогічна спадщина Я. Ф. Чепіги, який своїми науковими, політичними та громадськими здобутками сприяв розвитку нашої держави, дає нам змогу усвідомити внесок видатного педагога у формування українського освітнього простору. Яків Феофанович Чепіга наголошував, що всі прийоми навчання повинні зводитися до пробудження в учнів інтересу до того, що вивчається, аби їх увага була зосереджена на предметі вивчення. Вчитель має досягати того, щоб здобуті учнями знання залишалися з ними назавжди. Саме ця ідея Я. Чепіги становить мотиваційну сферу формування навчальної діяльності учнів. Дитина повинна розуміти, для чого вона навчається, бачити результати своєї праці.

Педагог зазначав, що в центрі освітньої системи має бути дитина. Головним завданням школи повинно стати збереження спадщини народу шляхом послідовного розвитку духовних і

фізичних сил учнів, їх індивідуальних здібностей і нахилів, створення таких умов навчання, за яких народна воля могла б вільно розвиватися в дитині і лягти в основу духовного становлення молодого покоління, виховувати дитину чесною, здібною і діяльною, задовольняти її природне прагнення до освіти. Науково-педагогічна діяльність Я.Чепіги особливо яскраво виявилася у порушенні та розв'язанні проблем початкового навчання. У своїх працях педагог відстоював думку щодо демократизації освітнього процесу, подолання примусу, насильства, чи будь-якого тиску на дитину. Провідне місце в системі формування особистості учня він надавав саме розумовому вихованню. Вчителі повинні цілеспрямовано розвивати розум дитини, пізнавальні здібності, пробуджувати інтерес до інтелектуальної діяльності, прищеплювати культуру розумової праці. Яків Феофанович Чепіга одним із перших українських педагогів зосередився на глибокому та всебічному аналізі пізнавальних процесів. Пізнавальна діяльність, на його думку, починається з відчуття і сприймання, а потім переходить у мислення. Також науковець надавав великого значення розвитку кмітливості, критичного мислення, вміння порівнювати, зіставляти другорядне і головне в навчальній діяльності. Особливої уваги педагог надає фундаментальним дослідженням, присвяченим українській школі, які є визначальними для подальшого розвитку освіти та національного виховання. Розглядаючи аналогії, проведені ним між формуванням національного світогляду і національним досвідом розбудови української школи, ми глибоко усвідомлюємо взаємовпливи процесів державотворення і реформування української педагогічної науки та системи освіти, зокрема можливість використання педагогічної практики як критерію продуктивності державних освітніх концепцій. Висвітлюючи історичний шлях національного самовизначення народу, Яків Феофанович Чепіга розглядає проблеми формування ідеології державотворення, суспільної трансформації України у світовий освітній простір, акцентуючи увагу на різних аспектах утвердження національної свідомості, духовності українства, проблеми історико-педагогічної розбудови української школи.

У роботі «Проблеми виховання і навчання в світлі науки й практики» педагог закликає: «Щоб мати здорову молодь, треба

оздоровити оточення й поставити на нові національні підвалини виховання й навчання дітей. А інакше, ми своєю байдужістю до дитини ... багатомільйонну націю призначаємо на духовне безсилля, ми не розвиваємо її хисту, і ще в корені підрізуємо його та закопуємо в землю». На думку вченого, в суспільстві необхідно створити такі умови, за яких можливо вільно й легко розвиватися індивідуальним здібностям дитини. Досягти цієї мети можна через національне навчання і виховання. Якою ж бачив українську школу Я. Ф. Чепіга?

1913 року на сторінках журналу «Світло» з'являється «Проект української школи», створений педагогом-новатором. «Школа повинна бути нормальним продовженням сім'ї, досконалим первообразом культурної, завжди еволюційної родини, відповідно економічним і соціальним умовам життя і при тому обов'язково природно з'єднаною з народом». До нової української школи Я. Ф. Чепіга висував такі вимоги:

1. Українська школа витворюється спільно всім українським учительством і є утвором колективним.

2. З'являючись на тілі народної маси, школа є природно організацією народною, а не вигадкою окремих осіб, або груп, ідеали котрих часто-густо протилежні ідеалам і вимогам народних мас.

3. Освіта повинна бути глибоко національною, щоб, переходячи в товщу народну, досягати серця народу, його душі і розуму і тим могла б задовольнити його спадкові потяги і зберегти прикмети національної творчості в культурі, просвіті і, взагалі, в будівництві свого соціального і економічного життя.

4. Школу складають діти, тому вся вона повинна будуватись на постулатах, що не порушують права дитини на вільний і нормальний розвиток її фізичних і душевних прикмет згідно з індивідуальними її рисами.

Завданнями нової української школи, на думку автора проєкту, є:

1. Культивування в житті дитини всього близького і природного їй, придбаного від рідного народу.

2. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів дитини.

3. Створення таких умов освіти, за яких народна воля могла б розвинутися вільно в дитині і лягти в основу духовного поступу молодого покоління.

4. Виховання дитини чесною, здібною і діяльною людиною, задоволення її природного прагнення до освіти.

За проєктом видатного вченого, до школи повинні прийматися шестирічні діти, а вся початкова освіта – тривати шість років. Навчання дітей на першому етапі переноситься на лоно природи. Другий ступінь, так зване книжне навчання, охоплює наступні чотири роки. «Словесні знання не можуть в освіті дитини замінити її досвід. Ідучи поруч, книга й досвід утворюють поступ людської думки. Книга повинна займати почесне місце поруч з дитячою самодіяльністю та її творчістю».

Велику увагу приділяє Я. Ф. Чепіга мові навчання в українських школах. Рідна мова, – пише вчений, – це народний скарб, у якому зібрано й приховано все те найкраще й найдорожче, що підносить людину до найвищого ступеня культурного розвитку. Рідна мова є тією основою, на якій будується моральне, духовне, культурне життя нації, її минуле та її майбутнє. Мова – то праця народного духу, його жива діяльність. Школа, наголошує вчитель, повинна не знищувати творчі сили нації, а розвивати їх на користь державі.

Важливими й актуальними для Нової української школи є погляди вченого на роль і місце вчителя та сім'ї в системі національної освіти. Яків Феофанович Чепіга вважав, що вчитель – це та культурна сила, яка несе людям світло, знання. Його особистість, поведінка є зразком і для дітей, і для дорослих. У процесі діяльності педагог повинен прищеплювати молодому поколінню моральні переконання, чесноти. Саме тому на вчителя й покладається велика відповідальність перед суспільством. Педагогу, як нікому іншому, потрібно вдосконалюватися, розвиватися, зростати в науково-методичному плані. Я. Ф. Чепіга вказує на головні правила роботи з дітьми: «не шкодь дітям» та «будь справедливим до дітей у своїй праці». Особливе місце в самовихованні вчителя Я. Чепіга відводить доброті. «Ніщо так не прихиляє дітей до вчителя, як його щира, сердечна добрість». Поряд із добротою Я. Чепіга звертає увагу й на любов до дітей. Він радить учителям виховувати в собі сердечність і чуйність до дитини. Науковець переконаний, що тільки щирою любов'ю можна розвинути в душах дітей зерна гарних людських почуттів. Виховуйте в душі своїй запашну квітку, щоб у її існуванні на

землі знайти щастя і мету свого життя. «Педагоги, навчіться любити дітей!» – закликає вчений.

Педагогічні ідеї Я. Ф. Чепіги не втратили своєї значущості, важливості і для сучасної школи. Розкривши місце і роль учителя в державницькій освітній політиці, Я. Ф. Чепіга на перше місце ставить гуманітарну версію національного державотворення, а також робить аналіз соціокультурних засад державотворчої концепції освітньої парадигми, показуючи роль і значення концепції української національної школи в історії вітчизняної світоглядної думки та відображає її практичну доцільність сучасним національно-державним інтересам України у реформуванні освіти.

Проте особистість дитини виховує та духовно розвиває не тільки школа. Ґрунтом виховання педагог уважав сім'ю як основну ланку всього суспільства. «Моральні погляди дитячі найліпше всього витворюються у сім'ї, де між батьками й дитиною щирі, сердешні відносини, де любов і пошана один до одного виявляються у доброзичливості та обопільній допомозі. Задля повного морального розвитку дитини треба, щоб вона на прикладах своїх батьків здобувала такі звички, що утворюють високий моральний колорит її обличчя. Тільки таким шляхом можна добре розвивати звички до розумової діяльності й зміцнювати моральні звички до праці, ладу, терпіння, бережливості, доброзичливості, щирості, подяки, пошани».

Отже, ми доходимо висновку, що духовні й національні аспекти педагогічної спадщини Я. Ф. Чепіги в організації освітнього процесу є актуальними й нині, в часи відродження і розбудови національної системи освіти. Духовному і моральному вихованню дитини сприяє сім'я, школа, вчитель, суспільство, які завжди є взірцем для молодого покоління.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Він був одним із перших: Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) (1875–1938) / Л. Д. Березівська // Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Вибрані педагогічні твори : навчальний посібник / [упор., науковий редактор Л. Д. Березівська]. / Інститут педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – С. 9–24.

2. Березівська Л. Д. Образ учителя у творчій спадщині Я. Ф. Чепіги / Л. Д. Березівська // Рідна школа. – 2001. – № 10. – С. 72–75.
3. Березівська Л. Д. Підходи Я. Ф. Чепіги до образу вчителя / Л. Д. Березівська // Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. – К. : НПУ, 2002. – Ч. 1. – С. 75–77.
4. Березівська Л. Формування педагогічного світогляду Якова Чепіги /Л. Березівська // Шлях освіти. – 2000. – № 4. – С. 38–41.
5. Верстюк В. Ф. Проголошення незалежності УНР: історичне значення // Українська революція 1917–1921 рр.: Подвиг героїв Крут. Матеріали наукових читань (24 січня 2008 р.) / Відпов. ред. В. Ф. Верстюк. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – С. 8–20.
6. Верстюк В. Ф. Роль і місце Центральної Ради в модерній історії України / В. Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 1997. – № 5. – вересень – жовтень. – С.17–25.
7. Винниченко В. Відродження нації: в 3-х частинах / В. Винниченко. – Київ – Відень, 1920. – Ч. 1. – С. 269.
8. Грушевський М. На порозі Нової України / М. Грушевський. – К., 1991. – С. 41.
9. Ільченко Ж., Зайченко І. Питання української національної школи у творчості Я. Ф. Чепіги / Ж. Ільченко., І. Зайченко // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 2. – С. 134.
10. Каптерев П. Педагогіка і політика / П. Каптерев // «Свободная мысль». – 1992. – № 8. – С. 59–63.
11. Копиленко О. Л. Держава і право України. 1917–1920: навч. посібник / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. – К. : Либідь, 1997. – 208 с.
12. Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради / О. Л. Копиленко. – К. : «Україна», 1992. – 204 с.
13. Нариси історії українського шкільництва 1905–1933: Навч.посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
14. Проект «Нова школа» / сайт МОН України. – С. 5.
15. Чепіга Я. Ф. Проект української школи / Я.Ф. Чепіга. // Світло. – 1913. – № 2. – С. 6–13; 19–22; 33–47.

16. Чепіга Я. Народний учитель і національне питання / Я.Ф. Чепіга //Світло. – Кім. 1911 р. – С. 15–25.
17. Чепіга Я. Ф. Самовиховання вчителя / Яків Феофанович Чепіга. – К.: Українська педагогічна бібліотека, 1914. – С. 6–35 .
18. Чепіга Я. Моральне вношіння в справі виховання / Я. Чепіга //Світло. – 1910. – № 2. – С. 20–33.
19. Чепіга Я. Національність і національна школа / Я Чепіга // Світло. – 1910. – № 1. – С. 16–47.
20. Чепіга Я. Уява і мислительна творча діяльність дитини / Я. Чепіга // Світло. – 1914. – № 9. – С. 13–40.
21. Чепіга Я. Педологія або наука про дітей / Я. Чепіга // Світло. – 1911. – № 5. – С. 4–9.
22. Чепіга Я. Передмова до проекту української школи / Я. Чепіга //Світло. – 1913. – № 1. – С. 32.
23. Чепіга Я. Проблеми виховання й навчання в світлі науки й практики: Збірник психолого-педагогічних статей / Я. Чепіга. – К., 1918. – Кн. 1. – С. 22–23.
24. Чепіга Я. Самовиховання вчителя / Я. Чепіга. – 6-е вид. – К.: Українська школа, 1914. – С. 36
25. Чепіга Я. Школа й освіта на Україні / Я. Чепіга // Вільна українська школа. 1918/19. –. 8–9. – С. 129–141.
26. Чепіга Я. Проблеми виховання й навчання в світлі науки й практики / Я. Чепіга. – Зб.псих.-пед.ст. – Кн. 1. – К., 1913.

УДК 37.013.2

ПРИРОДОВІДПОВІДНІСТЬ ЯК ҐРУНТОВНИЙ ПРИНЦИП НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ ЯКОВА ЧЕПІГИ

*Тетяна Тихонова
Марина Домаскіна*

*Кожне навчання є найлютіший ворог освіти.
Я. Чепіга*

Школа як соціальний інститут у всі часи виконувала свою основну соціальну функцію – готувала наступні покоління до суспільного виробництва, ставлячи за головну мету формування

знань, умінь і навичок учнів у предметно-наукових сферах. Відповідно до цієї мети поступово склалися принципи формування змісту й організації навчання в середній школі: науково-знаннєвий підхід до відбору змісту освіти, його предметний розподіл; масовість та фронтальність навчання, класно-урочна система тощо. Ці принципи здебільшого були націлені на підготовку робітника індустріального суспільства і не враховували індивідуальні особливості учнів. Із самого початку в діяльність школи було закладено суперечність між необхідністю уніфікації та стандартизації вимог до результатів навчання та індивідуальною природою кожної дитини.

Видатні педагоги завжди вказували на цю суперечність, підкреслюючи, що школа насамперед має виховувати й розвивати дитину відповідно до її індивідуальних здібностей і нахилів. Український педагог Яків Чепіга в багатьох роботах підкреслював ґрунтовність принципу відповідності освіти природі дитини та вважав його одним із головних у процесі побудови національної школи. У статті «Ґрунтовні принципи нормальної школи» він писав: «А оскільки дух нації полягає в природі її окремих індивідуумів, що становлять націю, то школа повинна створитись на законах природи людини, повинна бути природною» [5]. Критикуючи зміст навчання, який він уважав штучним і відірваним від реального життя, Яків Чепіга вказував: «Внутрішні змагання дитини до навчання гармонійні зо всією природою людини. І школа повинна не гасити цю потребу освіти штучними засобами неправдивої системи навчання, а розпалювати засобами, котрі ґрунтуються на природних законах інтелектуального розвитку людини» [5].

Час підтверджує правдивість поглядів видатного педагога. У сучасній світовій та вітчизняній освіті спостерігаємо поступове змінення вектора педагогічної думки щодо цілей навчання в бік розвитку закладених природою творчих здібностей та можливостей учнів, формування їхнього мислення. За майже сто останніх років розроблено багато розвивальних педагогічних систем і технологій, ефективність яких експериментально перевірено. Серед них найвідоміші такі європейські та американські педагогічні системи:

- «Будинок дитини» італійського лікаря-дефектолога і педагога Марії Монтессорі;

- школа вальдорфської педагогіки Рудольфа Штейнера;
- «Школа без примусу і покарання» П. Петерсена;
- «Школа без примусу» французького вченого-педагога С. Френе;

- «Школа завтрашнього дня» американського вченого-педагога Дональда Ховарда;

- голландський досвід учених-педагогів «Інтегративна модель школи»;

- прагматична модель «Метод проектів» Джона Дьюї тощо.

У вітчизняній педагогіці також накопичений значний досвід розвивального навчання, що спирається на наукові дослідження Л. Виготського, О. Леонтьєва, Б. Ананьєва:

- Розвивальна система навчання Д. Ельконіна, В. Давидова;

- Розвивальна система Л. Занкова;

- «Школа радості» В. Сухомлинського;

- «Гуманна педагогіка» Ш. Амонашвілі;

- «Екологія і діалектика» Л. Тарасова;

- Система проблемного навчання М. Махмутова, О. Матюшкіна;

- ТРВЗ-педагогіка Г. Альтшуллера тощо.

На жаль, ці педагогічні системи не знайшли застосування в масовій школі. Причиною є та сама суперечність між цілями і методами розвивального навчання та змістом освіти, сформованим за знаннєвим та науково-предметним підходами. Усі спроби поєднати науково-предметний зміст освіти і розвивальні методи навчання розбивались об вимоги до результатів навчання, сформульовані як фактичні знання і вміння з окремих предметів, а не ознаки розвитку вікових та індивідуальних особливостей, можливостей та здібностей дитини.

Намагання розв'язати цю дидактичну суперечність зумовили появу нових теорій формування змісту освіти, таких, наприклад, як:

1. Діяльнісна концепція, яка пропонує такий зміст освіти, що дозволяє формувати та розвивати в учнів уміння різних видів діяльності – розумової, практичної, фізичної, естетичної тощо. Сучасною діяльнісною концепцією змісту освіти можна вважати інваріантно-діяльнісну теорію В. Ледньова, який пропонував

зміст освіти сформувати навколо основних видів діяльності людини: пізнавальної, перетворювальної, ціннісно-орієнтовної, комунікативної, естетичної та фізичної [2].

2. Культурологічна концепція, пріоритетом якої є конструювання змісту освіти на основі соціального досвіду (М. Скаткін, І. Лернер, В. Краєвський та ін.). Відповідно до цієї концепції, зміст освіти складається з чотирьох основних елементів: досвіду пізнавальної діяльності, що фіксується у формі її результатів – знань; досвіду здійснення відомих способів діяльності – у формі вмінь діяти за зразком; досвіду творчої діяльності – у формі вмінь знаходити нестандартні рішення проблемних ситуацій; досвіду здійснення емоційно-ціннісних ставлень у формі особистісних орієнтацій [4].

3. Особистісно-розвивальна концепція (О. Новіков), яка пропонує спрямувати зміст освіти на розвиток життєвого досвіду людини та формувати відповідно до ієрархічної структури особистості:

- розвиток спрямованості особистості – це виховання;
- розвиток досвіду – це навчання;
- розвиток психічних процесів (пам'яті, мислення, уваги, емоцій тощо) – це розвиток [3].

4. Компетентнісна концепція (Н. Бібік, О. Овчарук, О. Пометун та ін.), що пропонує за критерій відбору змісту середньої освіти ті знання, які надають можливість учням уже в процесі навчання вирішувати актуальні для них соціальні та життєві проблеми; опановувати соціальні практики [1].

На жаль, концепції В. Ледньова і О. Новікова залишилися на рівні теорій і не були деталізовані як технології відбору змісту навчальних предметів. Культурологічна концепція в свій час доповнила знаннєву парадигму освіти, але суттєво не вплинула на науково-предметний зміст освіти.

У компетентнісного підходу сьогодні є шанс змінити зміст загальної середньої освіти, зробити його природовідповідним. Це декларовано в Концепції Нової Української школи, де метою є розвиток особистості учня, а зміст освіти має формувати ключові компетентності і наскрізні вміння. Але аналіз проекту стандарту загальної середньої освіти, на основі якого має відбиратися зміст окремих предметів, показує, що зміст залишається здебільшого науково-предметним, а не особистісно зорієнтованим. І ця

суперечність може суттєво загальмувати реалізацію освітньої реформи.

Яків Чепіга писав: «Кожне навчання є найлютіший ворог освіти», розуміючи під цим, що «справжній школі не годиться ганятись за книжними знаннями», вона (школа) має готувати дітей до життя, привчати володіти знаннями власного досвіду [5].

На наш погляд, принцип природовідповідності розвитку дитини, який Яків Чепіга вважав ґрунтовним принципом національної школи, може бути реалізований у змісті освіти за таких умов:

1. Ураховуючи те, що основною метою сучасної освіти є виховання й розвиток особистості, інваріантом змісту освіти мають бути загальнолюдські цінності, а не наукові факти і теорії.

2. Зміст окремих предметів має формувати переважно ключові, а не предметно-наукові компетентності, ураховувати вікові особливості, природні індивідуальні здібності, інтереси учнів, а логіка навчання предмета має насамперед підпорядковуватися цим завданням, а потім уже логіці і змісту відповідної науки.

3. Діагностика навчальних досягнень учнів має бути спрямована на оцінювання сформованості ціннісних орієнтацій, рівнів розвитку мислення, емоційного та соціального інтелекту, життєвих компетентностей, а не на рівень фактичних науково-предметних знань та відповідних умінь.

Список використаних джерел

1. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – Київ : «К.І.С.», 2004. – 112 с.

2. Леднев В. С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы / В. С. Леднев. – Москва : Высш. шк., 1991. – 223 с.

3. Новиков А. М. Основания педагогики : пособие для авторов учебников и преподавателей / А. М. Новиков. – Москва : Издательство «Эгвес», 2010. – 208 с.

4. Скаткин М. Н. Содержание общего среднего образования. Проблемы и перспективы / М. Н. Скаткин, В. В. Краевский. – М. : Знание, 1981. – 96 с.

5. Чепіга Я. Ф. Ґрунтовні принципи нормальної школи / Я. Ф. Чепіга // Світло. – 1911. – № 1. – С. 3–7.

II. Змістова лінія «РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ЯКОВА ЧЕПІГИ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ»

УДК 37.091.33

ІМПЕРАТИВИ ЯКОВА ФЕОФАНОВИЧА ЧЕПІГИ Й НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

(за статтею «Грунтовні принципи нормальної школи»)

Василь Шуляр

Сучасний розвиток української освіти стане продуктивним, якщо не відмовлятимемося від напрацювань педагогів минулого. Для цього важливо вивчати ідеї, погляди, положення, концепції, які залишили для нащадків відомі персоналії педагогіки. Серед них позірно виокремлюється набуток Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича) – педагога, психолога, практика, ученого, громадського діяча (1875–1938 рр.), ідеї якого можуть прислужитися для побудови Нової української школи.

Поняття «імперативи» нами формувалося з опертям на визначення Еммануїла Канта. Автор уперше запропонував поняття «методичний імператив», «методичний імператив суб'єктів літературної освіти» (жовтень 2012 р.). Сьогодні маємо вибудувати змістове наповнення до поняття «педагогічний імператив».

Педагогічний імператив – це обов'язкові, об'єктивно зумовлені принципи педагогічної поведінки, напрями, норми, вимоги і обмеження під час фасилітативної співпраці суб'єктів освітнього процесу та її партнерів, а також форми, методи, засоби, інструменти й механізми їх реалізації як обов'язкові, що використовуються в межах домовленостей і повноважень, перебувають у нормативному полі та відбивають суспільні інтереси.

Нами опрацьовано Концепцію нової української школи та статтю Я. Чепіги «Грунтовні принципи нормальної школи» (1911). Відповідно до означеного поняття зроблено неповну вибірку імперативів (зважаючи на вимоги до обсягу тез), які подаються в такому варіанті:

ІМПЕРАТИВИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

- 1. Кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями.*
- 2. Місія нової української школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками.*
- 3. Учні залучатимуться до спільної діяльності, що сприятиме їхній соціалізації та успішному перейманню суспільного досвіду.*
- 4. У навчання будуть враховані вікові особливості фізичного, психічного і розумового розвитку дітей.*
- 5. Нова українська школа буде розкривати потенціал кожної дитини.*
- 6. Реформа передбачає суттєву зміну структури середньої школи, щоб максимально врахувати фізичні, психологічні, розумові здібності дитини кожної вікової групи.*
- 7. Вільну людину може сформувати лише вільна особистість.*
- 8. Вільному розвитку сприяє творче середовище. Зміні підлягають фізичне просторово-предметне оточення, програми та засоби навчання.*

ГРУНТОВНІ ПРИНЦИПИ НОРМАЛЬНОЇ ШКОЛИ

*** * ***

- 1. Щоб задовольнити потребу народу в правдивій освіті, школа повинна бути справді народною.*
- 2. Коли школу буде створено самим народом, його ініціативою і творчістю, то вона матиме всі особливості народу, його побуту, звичаїв, його духовного обличчя, а тому, будучи народною, вона буде і національною.*
- 3. ... народна правдива школа може бути створена тільки в дусі нації, її мови, її історії, звичаїв, її переказів, її культури, її духовної творчості, і тільки така школа не відірве дитину від її дійсного ґрунту, тільки тоді не буде дитина пересаджена на чужий її природі ґрунт.*

*** * ***

- 4. ... школа повинна створитись на законах природи людини, повинна бути природною.*

5. Школа ... повинна будуватись на законах природи, бути живою і активною, як сама природа.
6. ... школа повинна направляти на користь цього природного розвитку, а не шкодити йому, затримуючи штучними заходами.

* * *

7. Нормальна народна школа «повинна забезпечувати волю дитини, повинна бути вільною».
8. Природною прикметою людини є вільна дія. На вільному виборі праці будується нормальна школа.
9. Воля у навчанні так само потрібна, як воля нормального і гармонійного життя людини.
10. Школа повинна керувати дитиною єдиним природним засобом – волею.
11. Дитина «може нормально розвиватись в школі тільки при правдиво і добре направленій волі».
12. У вільному виборі дитина завше шукає реальні образи: образи ці становить у дитинстві майже все її духовне життя.

На підставі проаналізованих матеріалів нами вибудовано «Модель національної української школи як «вільного дитячого розвитку природничих здібностей» (за Яковом Чепігою та ідеями Нової української школи) (рис. 1).

Забезпечення «вільного дитячого розвитку природничих здібностей» (Чепіга Я.) у національній українській школі за Я. Чепігою стане зрозумілим, якщо звернемося до фактів із життя Якова Феофановича. Назвемо лише такі: виходець із давнього козацького роду по лінії матері – Чепіга; дружба із національно зорієнтованими товаришами (колегами) С. Черкасенком, С. Русовою; співпраця в часописах «Світло», «Вільна українська школа». Обіймаючи різні посади, залишався вірним своїй громадянській позиції: завідувач народною освітою Київського повітового земства (1917 р.); інспектор початкових шкіл м. Києва (1918 р.); активна участь у діяльності Наркомосу УСРР (1919 р.); завідувач дошкільним відділом та секцією дитячих будинків Київської губернської народної освіти (1920 р.); заступник завгубсоцвиху Київщини (1921 р.).

Яків Феофанович активно вивчає досвід інших освітніх систем як вітчизняних, так і світових: «Школа й освіта на Україні» (статті в період 1917–1920 рр.), «Школа в Західній Європі й Америці» (1919–1920 рр.). Персоналії та їх погляди стали також предметом вивчення Я. Ф. Чепіги: П. Блонський, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Рабле, Я. Коменський, Л. Толстой. Співпраця із КІНО (Київським інститутом народної освіти, 1920 р.) стали предметом прискіпливого вивчення відповідних служб. Перебуваючи в оточенні колег і співпрацюючи з ними (В. Дога, О. Дорошкевич, Г. Іваниця, Б. Манжос, К. Лебединцев, В. Помагайба та ін.), були звинувачені у створенні антирадянської націоналістичної організації, яка пропагувала націоналістичні погляди серед викладачів та студентів (за Л. Березівською).

Драматичні й трагічні події переслідували Якова Феофановича впродовж практично всього життя: київський період (з УНДІПу з мотивацією «скорочення тематики»), білоруський (із-за хвороби), харківський (арешт за начебто участь в антирадянській націоналістичній організації та проведення терористичних актів проти керівництва партії і радянського уряду – засуджений до 10 років заслання).

Підсумковою працею для Якова Чепіги, де викладено роздуми, ідеї, напрацювання, досвід, став «Проект української школи» (1913 р.). Власне в цьому програмовому документі-праці містяться твердження про запровадження природної школи, яка сприятиме духовному розвитку з урахуванням народної культури. Ним були сформульовані основні вимоги до нової української школи: 1) у створенні її повинно брати участь усе українське вчительство; 2) школа має бути народною і відповідати інтересам народних мас; 3) важливо, щоб освіта була глибоко національною, рідномовною, відповідала душі й розуму народу, його культурному, соціальному та економічному розвитку; 4) школу слід будувати на підвалинах, які не порушують прав людини, вільного і нормального розвитку її фізичних і духовних сил, індивідуальних [Чепіга Я. Проект української школи. Передмова // Чепіга Я. Світло. – 1913. – Кн. 1. – С. 36–37].

Аналіз документів, які регламентують побудову Нової української школи в багатьох позиціях узгоджуються з тим, що

закладалося концепцією (проектом) Якова Феофановича Чепіги ще в 1913 році. Виписані імперативи зі статті «Грунтовні принципи нормальної школи» та Концепція «Нова українська школа» засвідчують актуальність ідей педагога, їх узгоджуваність із нормами нової моделі освіти в Україні, принципів побудови співпраці із суб'єктами освіти, де сповідується людиноцентризм: дитино й учителецентризм. Співпраця суб'єктів освіти передбачає партнерські стосунки вчителів, дітей, батьків, громади.

Перспективним є виокремлення імперативів щодо національного виховання, підготовки вчителя, підручникотворення та ін. зі спадщини Якова Феофановича Чепіги. Репрезентація їх шляхом матеріалізації низкою логіко-семіотичних моделей, які вибудовуються на філософії тріадності.

Рис. 1. Модель національної української школи як «вільного дитячого розвитку природничих здібностей» за Яковом Чепігою

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Він був одним із перших: Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) (1875–1938) // Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Вибрані педагогічні твори : навчальний посібник / Упор., науковий редактор Л. Д. Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків : «ОВС», 2006. – 328 с. – С. 9–20.
2. Бунчук О. Жертовність – визначна риса провідників в освіті періоду державотворчих процесів поч. ХХ ст. (в особах) // Наукові записки БДПУ. – режим доступу: (<http://bdpu.org/pedagogy/ua/>).
3. Кравчун Н. Вплив діяльності видатних українських педагогів на формування організаторсько педагогічної концепції Я. Ф. Чепіги // Н. Кравчун / Витоки педагогічної майстерності. 2012. Випуск 9. – С. 102–106.
4. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи (Рішення колегії МОН України № 10 від 27.10.2016 р.) / [гр. упор. Лілія Гриневич, та ін.; заг. ред. Михайло Грищенко]. – Київ : МОН, 2016. – 34 с.
5. Чепіга Я. Ф. Грунтовні принципи нормальної школи // Я. Ф. Чепіга / У кн. : Він був одним із перших: Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) (1875–1938) // Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Вибрані педагогічні твори : навчальний посібник / Упор., науковий редактор Л. Д. Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків : «ОВС», 2006. – 328 с. – 25–28.
6. Чепіга Я. Ф. Проект української школи. Передмова // Чепіга Я. Світло. – 1913. – Кн. 1. – С. 36–37.
7. Шуляр В. І. Валеологізація сучасного уроку літератури : імперативи Василя Сухомлинського та сучасних учених // Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю : здоров'я через освіту // Матеріали V Міжнародних та XIX Всеукраїнських педагогічних читань в м. Донецьку, 11–12 жовтня 2012 року [у 4 т.] / [редкол.: О. Я. Савченко (голова) та ін. ; уклад.: І. В. Родигіна та ін.]. – Донецьк : Витоки, 2012. – Т. 2. – 256 с. – С. 44–54.

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ЯКОВА ЧЕПІГИ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Тетяна Бурлака

Яків Феофанович Чепіга належить до тих визначних педагогів минулого, погляди і педагогічна спадщина якого мають актуальне значення для освіти і в наш час.

Український педагог, психолог, учений, громадський діяч, методист Я. Чепіга (справжнє прізвище – Зеленкевич) народився у 1875 році на Чернігівщині. Учитель-практик, викладач, науковий співробітник науково-дослідного інституту педагогіки в Харкові, засновник Педологічного інституту в Києві – такий професійний шлях Я. Чепіги. Його педагогічний доробок – понад 150 наукових праць [1].

Спадщина Я. Чепіги досить багатопланова, у наукових працях порушувалися питання розвитку української освіти, необхідності побудови нової системи освіти і виховання, заснованої на глибокому вивченні природи дитини («Увага і розумовий розвиток дитини», 1911; «Страх і кара», 1912; «Брехливість у справі виховання, 1912), створенні національної школи, яка повинна бути народною, національною, природною і вільною, визначенні її основних принципів (стаття «Грунтовні принципи нормальної школи»). Вагомою працею Я. Чепіги є «Проект української школи», 1913, у якій видатний педагог підсумував свої багаторічні дослідження, погляди, вимоги до нової української школи [1].

Педагогічні надбання Я. Чепіги досліджували науковці: Ж. Ільченко, І. Зайченко (концепція української національної школи), Л. Ніколенко (теоретичні засади навчання й виховання молодших школярів), С. Яворська (методична концепція). Аналізу науково-педагогічної діяльності Я. Чепіги присвячені праці: Л. Березівської, С. Болтівця, В. Марочко, Р. Палійчук, О. Сухомлинської та інших дослідників [1].

Сучасним педагогам цікаво буде дізнатися, що Я. Чепіга:

-науково-практичною основою функціонування освіти вважав принципи гуманізації, демократизації,

природовідповідності, зв'язку навчання з життям, диференціації та індивідуалізації освітнього процесу;

- запровадив методику навчання математики, у якій протиставляються формалістична система і тісний зв'язок із практикою життя;

- наголосив на розвитку індивідуальних і природних здібностей дитини;

- зорієнтував на врахування вікових можливостей дитини, недопущення перевантаження під час навчання;

- визначив вплив батька та матері важливим фактором у навчанні дитини;

- визнав соціалізацію одним із важливих завдань освіти;

- охарактеризував навчання як послідовний і доступний процес, який повинен викликати добрі настрої та звички дітей.

Це лише окремі педагогічні ідеї видатного педагога, які є актуальними нині.

Процеси децентралізації, прийняття законів України: «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», реалізація Концепції «Нова українська школа», упровадження державного стандарту початкової освіти призвели до основних системних змін в освіті України, серед яких: оновлення змісту освіти; перехід від знаннєвої парадигми до компетентнісної; співпраця педагогів, учнів та батьків на засадах педагогіки партнерства, запровадження інтегрованого навчання; створення нового освітнього середовища; надання свободи в діяльності вчителя.

Які з педагогічних ідей Якова Чепіги допоможуть реалізувати задекларовані реформаційні зміни в освіті сьогодні? Ознайомившись із його працями «Грунтовні принципи нормальної школи», «Педологія або наука про дітей», першою працею-монографією «Самовиховання вчителя» (1914), починаєш розуміти, що реформаційні перетворення сучасної системи освіти спрямовані на реалізацію окремих педагогічних ідей, про які писав автор багато років тому.

«Концепція «Нова українська школа» центрована на дитині, її потребах, інтересах, розвитку. Це втілення гуманістичних засад сучасної української освіти, реалізація ідей дитиноцентризму, що беруть витоки з педагогіки В. Сухомлинського і розвиваються вченими Н. Бібік, М. Вашуленком, В. Кременем, О. Савченко, О. Сухомлинською», – зазначає Т. Сорочан [9]. До цього переліку

видатних педагогів можна додати і Я.Чепігу. Адже одна з його педагогічних ідей визначає дитину центром особливої уваги вчителів і суспільства.

Основним об'єктом чепігівської школи, головним результатом ефективної професійної діяльності вчителя є дитина: «Цариною педагогічної діяльності вчителя є діти» [2]; «Істота, що звертає на себе увагу всього свідомого люду, в котрій той люд бачить свого духовного наслідника, своє будуче, котрій віддає всю свою любов, на яку тільки гідна людина, істота ця – дитина» [6]. «Центр ваги шкільної праці – дитина» [2].

У сучасних умовах, орієнтуючись на Концепцію «Нова українська школа», педагоги здійснюють свою професійну діяльність на засадах дитиноцентризму, передбачаючи презумпцію талановитості кожної дитини, цінність дитинства, радість пізнання і розвиток особистості через формування критичного та креативного мислення учнів. Актуальним залишається виконання «завдання експериментальної педагогіки (про що писав Я.Чепіга) – вивчити духовну й фізичну природу дитини зі всіх боків, зібрати і систематизувати все, що торкається життя її, знайти закони, котрим підлягає її організм, і на них вже науково створити педагогіку» [6]. Іншими словами, будуючи траєкторію розвитку кожної дитини, учитель повинен урахувувати її психолого-фізіологічні можливості, життєвий досвід, налагодивши співпрацю з батьками та оточенням дитини. «Учитель не спроможний змінити природу дитини. Він повинен тільки розчищати їй шлях до вільного, незатриманого розвитку. А це можна безперешкодно зробити, тільки старанно вивчивши об'єкт праці, національну індивідуальність дітей, яких доручено вчити, їх родини й оточення» [2].

Від кого в першу чергу залежить розвиток освіти в цілому та здобувача освіти зокрема?

Чепіга Я. Ф. усвідомлював найголовніше, що проекти та ідеї щодо школи, реальне їх втілення значно залежать від особистості вчителя, його впливу на дитину. У першій праці-монографії «Самовиховання вчителя» автор акцентує увагу на важливості ролі педагога, його відповідальності перед суспільством та наголошує на важливості його авторитету й необхідності формування мотиваційно-ціннісної складової шляхом самовиховання. І це ще одна педагогічна ідея видатного педагога

«учитель – рушійна сила розвитку школи як інституції та взірєць для наслідування».

В умовах сьогодення ми розглядаємо постать педагога як агента змін, здатного до самовдосконалення, саморозвитку задля великої справи навчання і виховання особистості, патріота, інноватора. «Шкільна праця і душа дитини – ще не досліджене поле. І поки там будуть старі методи вчителя, доти повно в ній буде несподіванок і насильства, доти ми не зможемо зважити впливу праці на дитину» [2].

Психологи стверджують, що діти нас не слухають, вони нас наслідують. Я. Чепіга акцентував увагу на самовихованні вчителя, удосконаленні його професійних здібностей, виробленні в собі твердого характеру і волі. Покладаючи великі надії та завдання на образ учителя, Я. Чепіга пише: «І чим більше він розширить коло своїх обов'язків, чим міцніше їх зв'яже з добром об'єктів своєї праці, чим глибше загляне своїм духовним зором у наслідки від свого діла, тим суворіше поставиться він до своєї особи, тим наполегливіше вимагатиме від себе виконання своїх обов'язків» [2]. На думку дослідника, високе покликання вчителя не обмежується лише освітнім процесом; він є «довіреним народу», «довіреним нації у вихованні й освіті нового покоління»[3].

Учитель є прикладом для наслідування не лише для учнів, а й для дорослих. Учений-просвітитель наголошує, що «Учитель є зразком, його поведження – прикладом для дорослих. Тому він повинен піклуватися не тільки про добро дитини, а й про добро дорослих, добро майбутнього народу і всієї людськості» [2]. «Щоб бути справжнім прикладом для інших, потрібно, щоб учитель досяг висоти загальнолюдських чеснот, безупинною працею виховав себе, поліпшив і вдосконалив свої здібності та виробив власний характер і волю» [2]. Ці слова видатного педагога підводять нас до наступної педагогічної ідеї «Учитель – професіонал, особистість і патріот».

Забезпечити результативність упровадження задекларованих змін у сучасній освіті повинен педагог, зрозумівши, наскільки він сам готовий до змін і чи відчуває необхідність виходу зі звичної території комфорту. Реформування освіти в Україні визначає нове розуміння професіоналізму педагогів як здатності самостійно діяти в інноваційному середовищі. Мають швидко

змінюватися навички, що зумовлюють успіх педагогів у фаховій діяльності та кар'єрі, а також мають бути сформовані ціннісно-етичні установки як важливий особистісний компонент професійного самовдосконалення.

Навчити і виховати особистість, патріота, інноватора, зможе педагог, котрий сам має високі моральні якості, відданий Батьківщині, шанує рідну мову і традиції українського народу, справжній професіонал своєї справи.

Наголошуючи на важливості духовних цінностей, Я. Чепіга порівнює вчителя із водою «Стояча вода гниє. Текуча, набираючись сили і міці в боротьбі з перешкодами, власними грудьми прориває собі річище, по якому невпинно несе себе – чисту, прозору. Повсякчасна праця над собою очищає душу і серце від намулу й життєвого бруду. Вона дає силу нести свої щирі поривання не засміченими неправдою до кінця днів» [2].

Автор підкреслює, що «Педагогові більше, ніж кому іншому, потрібно вдосконалювати свій внутрішній зміст, дбати про розвиток чеснот, бо самі знання без морального життя не зроблять його авторитетною культурною силою в громадянстві. Йому не можна і не годиться застигнути в однім раз назавжди створенім зразку. Вчитель повинен поступово розвиватися» [2].

У Концепції «Нова українська школа» зазначено: «Найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдських цінностей..... Нова школа буде плекати українську ідентичність...буде виховувати не лише відповідальність за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства» [7].

Я. Чепіга в монографії «Самовиховання вчителя» наголошував на тому, що вміння навчати не є кінцевим ідеалом учителя. Мало передати самі сухі, мертві знання – треба прищепити дитині, що є найліпшого в людині, вкласти в неї свою високу душу» [2].

У контексті вирішення проблеми становлення і розвитку чепігівської національної української школи важливими є національна ідентифікація і вчителя, і дитини, національне виховання педагога, національне розуміння маленького українця. Учений підкреслює, що дитина, яка з ранніх літ чує рідну мову, зростає в рідній культурі, усвідомлюючи морально-етичні зразки, у дорослому житті йтиме послідовним шляхом національних

переконань, що згодом передасть і своїм дітям. Саме тому вчитель зобов'язаний плекати й оберігати національність особистості, не намагатися насаджувати їй нерідне, чуже, що калічить її душу. Питання національного самовиховання та національного розуміння дитини видатний педагог вважає одним із ключових у формуванні громадянина [10]. «Виховані в нас чесноти покажуть нам і шлях до національного самовиховання; бо не можна любити дитину і не знати її життя, не можна свідомо творити добро, не розуміючи, що добро для дитини; не знаючи ж дитини і її психіки, не можна бути до неї справедливим» [2].

Одним із ключових компонентів Концепції «Нова українська школа» є наскрізний процес виховання, що ґрунтується на цінностях:

- морально-етичних (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей);
- соціально-політичних (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови, культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність» [8].

Я. Чепіга у монографії «Самовиховання педагога» наголошує на важливості таких духовних складових, як: рідна мова, яку «...дитина сприймає ... так, як вживає її народ, – зливається з народом через ідеї і розуміння, що передає їй її нація», «культура рідного народу, його настанови, правові, соціальні, державні й побутові переконання. І все це.... виробляє певні правила поведінки та моральні погляди» [2]. А найголовнішим видатний педагог вважає те, що «дитина у своїй нації, в її духовній спадщині, має і опору, і захист серед життєвих пригод» [2].

Особлива роль у національному вихованні відводиться вчителю. «На плечі вчителя покладено долю всього українського народу. І вчитель повинен стати щирим сином його, поєднати себе з його минулим, у сучаснім стати свідомим і активним членом однієї сім'ї з ним і працювати для майбутнього так, щоб діти народу були рідні йому за духом, переконаннями й ідеалами» [2].

«...для справжнього вчителя не досить досягти досконалості у методичних способах, бути гарним методистом: йому потрібно досягти певної духовної висоти моральних переконань» [2].

«Йому вірять, на нього покладають найдорожчі надії. В його руках майбутнє народу, доля й щастя країни» [2].

Я. Ф. Чепіга наголошував, що вчитель – це та культурна сила, яка несе людям світло і знання!

Ознайомившись із педагогічною спадщиною Я. Чепіги, переконалися в тому, що педагогічні й наукові доробки видатного педагога не втратили своєї значимості для сучасної освіти, школи. Його педагогічні ідеї спонукають до самопізнання, саморозвитку і самовдосконалення сучасного педагога.

Розбудовується Нова українська школа, в центрі якої – індивідуальність і неповторність дитини; високий професіоналізм і академічна свобода вчителя, що спрямовані на розвиток цієї дитини. Сучасна школа плекає українську ідентичність, що надзвичайно важливим уважав Я. Чепіга. Патріотизм, повага до життя, себе та інших людей, рідної мови, культури стали складовими ціннісно-етичного компонента особистості сучасного педагога.

У сучасній українській школі проростають зерна любові, справедливості, терпіння і доброти чепігівської національної школи.

Список використаних джерел

1. Богданець-Білоskalенко Н.І. Вимоги до вчителя у педагогічній концепції Якова Чепіги / Н. І. Богданець-Білоskalенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=rm36_05

2. Чепіга Я. Ф. Самовиховання вчителя / Я. Ф. Чепіга. – К. : Українська педагогічна бібліотека, 1914. – 36 с.

3. Богданець-Білоskalенко Н. І. Використання науково-методичних розробок вченого-педагога Я. Чепіги у практичній діяльності сучасної початкової школи / Н. І. Богданець-Білоskalенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3233/1/N_Bogdanetc_T_UOSAMSAEJCITPPS_PED_PL.pdf

4. Дзюбишина-Мельник Н.Я. Перекладна література як складова інкультурації дитини / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1998. – № 1. – С.46–48.

5. Чепіга Я. Ф. Ґрунтовні принципи нормальної школи/ Я. Ф. Чепіга. –1911.–Кн.1. – С.37.

6. Чепіга Я. Ф. Педологія, або наука про дітей/Я. Ф.Чепіга. – 1911. – Кн. 5. –С. 4–9.

7. Концепція Нової української школи [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nus.org.ua/>

8. Сидоренко В.В. Концептуальні засади Нової української школи: ключові компетентності, ціннісні орієнтири, освітні результати / В. В. Сидоренко // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/710778/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%A1%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%A0%D1%83%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%81%D1%82.pdf/

9. Сорочан Т. М. Методична робота: підготовка вчителів до реалізації Концепції «Нова українська школа» / Т. М. Сорочан // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/710731/1/%D0%A1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B0%D0%BD_%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%A1%D0%A2_05.pdf

10. Богданець-Білокаленко Н. І. Ідея формування національної самосвідомості в публікаціях Я. Чепіги в журналі «Світло»/ Н. І. Богданець-Білокаленко //[Електронний ресурс].– Режим доступу :http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3234/1/N_Bogdanetc_IFNIJCPJL_PED_PI.pdf

УДК 37 (09) (477)

ПЕДОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ЯКОВА ЧЕПІГИ

Наталія Клименюк

Відродження національної ідеї все частіше повертає нас до спадщини українських педагогів та просвітителів, завдяки діяльності яких українська освіта й наука в дорадянський період посідали високе місце не тільки в Україні, але й у світі.

До проблеми дослідження теоретичних та практичних аспектів педології як науки сьогодні звертається чимало молодих та досвідчених науковців. Науковий напрям, який у 20-ті роки ХХ століття набув стрімкого розвитку, вже через десятиліття припинив своє існування, а його прихильники були репресовані. Свідків появи й розквіту зазначеної науки немає, а про її знищення ми судимо хіба що з сумно відомої постанови ЦК ВКП(б) від 4 липня 1936 року «О педологических извращениях в системе наркомпросов» [2].

У джерелах з історії педагогіки педологія визначається як наука про виховання дітей, яка базується на розумінні залежності життя дитини від біологічних і соціальних факторів, впливу спадковості та незмінного середовища [1].

Активний розвиток науково-методологічних засад педології в Україні відбувся в період 1920–1923 рр. Найбільш яскравими представниками, які зробили суттєвий внесок у її розвиток і залишили значну педологічну спадщину, є: С. А. Ананьїн, В. П. Протопопов, Я. А. Мамонтов, О. С. Залужний, Г. С. Костюк, Я. А. Мамонтов, І. О. Соколянський, Я. Ф. Чепіга.

Одним із найвідоміших педологів в Україні свого часу був Яків Феофанович Чепіга – український педагог, психолог, громадський діяч, палкий прихильник українського національного відродження.

Центральною працею Я. Ф. Чепіги із зазначеної проблеми є «Педологія, або наука про дітей» (1911 р.). Із самого початку міркування педагога зводяться до того, що з найдавніших часів людство намагається зрозуміти внутрішню і зовнішню сторони «найтаємнішої істоти» в світі, цією істотою, якій людство віддає всю свою любов, є дитина. Шукаючи шляхи до пізнання її природи, людство створювало різноманітні системи навчання й виховання, вибудовуючи свої припущення виключно на здогадках, не маючи досвіду спостереження та наукового вивчення дитини. І тільки деякі видатні педагоги указували на необхідність уважного вивчення її психофізичної природи спільно з експериментом [4, С. 29].

Учений, як і інші педологи, був переконаний, що всі напрями, які вивчає педагогіка, мають бути органічно поєднані між собою. Не можна розглядати поодинокі, ізольовані, одну від одної жодну проблему. Тому, аби встановити точні наукові

правила, треба багато спостерігати за дітьми. Спостереження, писав учений, приводить до «численних даних і числових порівнянь» [4, С. 30].

Яків Чепіга є послідовником поглядів американського науковця, психолога та педагога Стенлі Холла, на якого досить часто й посилається у своїх працях. Ось основні аспекти поглядів С. Холла щодо педології. Насамперед, важливо вивчати процес становлення психіки конкретної дитини. В її поясненні слід спиратися на біогенетичний закон, який так само ґрунтується на принципі рекапітуляції – скороченого повторення в індивідуальному розвитку основних етапів розвитку людського роду. Для вивчення дитячої психіки варто використовувати опитувальники. Діти, відповідаючи на запитання, мають повідомляти про свої почуття, зокрема, моральні й релігійні, про взаємовідносини з іншими людьми, про свої спогади й погляди на те, що їх оточує [3].

Поділяючи також думки французького психолога, розробника тестів інтелекту Альфреда Біне, Яків Чепіга розвиває думку про те, що сучасна школа чекає реформи, через те, що її не можна вдосконалювати, а можна тільки замінити новою: «Шкільне життя дитини – найболючіше місце народного життя, народної освіти, виховання. Ніжний і найважливіший вік дитини припадає на роки шкільного навчання, на той час, коли дитина формується фізично, морально й естетично. Через те завжди представники педагогіки займалися створенням таких систем освіти, що були б найбільше відповідними дитячій природі» [4, С. 33].

Я. Чепіга зазначав: «Особливо потрібні спостереження при вивченні нормальних і ненормальних дітей спадковості, привчурення учнів до тих або інших шкільних вимог та явищ. Порівняння під час масового вивчення дітей допомагають виявити найважливіші питання освіти й виховання дітей» [4, С. 30]. Серед усіх емпіричних методів на вершину науковець ставить експеримент.

У контексті вище зазначеного на сучасному етапі набуває актуальності вивчення та об'єктивна оцінка теоретико-методичних надбань минулого, зокрема педологічних аспектів наукової спадщини видатних українських педагогів початку ХХ століття.

Для педології дитина – це частка природи, істота, усі психічні та фізіологічні функції й анатомічні властивості якої мають бути виявлені дослідним шляхом, і відповідно до них має бути побудована життєдіяльність дитини – школа, навчально-виховний процес та усе навколишнє середовище.

Список використаних джерел

1. Педологія як наука. Представники та напрями розвитку вітчизняної педології. Історія вітчизняної педагогіки [Електронний ресурс] : навч. посіб. / А. М. Москаленко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2015. – 303 с. Режим доступу: http://pidruchniki.com/81975/pedagogika/pedologiya_nauka_predstavniki_napryami_rozvitku_vitchiznyanoyi_pedologiyi#485.

2. Постановление ЦК ВКП(б) «О педологических извращениях в системе наркомпросов» от 4.07.1936 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikisource.org/wiki>.

3. Теоретичні основи педологічної концепції у педагогічній спадщині Стенлі Холла [Електронний ресурс] / Т. Кравцова // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 125. – С. 97–101. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2014_125_26.

4. Чепіга (Зеленкевич) Я.Ф. Вибрані педагогічні твори : Навчальний посібник / Упор., науковий редактор Л. Д. Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків : «ОВС», 2006. – С. 29.

УДК 37.01

ЗВУКОВИЙ ПРОСТІР ЯК ЧИННИК БУТТЯ Й ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ПОГЛЯДАХ Я. ЧЕПІГИ

Ольга Петренко

Видатний український педагог, психолог, громадський діяч, ідеї якого вплинули на розвиток педагогічної думки в Україні в 1920–1930 рр., висловлював продуктивні ідеї щодо виховання

дітей, які не втратили своєї актуальності й на сьогодні. У його статті «Розвиток органів почуття та їх значення у вихованні дитини», яка вийшла в журналі «Путь просвещения» (Харків, 1922, № 5 (вересень), йдеться про звуковий чинник розумового, інтелектуального та духовного розвитку дитини. Посилаючись на педагогічні вчення минулого, зокрема праці Я. А. Каменського, Дж. Локка, Ж. Ж. Руссо, на спостереження й ідеї педагогів ХІХ–поч. ХХ ст. – Е. Сегена та М. Монтессорі, – Я. Чепіга продовжує розвивати їхні думки щодо ролі органу почуттів на процеси виховання дітей. У цьому контексті варто зосередити особливу увагу на звуковому просторі як чиннику буття і виховання дітей, що набуває особливого значення саме сьогодні, в суспільстві високих технологій і потужних впливів на свідомість дитини.

Я. Чепіга засвідчує вразливість слуху дитини-малюка як важливого органу чуття: «У перші тижні свого народження людина надзвичайно чуйно ставиться до найменшого шуму, реагує майже на всяку різку зміну звуків, оточення... Як натягнуті струни арфи тремтять від подиху найлегшого вітру, так відгукується тіло дитини на звуки. Воно здригується, лякається, наморщує брови, а інколи з криком прокидається від раптової голосної балачки, грюку й, взагалі неприємного шуму...» [2].

Я. Чепіга порушує проблему осмисленої диференціації музичних звуків і шумів: «Яке розуміння ми мали про градацію тонів у музичній гамі і в *особливості в шумах*, які неправдиво вважаються звуками, що не підпадають визначенню, тому що вони не можуть бути розподілені в оркестровій партитурі. Проте ті останні становлять *більшу частину звуків* (курсив мій – О. П.), які до нас доходять...». Питання аналізу й класифікації звуків як шумів, їхнього впливу на свідомість учений-педагог намагається поставити не тільки перед вихователями, але й перед державою: «Ні батьки, ні суспільство, ні держава через виховальні освітні установи *не дбали* (курсив мій – О. П.) про виховання слуху і будували свої освітні системи, витворювали методи, цілком обходячи розвиток слуху». Я. Чепіга ставить питання про формування умов, за яких би «орган слуху не тільки розвивався, робився чуйнішим, але утворював таке оточення, *за якого шум звуків не роздратовував організму дитини* (курсив мій – О. П.)». Отже, окреслені Я. Чепігою майже 100 років тому проблеми набули на сьогодні більш актуального значення в суспільстві

високих технологій ХХІ ст. Проблема звукового середовища та існування в ньому дитини гостро заявляє про себе з боку лікарів, психологів, психоневрологів, психотерапевтів. Адже звуки (висотні й шумові) залишають слід не тільки в м'яких тканинах головного та спинного мозку дитини, вони діють також на підсвідомість, оминаючи свідомість. Потужність звукового фактора в реальному середовищі сьогодення доводять дослідження з фізики й акустики, підтверджуючи вплив звукових хвиль навіть на неорганічний світ, який здатний зберігати звукову інформацію й виконувати руйнівну функцію за певних обставин. Тим більш руйнівну функцію можуть виконувати гучні, низькочастотні та ультразвуки на організм дитини. Британськими дослідниками доведено негативний вплив таких звуків на плід дитини в утробі матері [1]. Необізнаність батьків, вихователів, учителів із наслідками впливу гучності, низьких та високих частот, а особливо в поєднанні зі світловими ефектами (т. зв. «світломузика») призводить до руйнації фізичного й психічного стану дитини. Спостереження вчених доводять, що гучність понад 127 децибел накопичується в організмі дитини як радіація, прослуховування гучної музики понад 100 годин (до 20 років) веде до передчасної глухоти, погіршення пам'яті та 13 % безпліддя в осіб обох статей, що доведено науково-дослідним інститутом Blaukopf у Відні (Австрія) [2].

Ситуація несприятливого звукового простору, яка сформувалася в останній чверті ХХ – на початку ХХІ ст. в урбанізованих суспільствах, потребує аналізу тих явищ, що шкідливо впливають на фізичне й духовне здоров'я дитини, на формування її особистості. Забруднення звукового простору на сьогодні досягло «критичної маси». Музика різного акустичного, естетичного й змістовного рівня звучить з екранів, відеоплеєрів, рекламних роликів, короткохвильових радіоканалів, у форматі рингтонів, позивних, звукових сигналів тощо. Проведення масових заходів – дискотек, концертів рок-груп, естради, фестивалів масової музики – відбуваються в режимі неприпустимому з точки зору екології звукового середовища. Проте встановлені десятиліттями хибні традиції, гонитва за комерційним успіхом тощо не дозволяють контролювати подібні заходи з боку акустиків, лікарів, вихователів. На шляху зловживання небезпечними звуковими формами сучасної музики

виникає ще одна небезпека – так звана «адреналінова залежність». Вона виникає в площині психофізіологічній та біофізичній, і згодом призводить до фармакологічної залежності. Низькочастотна музика за умови тривалого впливу спричиняє стабілізацію почуття страху, невпевненості, галюцинації, різні манії, почуття агресії тощо. Окремою екологічною проблемою збереження дитини як фізичної істоти постає використання bluetooth-навушників, які, на думку лікарів, дослідників, підвищують ризик виникнення небезпечних хвороб. Технологія цих пристроїв пов'язана з випромінюванням електромагнітного поля в безпосередній близькості до головного мозку, що потенційно створює умови для розвитку онкології [4].

Питання створення незабрудненого звукового середовища певним чином намагалися вирішувати в Україні, оскільки в країнах західної цивілізації існують відповідні закони щодо дотримання тиші. Так, у червні 2004 р. Верховна Рада України видала наказ про посилення адміністративної відповідальності за порушення тиші, заборонивши проведення салютів, феєрверків з 22:00 до 8:00, щоб сприяти оздоровленню звукового середовища в містах.

Акцентуючи особливу увагу на шумі як небезпечному середовищі для дитини, Я. Чепіга ніби передбачав ті глобальні проблеми, з якими зіткнеться сучасне суспільство, адже на сьогодні шум теж класифікують як звук, що оцінюється негативно й шкодить здоров'ю людини, тому необхідно оберігати дітей від цієї біди цивілізованими методами. Не випадково в системі М. Монтессорі є «уроки тиші», чуйне ставлення до звуку є однією з підвалин системи виховання Вальдорфської школи. Тишу видатні композитори (зокрема, І. С. Бах, П. І. Чайковський, М. В. Лисенко, Ф. Ліст та ін.) розуміли як передумову творчості, а в музичних текстах пауза (перерва у звучанні) – це теж продовження музики. Проблема створення сприятливого звукового простору для буття й виховання дітей, гостро поставлена Я. Чепігою, вимагає на сьогодні впровадження здоров'язбережувальних технологій та юридично-правового забезпечення, адже «на карту» поставлено майбутнє дітей.

Список використаних джерел

1. Руйнівна сила музики <http://islam.ru/content/nauka/49257>

2. Чепіга Я. Розвиток органів почуття та їх значення у вихованні дитини / Я. Чепіга. – Путь просвещения. – Харків. – 1922. – № 5 (вересень). – С. 97–124.

3. Юсфин А. Музыка и экология человека. Доклад на всесоюзном семинаре заведующих кафедрами теории музыки институтов культуры. – Ленинград – СПб. – 1991. Рукопис

4. <http://www.nvtc.ee/e-oppe/Sidorova/helilaine/headphones.html>

УДК 37.017.924

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯКОВА ЧЕПІГИ

Ганна Суріна

Життя й діяльність видатного українського педагога, психолога, громадського діяча кінця ХІХ – початку ХХ століть Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича) тривалий час не досліджувалися, його ім'я перебувало в забутті через радянські репресії. Лише з 1970-х років ідеї та праці Чепіги почали поступово повертатись до життя й піддаватися науковому аналізу завдяки дослідженням Г. І. Савицької, Ж. Д. Ільченко, І. В. Зайченка, пізніше Л. М. Ніколенка, О. В. Сухомлинської, О. Л. Щербакової та інших.

Творча спадщина Я. Ф. Чепіги складає понад 150 праць, які багато в чому не втратили своєї значущості, особливо в світлі реформаційних процесів у сучасній українській освіті. Коло його наукових інтересів було різноплановим і широкомасштабним: проблеми педології, теорії навчання і виховання (особливо молодших школярів), методики викладання окремих предметів, історії освіти. Він писав підручники для початкової школи, книжки для дошкільних закладів і дитячих бібліотек, методичні посібники для вчителів, займався освітою дорослих. Яків Феофанович ретельно вивчав зарубіжний педагогічний досвід, про що свідчать його спроби впровадження педології та експериментальної педагогіки на українських теренах [4, с. 7–10]. Він мав власний «Проект української школи», ідеї якого виглядають надзвичайно сучасними у світлі нинішньої Концепції

«Нова українська школа».

На світоглядні й педагогічні погляди Якова Феофановича суттєво вплинули ідеї таких вітчизняних просвітителів другої половини XIX століття, як К. Ушинський, Б. Грінченко, М. Грушевський, І. Франко, М. Пирогов, М. Корф, П. Куліш, М. Коцюбинський, С. Русова, що сприяли його усвідомленню глибокої власної приналежності до українського суспільства. Проте Я. Чепіга глибоко знав і багато в чому підтримував ідеї відомих західних мислителів, таких як Ж.-Ж. Руссо, Л. Толстой, С. Холл, В. Лай, М. Монтесорі, Дж. Дьюї, О. Декролі, Е. Мейман та інші, завдяки яким українська школа проектувалася в широкому загальнолюдському контексті.

Велика кількість теоретичних напрацювань не зробили Я. Чепігу людиною суто кабінетною, він займав активну громадську позицію, перебував у гущі життя, в складні історичні часи посідав важливі посади, реалізуючи власні просвітницькі ідеї на практиці. Далі акцентуємо саме на цей бік його життєдіяльності.

Просвітницька активність Я. Чепіги припала на буремні роки Української революції 1917–1921 рр., в суперечливий час становлення й перевірки на міць нової української державності. Чергувались уряди: Центральна Рада УНР (березень 1917 – квітень 1918 рр.), гетьманат Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 рр.), Директорія (грудень 1918 – 1920 рр.). Протягом цих же років періодично відновлювалася більшовицька Радянська Республіка, яка остаточно встановилася в Україні з 1921 року.

В цей бурхливий період Яків Феофанович разом із іншими представниками української інтелігенції продовжив рухатись обраним у попередні роки шляхом на ниві освіти – створенням національної школи. Прогресивні українські діячі того часу В. Винниченко, Б. Грінченко, М. Грушевський, П. Загребельний, М. Загірня, О. Музиченко, С. Русова, незважаючи на деякі розбіжності ідейних позицій, були єдині в розумінні потреб української школи, активно виступали за її розбудову, пропонували конкретні заходи створення національної освіти [1, с. 59].

У період розбудови М. Грушевським Української Центральної Ради було створено Спеціальну шкільну комісію для

реформування освіти, а також Генеральний секретаріат освіти. При цьому розбудова національної школи не була стихійною, її положення спиралась на наукові праці та програми тих політичних українських партій, які ставили питання про суверенну Україну, пов'язуючи його з питанням про національну школу.

Я.Чепіга писав у 1918 році про розрив між гучними деклараціями і справжнім устроєм школи: «На першому і другому всеукраїнських учительських з'їздах були виголошені ідеї, здійснення яких ми і досі не діждались. Нема у нас єдиної школи, ні жоден тезис соціалізації народної освіти не переведено в життя, а замість трудового принципу в школі панує все те ж схоластичне навчання, все також культивується гнила російська система освіти. І сум огортає душу і обурюється серце на ту байдужість держави до головного цвяха її існування. Ми гадали, що вільна українська держава зможе уникнути змагання в ім'я державності позбавити школу педагогічності і що нам прийдеться виступати в охорону так твердо висловлених і так бажаних реформ» [3].

О. Сухомлинська підкреслила, що під час оволодіння Києвом більшовиками у лютому 1919 р. Яків Феофанович різко висловлювався проти їх намірів денаціоналізувати школу, побудувати її за класовим принципом [2].

Під час Директорії, коли Я.Чепіга працював експертом початкових шкіл Києва при Міністерстві освіти, було створено «Проект єдиної школи на Україні». Проте система освіти України багато в чому ігнорувала цей документ, орієнтуючись у своїй діяльності переважно «Положенням про єдину трудову школу» Російської Федерації, затвердженим ВЦВВКом від 30 вересня 1918 р. Яків Феофанович привертав увагу до значних розбіжностей між концепціями єдиної школи України і РРФСР, серед яких головна відмінність стосувалася соціальних відносин у новому суспільстві як «панування біднішого над багатшим». Педагог підкреслював, що в нову школу, коли освіта стане обов'язковою, підуть діти всіх верств, оскільки школа є «храмом дитини», де діти є дітьми землі, а не дітьми буржуа або пролетарія [1, с. 65]. Подібні заяви на той момент потребували неабиякої громадянської мужності.

У 1919 р. Яків Феофанович брав активну участь у діяльності Наркомпросу УРСР, зокрема в розробці «Положення про трудові школи та програми». На початку 20-х рр. почалися досить радикальні реформи в економіці, культурі й освіті. У липні 1920 р. Наркомос Української республіки видав Декларацію Народного комісаріату про соціальне виховання дітей, яка постала альтернативою «Положення про єдину трудову школу» Російської Федерації.

У 1920-хх роках система навчально-виховної роботи української школи докорінно змінилася: в основу школи I ступеня було покладено дитячий будинок, школа II ступеня стала професійною. Відбувалися серйозні дискусії стосовно рівня професіоналізації освіти з боку представників Наркомосу РРФСР та Наркомосу УРСР. Трудовий принцип було покладено в основу підготовки робітничих та колгоспних кадрів, для чого створювались школи фабрично-заводського учнівства, школи колгоспної молоді, які поступово витісняли загальноосвітні середні навчальні заклади. Проте прогресивні педагоги того часу, серед яких був Я. Чепіга, розуміли, що надмірне захоплення виробничим навчанням шкодило якості освіти, вони прагнули до переосмислення та урівноваження її змісту й методів [1, с. 79].

У 20-ті роки також активно розвивалася вища освіта України. Я. Чепіга у 1920 році обіймав посаду члена організаційного комітету в справах реформування Вищого інституту народної освіти Києва, працював деканом факультету соціального виховання, потім – проректором, професором. Особливого значення у цей період він надавав створенню Київського Педагогічного (Педологічного) інституту, де був науковим співробітником відділу «Фізична праця і трудові процеси». У 1922 р. інститут реформували у науково-дослідну кафедру педагогіки (педології), де Я. Чепіга очолював секцію практичної педагогіки з 1922 по 1925 роки. Із 1925 року він став керівником секції методики і дидактики Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки [1, с. 75].

У цих установах він співпрацював із такими діячами української просвіти, як В. І. Помагайба, Г. М. Іваниця, В. М. Дога, Б. С. Манжос, О. К. Дорошкевич, К. Ф. Лебединцев, разом з якими у 1937-38 рр. був звинувачений в антирадянській

діяльності й засуджений за пропагування націоналістичних поглядів серед викладачів і студентів.

Активна громадянська позиція і просвітницька діяльність Я. Ф. Чепіги на ниві освіти дали свої плоди в сьогоденні: Концепція «Нова українська школа» відродила самий дух його педагогічно-просвітницької діяльності, насамперед ідеї національної школи. Також окремі положення трудового принципу в навчанні отримали нове життя в сучасному розумінні діяльнісного і компетентнісного підходу в освіті. Важливими для сьогодення є також деякі провідні ідеї колишньої педології, які відродилися в напрацюваннях вікової психології або психології розвитку.

Список використаних джерел

1. Науково-педагогічна та просвітницька діяльність Якова Чепіги: Навчальний посібник. – Миколаїв : Атол, 2008. – 96 с.
2. Сухомлинська О. В. Яків Чепіга (1875–1938) // Нариси історії українського шкільництва (1905–1933): Навч. Посібник / О. В. Сухомлинська та ін. / За ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – С. 275–282.
3. Чепіга Я. Завдання моменту // Шлях освіти. – 1997. – № 2. – С. 53–54.
4. Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) – видатний педагог, психолог, громадський діяч : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Лисиця Н. М., Айвазова Л. М., Бублик Н. М., Стельмах Н. А. ; наук. консультант і авт. вступ. ст. Березівська Л. Д. ; наук. ред.: Рогова П. І., Пономаренко Л. О.; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. – К. : Нілан-ЛТД, 2013. – 135, [8] с. – (Сер. «Видатні педагоги світу» ; вип. 9).

ІІІ. Змістова лінія «ЛІНГВОДИДАКТИЧНА СПАДЩИНА ЯКОВА ЧЕПІГИ»

УДК 37.017:37.011.3–051

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ ЯКОВА ЧЕПІГИ І ЧИТАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Галина Гич

Виховання «компетентного читача» є провідною педагогічною метою національних програм підтримки і розвитку читання багатьох країн світу, постійно зростає число держав, де читання розглядають як базове вміння життєдіяльності людини (Фасоля А. М., 2013, с. 361).

Сучасний учень знаходиться на перетині книжкової та комп'ютерної культур, і саме в цих умовах він формується як читач. Найбільш глибокі зміни читацької поведінки пов'язані з інформаційними технологіями, що впливає на формування зовсім іншого читача. Іншою стає читацька поведінка сучасних учнів. Відповідно треба шукати ефективні методики навчання читання, які б максимально враховували особливості сприйняття та розуміння інформації учнями ХХІ століття.

Мета публікації полягає в теоретичному обґрунтуванні доцільності використання методики навчання читання методом цілих слів Якова Чепіги.

Поставлена мета репрезентована в таких завданнях:

описати особливості методики навчання читання учнів початкової школи методом цілих слів Я. Ф. Чепіги;

запропонувати конкретні шляхи використання цього методу на уроках Нової української школи.

Сучасні діти сприймають букви, цифри, схеми, малюнки через певний технологічний пристрій – програму, яка забезпечена засобом виведення – екраном. Цей екран і замінює сучасній дитині собою багато інших предметів, зокрема – книгу. Саме цим зумовлена зміна дієслова «читати», яке сьогодні рідко є читанням-зануренням у текст, а характеризується науковцями як скролінг- і скрімінг-читання. Цифрова епоха не знищила

читання дітей, але сьогодні вони читають зовсім по-іншому, ніж попередні покоління дітей, і читання для них має зовсім інший смисл, ніж у попередні епохи. Читання з екрану настільки відрізняється від читання з листа, що ці два види читання можна назвати принципово різними техніками. Науковці говорять про традиційні та нові практики читання (Назаров М. М., Ковалев П. А., 2017, с. 91).

Читання учнів ХХІ століття сьогодні передбачає: розвиток уваги до сигналів тексту, насамперед до слова (незрозумілого, ключового, образного) і зв'язку слів; формування вміння активно сприймати текстову інформацію (бачити незрозуміле, ставити питання, прогнозувати зміст, перевіряти свої міркування і співвідносити їх із текстом); стимулювання читацької уяви для відтворення авторських образів; націлювання на пошук істотного, головного і вираз сенсу тексту; спонукання до роздумів над змістом тексту з метою визначення ставлення дитини до подій, описаних у ньому.

Останніми роками науковці пишуть про такі феномени читання дітей, як «зісковзування погляду», «розбите дзеркало» (Гич Г. М., 2019). Перший виявляється в тому, що очі читача постійно «сковзають» по сторінці, опускаючись донизу, і текст не читається уважно, а очі «вибирають» лише частину рядка. По суті, діти «нового покоління» сприймають будь-який текст як готову картинку. Це потребує серйозного теоретичного переосмислення і розроблення відповідних методичних рекомендацій для вчителів початкової школи. З цього погляду є сенс є сенс докладно вивчити і впроваджувати у практику методики навчання читання методом цілих слів, яка була розроблена Яковом Чепігою.

Метод цілих слів у сучасній практиці навчання грамоти пов'язаний із навчанням шестилітніх першокласників. Сутність цього методу полягає в тому, що учні, не знаючи букв, запам'ятовують через зорове сприйняття образ слова без поділу його на окремі склади, звуки, букви. Вправам на швидке зорове сприйняття обов'язково мають передувати такі види роботи, як усвідомлення лексичного значення слова, опрацювання його вимови. Важливо, щоб учні вміли уважно вдивлятися в слово, карбувати його зоровий образ у пам'яті, лише після такої роботи доцільно пропонувати їм повторити прочитане слово, провести

вправи на розпізнавання нових або вже вивчених букв (букварний період).

Найбільшого поширення метод цілих слів набув у 1921–1922 роках. Саме тоді Яків Чепіга опублікував буквар «Веселка» і читанку «Веселка». Буквар був побудований за звуковим аналітико-синтетичним методом і мав на меті, за словами самого автора, дати дітям можливість легко, вільно і без зусиль навчитися читати, розвивати мислення і мовлення. Однак для досягнення поставлених цілей автор букваря відходить від звукового аналітико-синтетичного методу, зовсім уникаючи роботи над злиттям звуків – літер, і з перших днів дитини в школі пропонує текст. Текст використовується для слухання, а з окремих запропонованих слів тексту діти складають речення і короткі власні розповіді.

На думку Я. Чепіги, метод цілих слів є найбільш досконалим для навчання першокласників читати. Він уважав, що інші методи вимагають від учителя докладати чимало зусиль, добирати прийоми, які б активізували мислення та діяльність дитини. Для застосування методу цілих слів потрібна читанка або окремі тексти для того, щоб уже з перших уроків діти мали можливість слухати, повторювати, сприймати і відтворювати почуте, що сприятиме збагаченню їхнього словникового запасу та вмінню говорити чітко і правильно. Перевага цього методу, на думку Чепіги, полягає ще й у тому, що він природніший для дитини, ніж інші. В основу сприймання покладено ціле слово, речення, як і в мовленні людей. До розуміння звука доходять лише після того, як промовляють речення, з метою виділення в них окремих слів. Тільки після повторення за вчителем (умовного прочитування) слів переходять до аналізу звуків і ознайомлення з літерами.

Під час роботи з текстом Чепіга радить використовувати такі прийоми (Богданець-Білоskalенко Н. І., 2013): приносити на заняття той предмет, про який діти читатимуть (ось тут стане в нагоді технологія «бриколаж»; розгляд предмета (назву предмета – слово – учитель записує на дошці); опис предмета, розповідь про нього (а тут можна скористатися методикою «сторітелінг» або кубиками Рорі); моделювання слова з букв розрізної азбуки; складання речення з написаним словом і його моделювання (зі смужок паперу); читання художнього сюжетного тексту про цей

предмет (згадайте про театралізацію тексту!); слухання – аудіювання тексту (добукварний період); вилучення нового слова з тексту та робота над ним (складіть із дитиною сінквейн або діаманту, намалюйте елементарну інтелект-карту).

У підсумку про можливості методу цілих слів можна констатувати, що він у комплексі зі звуковим аналітико відкриває сьогодні українській школі великі можливості для його застосування, що уможливить співпрацю учня і вчителя у процесі формування вмінь читати та розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності, особливо – аудіювання – слухання, розуміння.

Метод цілих слів дає змогу застосовувати усне мовлення, що сприяє збагаченню словникового запасу дітей та вмінню говорити чітко і правильно. Перевагу цьому методу Чепіга надавав ще й тому, що він більш природний для дитини, ніж інші. В основу сприймання покладено ціле речення, як і звичайно в розмові людей. До розуміння звука, слова діти доходять лише після того, як вивчають багато речень, із метою виділення в них окремих слів. Тільки після вивчення слів переходять до аналізування й ознайомлення зі звуками та літерами.

У одному з численних підручників для молодшої школи, букварі «Крок за кроком», Я. Чепіга рекомендує навіть певну послідовність дій учителя.

Так, скажімо, він радить починати зі збудження інтересу до теми, мети і завдань заняття. На цьому етапі вчитель може показати учням гіф-картинку або колаж, поєднання статичної та динамічної інформації дозволить учням краще зрозуміти сутність заняття і його основну тему.

Далі Яков Чепіга радить використовувати бесіду за малюнком. Зазначимо, що такі малюнки можуть бути як самостійними, так і частиною іншого тексту – колаж або дошка візуалізації, коли учні зможуть побачити логіку поєднання різних картинок і малюнків для кращого розуміння теми уроку.

На наступному етапі автор методики передбачає малювання, ліплення, вирізування та виготовлення предметів, що розкривають тему. Тут можна порадити вчителю створювати разом із учнями книги «нового формату»: арт-бук, зін, лепбук, партворт.

Далі вчитель може скористатися певними ігровими методиками з метою глибокого розкриття теми. Діапазон ігор, під

час яких учні можуть опановувати читання, дуже широкий – від традиційних до комп'ютерних.

Велику увагу Я.Чепіга приділяв читанню тексту під малюнком. Читати може як сам учитель, коли діти сприймають аудіальну інформацію, так і учні. Можна запропонувати елементи театралізованого читання.

Дуже важливою є роль бесіди про частини цілого та читання назв цих частин. Тут учитель може скористатися цілою низкою запитань до тексту для того, щоб учні краще зрозуміли, наскільки пов'язані між собою зміст тексту та його назва.

На фінальному етапі роботи вчитель може запропонувати учням написання слів із тексту. Тут можна показати дітям заздалегідь створену «хмарку слів», а вони мають переписати ці слова у свої зошити. Слова можуть бути написані вчителем на звичайній шкільній дошці.

Цей метод відкриває сучасній українській школі великі можливості для застосування самодіяльності та співпраці учня і вчителя, сприяє легкому і доступному читанню дітей молодшого шкільного віку.

Проблема читання в епоху мультимедіа – це проблема адаптації людського мозку до автоматизації, відповідно читацька поведінка сучасної дитини пов'язана зі змінами сприйняття текстів, переважання «швидкого читання» над повільним, вдумливим читанням, звичкою до постійних перемикань між різними текстами, між текстами і діями. Крім того, читання молодших учнів (уголос, про себе, за текстом, по пам'яті) не реалізується ізольовано від інших форм мови; воно здійснюється через утворення специфічних структур регуляції, до складу яких входить і письмо (написаний текст). Тому надзвичайно важливо, щоб діти не просто переписували власноруч певні тексти, але й створювали такі тексти самі, «з чистого аркуша».

Список використаних джерел

1. Богданець-Білокаленко Н. І. Використання науково-методичних ідей Якова Чепіга у практичній діяльності сучасної початкової школи / Н. І. Богданець-Білокаленко // Педагогіка. – 2013. – № 1. – С. 1–19.

2. Гич Г. М. Учні Нової української школи як носії «нової грамотності» і суб'єкти освітнього процесу / Г. М. Гич // Мистецтво та освіта. – 2019. – № 1. – С. 5–7.

3. Кондаков *И. В.* «Зричитель»: новый субъект современной культуры / И. В. Кондаков // <https://doi.org/10.25281/2072-3156-2016-13-5-516-525>

4. Назаров М. М., Ковалёв П. А. Изменения медиасферы и современные практики чтения [Электронный ресурс] / М. М. Назаров, П. А. Ковалёв // Социологические исследования. – 2017. – № 2. – С. 84–95. Режим доступа: <https://rucont.ru/efd/587482>

5. Фасоля А. М. Модель дитячого читання у ХХІ столітті / А.М. Фасоля // Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. – 2012. – Вип. 3. – С. 358–370 // Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npdnpbc_2012_3_37

6. Читання «від тексту до букви» – природний спосіб навчання читати / Уклад. Галина Захарчук. – Львів, 2010. – 20 с.

IV. Змістова лінія «ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ ЯКОВА ЧЕПІГИ У ВИКЛАДАННІ ПРЕДМЕТІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНОГО ЦИКЛУ»

УДК 372.851

ГРУНТОВНІ ПРИНЦИПИ НОРМАЛЬНОЇ ШКОЛИ Я. ЧЕПІГИ В КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОМУ НАВЧАННІ МАТЕМАТИКИ

*Наталя Махровська,
Ганна Погромська,
Еліна Рогожинська*

Сучасний соціум диктує потребу зміни знанневої освітньої парадигми на компетентнісну. На часі стає потреба інших знань, компетенцій, більш гнучкого та динамічного реагування на виклики і запити.

Головна мета ключової реформи Міністерства освіти і науки України – створити Нову українську школу (НУШ), де буде цікаво навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й уміння застосовувати їх у житті. Для учнів ключова зміна стосується підходів до навчання та змісту освіти. Адже мета НУШ – виховати інноватора та громадянина, який уміє ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини.

Із цим перегукуються ідеї національної школи Я. Чепіги [13]. Головною метою майбутньої школи, на думку Я. Чепіги, є «складання життєво необхідних умов для всебічного розвитку людської душі у злагоді з психофізичною природою індивідуума і досягнення до шляху широкої творчості і самодіяльності духа» [15], що поєднується з метою повної загальної середньої освіти: «різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності».

Про спрямованість педагогічних наукових ідей Я. Чепіги на розвивальний характер навчання, збудження активності,

свідомості, самостійності учнів у процесі засвоєння знань ідеться в працях Л. Березівської, Н. Гупан, І. Козак, А. Лещенко, Л. Ніколенко, З. Палюх, Н. Побірченко, О. Попової, С. Яворської та інших дослідників [1, 2, 7, 8, 9, 11, 12, 17].

У роботі [18, с. 75] Я. Чепіги висвітлені та обґрунтовані своєрідні «больові точки національної школи ХХ століття», зорієнтовані ним на реалізацію загальнолюдських цінностей.

Зокрема в узагальненому вигляді [3, 5, 9] Я. Чепіга подає наукову інтерпретацію таких найважливіших проблем реформування національної школи:

- керований саморозвиток дитини на основі педологічних знань про неї;
- розвиток розумових здібностей;
- індивідуальний підхід до учнів;
- трудове виховання учнів;
- національне виховання;
- самовиховання вчителя тощо.

Метою статті є поєднання наявних теоретичних уявлень про науково-педагогічну спадщину Я. Чепіги, їх розвиток, а також налагодження зв'язків між теорією та практикою педагогіки в руслі компетентісно орієнтованого навчання.

У процесі педагогічних розробок Я. Чепіга виходив із того, що навчання повинно мати розвивальний характер, забезпечувати єдність і взаємодію емоційних і когнітивних структур, урахувати психологічні, національні та інші особливості учнів. Зміст і методи навчання повинні бути не механічними, а діяльними, і бути не лише підготовкою до життя, а й справжнім реальним життям дитини [6].

Педагог у брошурі «Вільна школа, її ідеї й здійснення їх у практиці» (1918), розвиваючи ідею вільної школи («поєднання виховання й освіти з природою дитини»), доводив необхідність «задоволення індивідуальних нахилів інтелекту» для духовного розвитку дитини, бо «дитинство – найпродуктивніший період для здобування конкретних ідей і для складання асиміляцій з даних фактів» [16, с. 156–157]. На його переконання, у школі мають бути створені умови для реалізації «дитячих нахилів і прагнень», а тому потрібно дозволити школярам «вибирати науки, що їм найбільше подобаються, з тих, котрі їм пропонують педагоги»

[16, с. 158]. Наведений факт свідчить про те, що педагог наполягав на побудові навчального процесу з урахуванням індивідуальних здібностей та інтересів учнів.

Я. Чепіга невтомно працював над методичним забезпечення процесу навчання та виховання, насамперед – у початковій школі, розробляв і вдосконалював певні навчальні методи залежно від того, у яких навчальних дисциплінах вони можуть бути застосованими. Нові методи, на думку Я. Чепіги, повинні стимулювати самостійну пізнавальну діяльність учнів, виховувати в них потребу в знаннях, самоосвіті та саморозвитку, збільшувати інтерес до пошуку та відкриттів. Він приділяв багато уваги активізації навчальної діяльності учнів з опорою на їх власні інтереси, розвитку уяви, творчому мисленню, розумовому та духовному розвитку школярів, розробляв питання індивідуального підходу до учнів.

Зараз в Україні йде пошук шляхів забезпечення якості і конкурентоспроможності шкільної освіти. І саме формування в учнів необхідних компетентностей повинно подолати прірву між освітою і вимогами сучасного життя.

Останнім часом у математиці як науці відбулися кардинальні зміни. Математичний апарат став різноманітнішим і гнучкішим. Математичні моделі явищ природи, технічних і економічних процесів стали більш повноцінними, точніше та глибше відображають природу речей. Математика перетворилась із методу обчислень у метод досліджень, а значить – в універсальну мову науки.

Точна наука математика вивчається за методикою Чепіги досить оригінально. Вона пов'язана з практичними реальностями життя. Учений радить учителям у молодшій школі починати вивчення математики з її історії, мотивуючи це тим, що все, що роблять люди, залежить від минулого й нестримно впливає на майбутнє і поміж усім існує найзакономірніший зв'язок. Математика як точна наука дає змогу на конкретних прикладах виявити вловимі форми функцій і досконалий вияв їх може прищепити дітям глибоке переконання в тому, що в нашому світі домінують неодмінні закони, а це переконання надає всій нашій діяльності не тільки певної сили, а ще й сприяє утворенню правильного світогляду. Такий підхід ніколи не зведе вивчення математики до нудного і сухого. Кожна цифра і кожна дія

(множення, ділення та ін.) будуть здаватися незвичайною музикою, у якій народжується математичний світ. Аналізуючи праці Я. Чепіги, покликані допомогти фахівцеві, учителеві молодшої школи, переконуємось у різноманітному математичному спрямуванні викладання як на уроках математики, так і інших навчальних предметів.

Шкільна математична освіта орієнтується на виховання предметного мислення, що реалізується через здатність створювати математичні структури, уміння аналізувати їх властивості, а також інтерпретувати результати аналізу.

Реалізація наскрізних змістових ліній ключових компетентностей здійснюється в основному під час розв'язування задач практичного змісту – задач, що виникають за межами математики, але розв'язуються з використанням математичного апарату. У результаті їх розв'язування учень набуває ключових компетентностей, робить ціннісні висновки щодо значущості набутих математичних знань, правильного ставлення до себе, колег, суспільства, довкілля.

Важливу роль у навчанні відіграє систематичне використання історичного матеріалу, який підвищує мотивацію, інтерес до вивчення математики, стимулює потяг до наукової творчості, пробуджує критичне ставлення до фактів, дає учням уявлення про математику як невід'ємну складову загальнолюдської культури. Зазначене вище реалізується в межах чинного інтернет-проєкту «Реалізація наскрізних змістових ліній на уроках математики» (рішення вченої ради Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (протокол від 25 вересня 2019 р. № 4).

Отже, головна ідея Я. Чепіги: «Через власний досвід і творчість до національної трудової вільної школи!» є конче актуальним за умов модернізації сучасної освіти. Підсумовуючи в цілому принципи навчання і виховання дитини, можна впевнено сказати, що Я.Ф. Чепіга через експериментальні методики та практичне втілення своїх думок розробив концептуальні ідеї нової української школи, у якій чільне місце посідає дитина. Не правила і закони, а маленька розумна істота, яка є суб'єктом формування винятково важливого духовного світу, насамперед, формування національного світосприйняття,

етичної культури, загальнолюдського усвідомлення правди і добра.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Внесок Я. Чепіги в розвиток українського підручникотворення. Проблеми сучасного підручника / Л. Д. Березівська : Зб. Наук. праць. – Київ : Педагогічна думка, 2000. С. 13–16.
2. Гумилёв Л.Н. Энтогенез и биосфера Земли /Л. Н. Гумилёв. – М.: ДИ-ДИК, 1993. – 544 с.
3. ДАМО. Ф. 137. Оп. 1. Спр. 434. Арк. 2, 4, 18.
4. Життя та числа : задачник за комплексами сільських трудових шкіл. Рік другий, 1928.
5. Зеленкевич Я. Пасынки школы (Отсталые и талантливые дети) / Я. Зеленкевич : Очерк. – Мариуполь, 1909. – 33 с.
6. Ключевський В. О. Сочинения. У 9-ти томах / В. О. Ключевський. Том IX : Материалы разных лет. – М.: Мысль, 1990. – 525 с.
7. Ковалева Н. А. Из истории отечественной букваристики. – URL: [http:// www.prophan.com/content/view/25/53](http://www.prophan.com/content/view/25/53)
8. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчук З. О. Основи національного виховання. – Київ : ІСДО, 2003. – 152 с.
9. Ніколенко Л. Ідея національної освіти в педагогічній спадщині Якова Чепіги / Л. Ніколенко // *Освіта і управління*. – 1997. – Т. 1. – № 3. – С. 167–171.
10. Ніколенко Л. Дидактичні принципи початкового навчання в спадщині Якова Чепіги / Л. Ніколенко // *Освіта і управління*. – 1998. – Т. 2. – № 4. – С. 183–184.
11. Огієнко І. Українська культура //І. Огієнко. – Київ : МП Абрис, 1991. – 272 с.
12. Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття (у двох книгах) / Н. С. Побірченко. – Кн. І. Київська громада. – Київ : Науковий світ, 2000. – 307 с.
13. Світло. – 1911. – Кн. 1. – С. 3–7.
14. Чепіга Я. Методика навчання в трудовій школі першого концентру / Я. Чепіга. – Харків : Радянська школа, Робітня бібліотека вчителя. URL:

https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/42_2/visnuk_19.pdf

15.Чепіга Я. На шляху до трудової школи : Методичні і дидактичні поради щодо зміни в освіті й вихованні / Я. Чепіга. – Київ : Час, 1920. – 24 с.

16.Чепіга Я. Ф. Вільна школа, її ідеї й здійснення їх у практиці / Я. Ф. Чепіга. Вибр. пед. тв. : навч. посібник / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с.

17.Юркевич П. Д. Чтения о воспитании / П. Д. Юркевич. – М., 1865. – 272 с.

18.Якименко С. І., Щербакова О. Л. Педагогічні погляди та просвітницька діяльність Я. Чепіги (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Монографія / С. І. Якименко, О. Л. Щербакова. – Київ : Видавничий Дім «Слово», 2014. – 200 с.

УДК 37.091(072) (092)

ПОГЛЯДИ ЧАРЛЬЗА РОБЕРТА ДАРВІНА В РОБОТАХ ЯКОВА ФЕОФАНОВИЧА ЧЕПІГИ

Ірина Мироненко

Важливим напрямом досліджень Я. Ф. Чепіги була педологія. Педологія – напрям у науці того часу, який об'єднував підходи різних наук (медицини, біології, психології, педагогіки) до розвитку дитини. Термін сьогодні має тільки історичне значення, але більшість наукових результатів педологічних досліджень асимільовано психологією дитячого віку [11].

На основі ґрунтовного аналізу праць із педології видатного американського психолога С. Хола, німецького педагога В. Лая Яків Феофанович довів необхідність побудови нової системи освіти й виховання на основі ретельного вивчення природи дитини [1]. Зокрема він зазначав, що експериментальна педагогіка ввійшла до шкіл інших держав і що саме «експеримент, даючи можливість заглянути в тайни дитячої

природи, помагає батькам і вчителям виконати свої обов'язки досконаліш і свідоміш» [9].

Цим ідеям педагог присвятив такі праці: «Увага і розумовий розвиток дитини» (1911 р.), «Страх і кара» (1912 р.), «Брехливість у справі виховання» (1912 р.) та ін.

У психолого-педагогічному нарисі «Страх і кара» [6] Яків Чепіга проаналізував причини виникнення в дитини почуття страху у взаємодії з таким явищем, як покарання, та його наслідки в подальшому розвитку людини [11].

Автор вважає, що у вихованні слід уникати всіх тих мотивів, які спричиняють страх, оскільки таке виховання може призвести до утворення безвільної, боязкої, шкідливої для людства істоти. У цьому контексті цікавою видається стаття «Брехливість у справі виховання», де простежуються причини виникнення такої дитячої вади, як брехливість, пропонуються шляхи її викорінення. Цю працю він написав на основі власних досліджень і спостережень, а також ґрунтовного аналізу поглядів Ч. Дарвіна [9], Г. Спенсера, М. Ланге, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо.

Чому Яків Чепіга поділяв погляди Ч. Дарвіна (1809–1882 рр.)?

У праці «On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or The Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life» («Походження видів шляхом природного добору, або збереження обраних порід у боротьбі за життя», Лондон, 1859 р.) Ч. Дарвін обґрунтовує загальні закономірності еволюційного розвитку життя на Землі [10], спростувавши панівні в той час теорії креаціонізму та віталізму, а також незмінності видів у процесі історичного розвитку. Вчений довів, що жива природа безперервно змінюється і розвивається. Основними чинниками еволюції організмів є мінливість, спадковість і добір природний. А головне: у природі виживають і дають нащадків найжиттєздатніші організми, а не обов'язково організми з найскладнішою будовою.

Констатуючи факт еволюції, Ч. Дарвін визначає спосіб, за допомогою якого можна пояснити її причини. Види еволюціонують у процесі пристосування до середовища. Отже, якщо ми зрозуміємо причини пристосувальної змінюваності видів, то одночасно виявимо і причини еволюції органічних форм.

Намагаючись розв'язати поставлені проблеми, Ч. Дарвін спирався на практику тваринництва й рослинництва. Звернувши увагу на аналогію між еволюцією культурних форм та еволюцією диких видів у природі, він виявив, що ці два процеси поєднують такі чинники, як спадкова мінливість і добір.

Саме уявлення Ч. Дарвіна про еволюційний розвиток життя на Землі вплинули на багаторічні роздуми Якова Чепіги щодо створення національної школи («Проект української школи», 1913 р.).

У передмові Я. Ф. Чепіга наголошував на необхідності запровадити *природовідповідну школу*, де дитина здобуватиме справжню освіту, а не сурогат, шкідливий для її духовного розвитку та народної культури [2,3,4,5]. Учений сформулював вимоги до нової української школи: 1) у створенні її має брати участь усе українське вчительство; 2) школа має бути народною і відповідати інтересам народних мас; 3) важливо, щоб освіта була національною, рідномовною, відповідала душі й розуму народу, його культурному, соціальному та економічному розвитку; 4) школу слід будувати на підвалинах, які не порушують прав дитини, вільного і нормального розвитку її індивідуальних фізичних і духовних сил.

Видатний педагог Я. Ф. Чепіга залишив після себе велику педагогічну спадщину, яка не втратила своєї значущості й потребує подальшого вивчення.

Список використаних джерел

1. Вибрані педагогічні твори : навч. посіб. / Ін-т педагогіки АПН України; [упоряд., авт. передм., вступ. ст. та бібліогр. покажч. Л. Д. Березівська]. – Х. : ОВС, 2006. – 327 с. – Бібліогр. : с. 324–327.

2. Вільна школа. Її ідеї й здійснення їх у практиці // Учитель. – 1912. – Ч. 1 (20 вересня). – С. 14–18 ; Ч. 2 (20 жовтня). – С. 38–40 ; Ч. 3 (20 листопада). – С. 76–77 ; Ч. 4 (20 грудня). – С. 107–110. – Продовження див. № 128.

3. Ґрунтовні принципи нормальної школи // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.) : хрестоматія / [упоряд. : Л. Д. Березівська, Н. П. Дічек, Л. В. Пироженко та ін. ; наук. ред. О. В. Сухомлинська]. – К. :

Наук. світ, 2003. – С. 189–190. – Друкується за журн. : Світло. 1911. Кн. 1 (Вересень).

4. Передмова до проекту української школи // Світло. – 1913. – Кн. 1 (Вересень). – С. 30–37.

5. Розвиток органів почуття та їх значіння у вихованні дитини // Путь просвещения. – 1922. – № 5 (Вересень). – С. 97–124.

6. Страх і кара // Світло. – 1912. – Кн. 6 (Лютий). – С. 15–31 ; Кн. 7 (Березень). – С. 21–36.

7. <http://lib.iitta.gov.ua>

8. <https://uk.wikipedia.org/wiki>

9. <http://www.spadshina.com/programs/vidatni-ukrayintsi/chepiga-zelenkevich-yakiv-feofanovich-/>

10. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=23639

11. <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

УДК 372.851

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ІДЕЙ ВІЛЬНОЇ ТРУДОВОЇ ШКОЛИ Я. ЧЕПІГИ В ІНТЕГРОВАНІЙ ОСВІТНІЙ ПРОЦЕСІЗ МАТЕМАТИКИ

*Ганна Погромська,
Наталя Махровська,
Еліна Рогожинська*

Модернізація системи освіти, підвищення конкурентоспроможності економіки, інформатизація суспільства та розвиток науково-технічного прогресу визначають якісно нові підходи до організації освітнього процесу.

На думку авторів С. І. Якименко та О. Л. Щербакова [10, с. 75], очевидним є поліструктурний, інтегрований характер науково-педагогічної діяльності Я. Чепіги. Вона охоплює широкий спектр окремих галузей педагогічної науки: історії педагогіки, окремих течій та напрямів, дидактики та методики початкової освіти, соціального виховання, психолого-педагогічного виховання, школознавства, професійної освіти тощо [3; 4, 5].

STEAM-освіта як одна з основних тенденцій у світовій системі освіти є одним із напрямів інноваційного розвитку природничо-математичної освіти, яскравим утіленням ідей трудової вільної школи Я. Чепіги. Так, у статті «До трудової вільної школи» Я. Чепіга зазначає: «Діти в праці й в рухові завше веселі й радісні: це їх стихія, це чарівне коло інстинктивних потягів, які вона унаслідувала від попередніх поколінь людськості. Стара школа примушувала дітей цілі години нерухомо сидіти, слухати і дивитись замість того, щоб рухатись і самим творити, діяти».

STEAM-освіта спрямована на посилення реалізації навчальних програм природничо-наукового компонента за допомогою інноваційних технологій. Метою сучасної системи освіти, починаючи з раннього дитинства, є привчити дитину жити в реальному світі, що швидко змінюється, навчити своєчасно реагувати на ці зміни.

Педагог у брошурі «Вільна школа, її ідеї й здійснення їх у практиці» (1918), розвиваючи ідею вільної школи («поєднання виховання й освіти з природою дитини»), доводив необхідність «задоволення індивідуальних нахилів інтелекту» для духовного розвитку дитини, бо «дитинство – найпродуктивніший період для здобування конкретних ідей і для складання асиміляцій з даних фактів» [9, с. 156–157]. На його переконання, у школі мають бути створені умови для реалізації «дитячих нахилів і прагнень», а тому потрібно дозволити школярам «вибирати науки, що їм найбільше подобаються, з тих, котрі їм пропонують педагоги» [9, с. 158]. Наведений факт свідчить про те, що педагог наполягав на побудові навчального процесу з урахуванням індивідуальних здібностей та інтересів учнів.

Основними складниками STEM-освіти є багатоскладова інтеграція, синтез знань, дослідницький підхід в опануванні знань, відкритий підхід до навчання, стимуляція високого рівня мислення, досвідченість, проектування, створення інтерактивних моделей, конструювання, використання міжпредметних зв'язків [Морзе].

У роботі [2, с. 215] Я. Чепіга відстоює таку систему навчання, яка втілює в собі єдність педагогічної творчості з ініціативою та саморозвитком учнів. Він упевнений, що вчительська вимогливість повинна базуватися на повазі до прагнень та

устремління дитини. Учений зауважує: «Учитель повинен ніби відійти в тінь зі своїм менторством, дати волю виявленню в учневі його самодіяльності та його індивідуальним здібностям у здобуванні знань». Таким чином Я. Чепіга збагачує зміст, форми і методи педагогічної антропології П. Каптерева, О. Кошелевої, К. Ушинського та ін. Він постійно веде творчий пошук нових шляхів наукового розв'язання цієї проблематики на основі системної наукової інтеграції знань про людину.

У педагогіці розробляються так звані «активні методи навчання, орієнтовані на активність та самостійність учнів. При цьому учні не просто «контейнери», вони не лише пасивно сприймають культурний матеріал, але й сприймають і використовують його по-різному, залежно від своїх індивідуальних властивостей. Вони не лише засвоюють створену раніше культуру, але й беруть участь (звичайно, не всі й не однаковою мірою) у її розвитку, збагаченні.

Головні завдання STEAM-орієнтованого навчання – розвиток логічного мислення та технічної грамотності, вирішення поставлених проблем, новаторський підхід до справи, винахідництво. У математиці вчителі роблять акцент не на нескінченних прикладах і одноманітних задачах, а на логічних завданнях, які вимагають критичного мислення та розсудливого підходу.

Однією з форм STEAM-навчання є уроки, які спрямовані на встановлення міжпредметних зв'язків і сприяють формуванню в учнів цілісного, системного світогляду, актуалізації особистісного ставлення до питань, що розглядаються. Такі уроки можуть проводитися через об'єднання схожої тематики кількох навчальних предметів або формування інтегрованого заняття з обов'язковим залученням до практичної діяльності.

Шлях до оволодіння тією чи іншою професією відбувається через розвиток в учнів інтересу до навчальних предметів. Інтерес до математики зумовлюється, насамперед, практичною значущістю цієї дисципліни. Уроки із використанням STEAM-технологій дозволяють не тільки вивчати теоретичний матеріал, але і закріплювати знання за допомогою практичного застосування знань у реальному житті.

Практична реалізація зазначених у статті ідей відбувається в рамках регіонального проєкту «Упровадження STEAM-освіти в

освітній процес із математики» (рішення вченої ради Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (протокол від 04 грудня 2019 р. № 5), робота над яким надає можливість учителям інтегрувати знання учнів з різних дисциплін під час роз'язання реальних проблем, генерувати нові ідеї, формувати у школярів всі необхідні життєві навички.

Список використаних джерел

1. Морзе Н. STEM : проблеми та перспективи [текст] / Н. Морзе. *Презентація*: Київський Університет імені Б. Грінченка. 19.08.2016.
2. ЦДАГО України. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 11 об. С. 215.
3. Чепіга Я. Використання наочного приладдя при операціях з числами / Я. Чепіга. – 1932.
4. Чепіга Я. Методика роботи з підручником математики / Я. Чепіга. – Рік 1, 1932; Рік 2, 1933.
5. Чепіга Я. Методика усної лічби та вправи у перших групах семирічки / Я. Чепіга, 1930.
6. Чепіга Я. Ф. Методичні уваги до «робочої книжки» з математики: для 1-го та 2-го року навчання в шк. – Харків : Рад. школа, 1931. – 53 с.
7. Чепіга Я. Ф. Методика роботи з підручником математики : 1 рік навчання : методлист / Харк. облас. від. нар. освіти, метод. група ; ред. т. Смілий. – Харків : Рад. школа, 1932. – 31 с.
8. Чепіга Я. Ф. Методика роботи з підручником математики : рік 2 : на допомогу молодому вчителю / Харк. облас. від. народ. освіти, метод. сектор. – Х. : Рад. школа, 1933. – 27 с.
9. Чепіга Я. Ф. Вільна школа, її ідеї й здійснення їх у практиці. *Вибр. пед. тв.* : навч. посібник / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с.
10. Якименко С.І., Щербакова О.Л. Педагогічні погляди та просвітницька діяльність Я. Чепіги (кінець XIX – початок XX ст.) : монографія / С.І. Якименко, О.Л. Щербакова. – Київ : Видавничий Дім «Слово», 2014. – 200 с.

V. Змістова лінія «ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ В РОБОТАХ ЯКОВА ЧЕПІГИ»

УДК 37.01/.09

ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЯКОВА ЧЕПІГИ

Оксана Кизименко

Яків Чепіга – видатний практик і теоретик української педагогіки. Спадщина вченого – наукові праці, присвячені проблемам педагогіки, теорії навчання й виховання, методиці викладання окремих предметів, історії, освіти. Також Яків Чепіга створив підручники для початкової школи, методичні посібники для вчителів, книжки для закладів дошкільної освіти, дитячих бібліотек. Основні положення цих робіт стосуються взаємодії між знанням рідної мови, діяльності нації і загальним розвитком дитини.

Питання професійного становлення вчителя Яків Чепіга висвітлює у праці «Самовиховання вчителя», де розкрив погляди на якість педагога. Він уважав, що вчитель – це та культурна сила, яка несе людям світло, знання. Його особистість і поведінка є зразком для дітей і для дорослих. У процесі діяльності вчитель повинен прищеплювати молодому поколінню моральні переконання. Саме тому на нього покладається велика відповідальність перед людьми. Педагогу потрібно вдосконалюватися, розвиватися, зростати в науково-методичному плані.

Яків Чепіга був переконаний, що просто передавати знання дитині замало. Потрібно прищеплювати загальнолюдські цінності: «щоб бути справжнім прикладом для інших, треба, щоб учитель досяг висоти загальнолюдських чеснот, безупинною працею виховав себе, поліпшив і удосконалив свої здібності та виробив власний характер і волю» [4, с. 10].

Учений акцентує увагу на постійному самовихованні вчителя. Він наголошує, що постійна праця над собою очищає

душу і серце, тим самим сприяє вихованню в учителя таких рис, як справедливість, добрість, терпіння, любов. На думку Я. Чепіги, кожен свій крок учитель повинен уважно обмірковувати, щоб не було помилок. Педагогу потрібно завжди прогнозувати (передбачати) наслідки своєї поведінки, своїх слів і вчинків у майбутньому.

Яків Феофанович робить значний акцент на такій якості, як справедливість вчителя. Він наголошує на тому, що педагогу потрібно розвинути «душевний слух до чужих переживань, розуміти страждання інших» [4, с. 11]. Вчений указує на головні правила педагога в роботі з дітьми: «не шкодь дітям» та «будь справедливим до дітей у своїй праці». Лише за таких умов самовиховання вчитель досягне загальнолюдського ідеалу справедливості.

Наведемо сформульовані Я. Чепігою постулати щодо справедливості в роботі педагога: «Коли хочете дати дітям задоволення, радощі й щастя, будьте справедливими до них, виробіть у собі чуйність до їх страждань, до горя, до їх переживань. Виховуйте уважність до малої людської істоти, щоб уникати в праці вчинків, які матимуть хоч би натяк на неправду і незадоволення» [4, с. 16].

Доброту вчений ставить на особливе місце в самовихованні вчителя. «Ніщо так не прихиляє дітей до вчителя, як його щира, сердечна добрість» [4, с. 17]. Проте емоції інколи беруть верх над розумом доброта поступається гніву. Тому вчителю (та і взагалі людині) потрібно мати велику силу волі, щоб у такі моменти емоційного роздратування утриматись і не порушити своїх моральних переконань. Найкращими ліками, на думку вченого, є розуміння і визнання педагогом своїх помилок.

Яків Чепіга стверджує, що особа вчителя «надто висока для дитини. І вибух у ній злого почуття негативно впливає на дитину і прищеплює погані звички на все життя. Добрість же вчителя впливає надзвичайно позитивно на формування моральних поглядів і переконань дитини. Прищеплюючи дитині добрість, ми прокладаємо шлях до вищих чеснот» [4, с. 20]. Отже, добрість – це одна з чеснот, що наповнює вчителя духовним спокоєм, вона сприяє позитивному мікроклімату в класі, школі.

Водночас Я. Чепіга звертає увагу і на любов до дітей. Він радить педагогам виховувати в собі сердечність і чуйність до

дитини, закликає любити дітей щиро: «Виховані любов'ю й ласкою вчителя діти вільно і нестримно підуть шляхом морального вдосконалення» [4, с. 28].

Не менш важливою вчительською чеснотою є терпеливість, бо допомагає і полегшує працю педагогові. Учений проводить паралель між навчанням і вихованням дітей та деревом. Дерево можна повільно і терпеливо пригнути до землі, дати бажаний напрямок – і воно не зламається, а можна одразу нахилити – і дерево переломиться. Яків Феофанович закликає вчителів: «Навчёмось витримки, поваги до дитячих вчинків і хиб, а головне – терпеливості і терпіння у наших вчинках і вимогах» [4, с. 25].

Згадані педагогом чесноти: добро, любов і терпеливість переплітаються. Тому вчителеві необхідно насамперед виховувати в собі основні загальнолюдські цінності: істину, добро і красу. На них педагогам варто спиратись у своїй діяльності.

Останнє, про що говорить у своїй праці Я. Чепіга, – це питання національного самовиховання вчителя та національного розуміння дитини. Особливе місце вчений відводить ролі педагога в національному вихованні дитини. Учитель повинен зберігати національність дитини і не насаджувати їй чуже, нерідне. Я. Чепіга наголошує, що дитина, яка змалку зростає в оточенні рідної мови, рідної культури, у дорослому житті йде шляхом національних переконань. Духовні надбання, що вироблялися століттями, мають потенційну силу національної енергії, яка, на думку вченого, передається дитині. З мовою дитина переймає й культуру рідного народу, його світогляд, мораль. Зазначимо, що рідна мова – це мова культури, у контексті якої виховується дитина. Рідну мову можна набути, втратити, змінити або так ніколи і не мати. Я. Чепіга підходив до визначення явища мови науково: «Мова народів як психофізичний акт має всі ознаки національності. Кожному слову і навіть деяким окремим звукам надано конкретного змісту, поєднаного певними уявленнями. І такі розуміння, як любов, добро, правда тощо, набувають у кожного народу особливих національних рис» [4, с. 30]. Учений говорить про зв'язок слова, його значення й уявлення.

Актуальною є думка Я. Чепіги про те, що, зберігаючи національність дитини, учитель зберігає її духовні творчі сили.

Дуже важливо, на думку вченого, «щоб школа мала за вчителя особу однієї національності з дитиною, виховану на ріднім ґрунті з нею. А ті, хто не своєю волею мусить вчити в чужій школі, повинні прийняти культуру, мову, національні ідеали того народу, дітей якого вони мають учити» [4, с. 33]. Тому для вчителя-українця необхідне, на думку Я. Чепіги, національне самовиховання.

Педагогічні ідеї Я. Чепіги, викладені у статті «Самовиховання вчителя», не втратили своєї значущості, важливості для сучасної школи. Науково-методичні поради, комплекс завдань і способів для самовдосконалення вчительського «Я» можуть бути корисні вчителям сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Перекладна література як складова інкультурації дитини / Наталія Яківна Дзюбишина-Мельник // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1998. – № 1. – С. 46–48.
2. Березівська Л. Д. Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Вибрані педагогічні твори : Навчальний посібник / Упоряд., наук. редактор Л. Д. Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків : «ОВС», 2006. – 328 с.
3. Богданець-Білооскаленко Н. Образ учителя в педагогічних поглядах Якова Чепіги / Наталія Богданець-Білооскаленко // Обрії. – 2012. – № 2. – С. 115–116.
4. Чепіга Я. Ф. Самовиховання вчителя / Яків Феофанович Чепіга. – К. : Українська педагогічна бібліотека, 1914. – 36 с.

УДК 371.13

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Олена Костенко

У сучасних умовах соціально-економічних перетворень, необхідності підвищення інтелектуального потенціалу української нації, зміцнення її культурних і моральних цінностей

педагогічна професія набуває все більшої соціальної значущості. Від майстерності вчителя, його особистісних рис залежить розвиток громадянської самосвідомості, моральної вихованості, естетичності; духовного, психічного й фізичного здоров'я; конкурентоздатності молодих людей. Багато аспектів професійної підготовки майбутніх учителів достатньою мірою вивчаються психологами і педагогами, але відповідальність залишається малодослідженою. Крім того, практика навчання і виховання у закладах вищої освіти показує, що студенти недооцінюють відповідальність як одну із найважливіших професійних рис учителя. Дуже важливо, щоб майбутній учитель був заздалегідь ознайомлений із багатогранними аспектами праці вчителя від самого початку навчання у ЗВО, готовий долати труднощі у своїй педагогічній діяльності, бути відповідальним не тільки за освітній процес в школі, але й за самовдосконалення своєї особистості в студентські роки й упродовж життя, прагнути до досконалості та ідеалу особистості.

Видатний український педагог, психолог Я. Ф. Чепіга високо оцінював соціальне призначення вчителя. У своїй монографії «Самовиховання вчителя» (вид-во «Українська школа», 1917 рік) він писав: «В особі вчителя ми маємо ту культурну силу, що несе людям світло, знання й поступ. Учитель у своїм ідеальним ореолі займає видатне місце в еволюційному рухові людської думки і в духовній творчості людства взагалі» (с. 4). Учений був переконаний у тому, що постійна праця вчителя над собою «очищає душу і серце», розвиває в нього любов до дітей і оточення, справедливість, доброту, мудрість, терпіння та що основою справжньої педагогіки є любов.

У нашому дослідженні, яке проводилось на базі МНУ імені В. О. Сухомлинського, брали участь: 1) 308 студентів перших курсів історико-правового, філологічного та педагогічного факультетів (І семестр, констатувальний експеримент); 2) формувальним експериментом були охоплені 154 студенти, із числа тих, хто брав участь у констатувальному експерименті (експериментальна група – 106 студентів: три академічні групи історико-правового факультету і одна – філологічного); контрольна група – 48 студентів (одна академічна група історико-правового факультету і одна – філологічного). Формувальний експеримент проводився на першому курсі (ІІ семестр) і на

другому (І і ІІ семестри).

У констатувальному експерименті ставилися завдання: виявити особливості усвідомлення студентами специфіки та труднощів педагогічної діяльності, з'ясувати уявлення студентів про особистість відповідального вчителя, студента; розкрити основні об'єктивні і суб'єктивні причини, які негативно впливають на процес формування відповідальності майбутніх учителів.

Під час дослідження виявлено чотири рівні прояву відповідальності: високий, вище середнього, середній і низький. Статистичні характеристики результатів констатувального експерименту показали, що середній рівень разом із низьким домінує у всіх підструктурах відповідальності (соціальна, професійна, екологічна, відповідальність за саморозвиток – від 56,7 % до 82,5 %). Найбільш вираженим є низький рівень відповідальності за саморозвиток і екологічної відповідальності.

Виявлено як об'єктивні, так і суб'єктивні причини, які негативно впливають на розвиток відповідальності студентів: недостатня психологічна підготовка майбутніх учителів, відсутність постійної психологічної служби в більшості закладів вищої освіти; значна кількість студентів мотивує свій вибір професії не покликанням, усвідомленням важливої соціальної ролі вчителя, а прагненням здобути будь-яку вищу освіту, соціальна інфантильність багатьох студентів, невміння бачити перспективи свого розвитку, слабо виражена воля, несамотійність, байдужість до творчого пошуку, одностороннє розуміння відповідальності тільки як професійної, недостатнє усвідомлення важливості розвитку соціальної, екологічної відповідальності, а також відповідальності за самореалізацію своїх інтелектуальних, моральних і фізичних можливостей, несформованість потреби в постійному самопізнанні й самовдосконаленні (зокрема, самовихованні відповідальності та ін.). Результати констатувального експерименту засвідчили актуальність і необхідність розвитку вищого рівня відповідальності майбутніх учителів.

У процесі формування експерименту було розроблено і реалізовано на практиці програму підвищення рівня відповідальності студентів, що сприяла їхній професійній спрямованості, усвідомленню ними соціальної цінності й

педагогічної діяльності вчителя, постійній потребі самопізнання та самовдосконалення.

Формування когнітивних, афективно-мотиваційних, діяльнісно-поведінкових компонентів усіх підструктур відповідальності (соціальної, професійної, екологічної, відповідальності за саморозвиток) було здійснено такими формами, методами, засобами навчання:

I. Когнітивний компонент: лекція «Відповідальність у структурі особистості»; психологічний спецсемінар «Відповідальність як один із важливих чинників успішної професійної діяльності вчителя»; психологічні тренінги відповідальності, міні-конференція «Моя професія – учитель»; психологічне консультування студентів (групове та індивідуальне) з питань вивчення психології педагогічної діяльності; психологічний аналіз студентами українських, російських та інших прислів'їв, латинських крилатих висловів, у яких відображено моральні риси й відповідальну поведінку людей для поглиблення знань про відповідальність; написання студентами рефератів на теми соціальної, професійної, екологічної відповідальності вчителя, відповідальності за його саморозвиток; психологічне консультування студентів із питань самопізнання й самовдосконалення особистості; науково-практична робота студентів у Психолого-педагогічному клубі імені В. О. Сухомлинського.

Усі види занять було спрямовано на поглиблення інтересу студентів до професії вчителя, усвідомлення її специфіки та труднощів, соціальної цінності; усвідомлення цілісної структури відповідальності; поглиблення знань про сутність відповідальності, норми і правила відповідальної поведінки; усвідомлення необхідності самовдосконалення, зокрема самовиховання відповідальності.

II. Афективно-мотиваційний компонент: психологічні тренінги відповідальності; науково-практична робота студентів у Психолого-педагогічному клубі імені В. О. Сухомлинського; психологічний аналіз та оцінка психолого-педагогічних ситуацій; психологічний опис і аналіз студентами відповідальної й безвідповідальної поведінки (своїї, персонажів кінофільмів, художніх творів, знайомих, друзів); психологічний аналіз студентами власних навчальних і життєвих ситуацій, пояснення

вчинків (зовнішніми чи особистісними причинами); опис та аналіз студентами ситуацій емпатії, альтруїзму, скромності, самокритичності, справедливості та ін.; аналіз студентами ситуації, «пастки» відповідальності, конфліктної ситуації.

Проведена робота зі студентами була спрямована на розвиток емпатії, інтернального локусу контролю; позитивного, відповідального ставлення до навчання, здобуття знань; психологічної установки на допомогу людям, дбайливого ставлення до них; взаємодовіру викладачів і студентів, почуття симпатії одне до одного членів студентської групи; дбайливе ставлення до природного середовища; негативне ставлення до «пастки» відповідальності.

III. Діяльнісно-поведінковий компонент: психологічні тренінги відповідальності; психологічне консультування з питань складання студентами програми самовдосконалення особистості та її реалізації на практиці; ділові ігри; психологічний аналіз педагогічних ситуацій; самостійне проведення студентами фрагментів практичних занять із психології (у своїй групі); проведення студентами конкурсу «Слово як інструмент педагогічної діяльності вчителя»; проведення студентами науково-практичної студентської конференції «Самопізнання й самовдосконалення особистості майбутнього вчителя»; виховна робота студентів у дитячому садочку та інтернаті для сиріт; активна участь студентів у благодійній акції «Від серця до серця»; написання студентами психологічного портрету відповідального студента; складання респондентами анкети з питань відповідальності, проведення ними анкетування зі студентами I курсу, написання звіту; реалізація програми «Я і довкілля»; проведення круглого столу «Здоровий спосіб життя, його вплив на ефективність педагогічної діяльності»; оволодіння студентами методикою аутотренінгу; науково-практична робота студентів у Психолого-педагогічному клубі імені В. О. Сухомлинського; виконання студентами проєкту «Школа майбутнього».

Указані форми і методи виховання і самовиховання дали можливість: розвивати у студентів уміння брати на себе відповідальність; педагогічні здібності, інтелектуальні й моральні якості; доброзичливе ставлення до рідних, однокурсників, друзів,

оточення; відповідальність за еконормативну поведінку, здоровий спосіб життя, психологічну готовність до сімейного життя; проявляти активність, самостійність, творчість в оволодінні професійними і загальнокультурними знаннями, навичками.

Після проведення формувального експерименту в експериментальній групі високий рівень і рівень вище середнього склали разом 56,1 %.

Наш експеримент показав, що розвиток високого рівня відповідальності майбутнього вчителя не є стихійним процесом, а можливий за умови безпосереднього психологічного впливу на систему ставлень особистості студента (до людей, до професії, до себе, до навколишнього природного середовища) через створення стимулюючих умов, які сприяли б позитивним змінам в особистісних рисах студента, активізації його інтелектуальної й емоційно-вольової сфери; залучення до систематичної наукової та громадської діяльності, а також реалізації програми самопізнання й самовдосконалення особистості, зокрема, виховання і самовиховання відповідальності.

УДК 37.017

ВИМОГИ ДО ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЯКОВА ЧЕПІГИ

Любов Продан

Спадщина українського педагога, психолога, культурно-громадського діяча Якова Феофановича Чепіги велика і багатопланова. Вона є об'єктом дослідження багатьох науковців. Зокрема концепцію української національної школи розглядали Ж. Ільченко та І. Зайченко, теоретичні засади навчання й виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я. Чепіги розкрила в дисертаційному дослідженні Л. Ніколенко, методичну концепцію проаналізувала С. Яворська. Аналізу науково-педагогічної діяльності Я. Чепіги присвячені праці Л. Березівської, С. Болтівця, В. Марочко, Р. Палійчук, О. Сухомлинської та інших дослідників.

Яків Феофанович Чепіга вважав, що вчитель – це та культурна сила, яка несе людям світло, знання. Його особистість і поведінка є зразком для дітей і для дорослих. У процесі діяльності вчитель має прищеплювати молодому поколінню моральні переконання, чесноти. Саме тому на вчителя і покладається велика відповідальність перед людьми. Педагогу, як нікому іншому, потрібно вдосконалюватися, розвиватися, зростати в науково-методичному плані.

Яків Чепіга був переконаний, що тільки передавати сухі знання дитині – це замало. Потрібно прищепити дитині загальнолюдські цінності, усе те найкраще, що є в людини. Підсумовуючи цю думку, педагог зазначав: «щоб бути справжнім прикладом для інших, треба, щоб учитель досяг висоти загальнолюдських чеснот, безупинною працею виховав себе, поліпшив і удосконалив свої здібності та виробив власний характер і волю» [2, с.10].

Особливе місце в самовихованні вчителя Я. Чепіга відводить доброті. «Ніщо так не прихилиє дітей до вчителя, як його щира, сердечна добрість» [2, с.17]. Проте емоції інколи беруть верх над розумом і, відповідно, гнів бере верх над добротою. Тому вчителю (та і взагалі людині) потрібно мати велику силу волі, щоб у таких моментах емоційного роздратування втриматись і не порушити своїх моральних переконань. Найкращими ліками, на думку Чепіги, є розуміння і визнання педагогом своїх помилок. Актуальним є твердження вченого, що особа вчителя «надто висока для дитини. І вибух у ній злого почуття негативно впливає на дитину і прищеплює погані звички на все життя. Добрість же вчителя впливає надзвичайно позитивно на формування моральних поглядів і переконань дитини. Прищеплюючи дитині добрість, ми прокладаємо шлях до вищих чеснот» [2, с. 20]. Отже, добрість – це одна з чеснот, що наповнює вчителя душевним спокоєм, тим самим, сприяючи позитивному мікроклімату в класі, школі та робить щасливими і радісними дитячі роки шкільного навчання.

Яків Феофанович також особливо акцентує на такій якості, як справедливість учителя. Він говорить, що педагогу потрібно розвинути «душевний слух до чужих переживань, розуміти страждання інших» [2, с. 11]. І це, на його думку, є першим ступенем морального вдосконалення. Головне – не робити іншим

того, чого не хочемо, щоб робили нам. Науковець указує на головні правила педагога в роботі з дітьми: «не шкодь дітям» та «будь справедливим до дітей у своїй праці». Лише за таких умов самовиховання вчитель досягне загальнолюдського ідеалу справедливості.

Яків Чепіга вважав учителя тією культурною силою, яка несе людству світло знань. Поведінка, зовнішність учителя має бути взірцем для учнів, батьків і оточення, у якому перебуває вчитель поза межами школи.

Поряд із добротою Я. Чепіга звертає увагу і на любов до дітей. Він радить учителям виховувати в собі сердечність і чуйність до дитини, закликає педагогів любити дітей щиро. Учений переконаний, що тільки щирою любов'ю можна розвинути в душах дітей зерна гарних людських почуттів. «Виховані любов'ю й ласкою вчителя діти вільно і нестримно підуть шляхом морального удосконалення» [2, с.28].

Не менш важливою вчительською чеснотою є й терпеливість. Про це знавець говорить у тій же праці «Самовиховання вчителя». Саме терпеливість допомагає і полегшує працю вчителів. Він проводить паралель у навчанні і вихованні дітей із деревом. Дерево можна повільно і терпеливо пригнути до землі, дати бажаний напрямок і воно не зламається, а можна одразу нахилити – і дерево переломиться. Яків Феофанович закликає вчителів: «навчимося витримки, поваги до дитячих вчинків і хиб, а головне – терпеливості і терпіння у наших вчинках і вимогах» [2, с. 25].

Згадані педагогом чесноти: добро, любов і терпеливість переплітаються, проникаючи одна в одну. Тому, на нашу думку, учителям необхідно насамперед виховувати в собі основні загальнолюдські цінності: Істину, Добро і Красу, які в усі часи є незмінними і спиратися на них у своїй діяльності.

Особливе місце в національному вихованні дитини Я. Чепіга відводить ролі вчителя. Учитель повинен зберігати національність дитини і не насаджувати їй чуже, нерідне, оскільки від цього будуть лише негативні наслідки. Він наголошує, що дитина, яка змалку зростає в оточенні рідної мови, рідної культури, навколишнього, вбираючи готові моральні зразки, згодом у дорослому житті йде второваним шляхом національних переконань, які й залишаються в ній на все життя.

Духовні надбання, що вироблялися століттями, мають потенційну силу національної енергії, і саме вона, на думку вченого, передається дитині. Безумовно, що з мовою дитина переймає й культуру рідного народу, його світогляд, мораль. Ми згодні з Яковом Чепігою, що рідна мова – це мова культури, у контексті якої виховується дитина. Рідну мову можна набутися, втратити, змінити або так ніколи і не мати. Є рідна культура – є рідна мова. Немає рідної культури – є мова спілкування.

З погляду науки підходив Я. Чепіга до визначення явища мови: «Мова народів як психофізичний акт має всі ознаки національності. Кожному слову і навіть деяким окремим звукам надано конкретного змісту, поєднаного певними уявленнями. І такі розуміння, як любов, добро, правда тощо, набувають у кожного народу особливих національних рис» [2, с. 30]. Бачимо, що вже тоді Я. Чепіга починав говорити про зв'язок слова, його значення і уявлення. І лише наприкінці ХХ століття вивчення мови набуло поширення та поглибленого вивчення у вигляді концептів, слів-знаків національної культури.

Спираючись на дослідження вчених минулого (О. Потебня, М. Бердяєв, І. Лисяк-Рудницький, Л. Ребет, В. Янів), а також сучасних (Н. Дзюбишина-Мельник, Р. Зозуляк, Г. Олійник, Ж. Омельченко), можемо зазначити, що загальнолюдської культури ніколи не було, досі немає і навряд чи буде. Культура завжди конкретно-національна. Вона виявляє духовність якогось конкретного етносу, нації, народу. Культура об'єктивує духовність. «Досі людство не виробило іншої форми духовності, окрім національної (етнічної). А загальнолюдське існує тому (і тільки тому), що існує національне», – зазначає Яків Чепіга [1, с. 47]. Для кожної людини актуально відчувати свою належність до певної культури, тобто бути національно свідомою.

Безперечно, школа нового типу неможлива без досвідченого, професійно підготовленого педагога. Провідною тезою в багатьох працях Я. Чепіги щодо ідеалу вчителя є любов до дитини. У вже згадуваній праці «Самовиховання вчителя» любов до дитини потрактовується як любов, більша ніж до ближнього. Від любові до дитини дорослі відчують задоволення, почуття щастя і радості – дитину ми любимо інстинктивно. Автор торкається найсвятіших понять людської любові: «Чиста, щира до самозабуття любов у матерів. Та коли вона притаманна одній

половині роду людського, то притаманна всій людськості. І тільки ненормальними умовами життя, де панує особистий егоїзм, та нашою невихованістю можна пояснити те, що так занехано в житті цю чесноту».

Ознайомившись із науково-педагогічною спадщиною Я. Чепіги, розумієш, наскільки його широкомасштабні праці необхідні для розвитку сучасної освіти.

Список використаних джерел

1. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Перекладна література як складова інкультурації дитини /Наталія Яківна Дзюбишина-Мельник // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1998. – № 1. – С. 46–48.
2. Чепіга Я. Ф. Самовиховання вчителя / Яків Феофанович Чепіга. – К. : Українська педагогічна бібліотека, 1914. – 36 с.

УДК 37.04

ЯКІВ ЧЕПІГА ПРО САМОВИХОВАННЯ ВЧИТЕЛЯ: РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Олена Сокурєнко

Питання розвитку й удосконалення вітчизняної системи освіти набувають особливої актуальності та значущості на етапі глибоких духовних, соціальних та економічних змін, що сьогодні відбуваються в Україні. Це потребує від сучасного педагога усвідомлення важливості інноваційних освітніх процесів у світовому соціокультурному просторі, розуміння його історичних вимірів та етнографічних форм.

Підґрунтям виконання цього завдання стає переосмислення теорії і практики здійснення освітнього процесу з урахуванням реалій сьогодення, ґрунтовного й різноаспектного дослідження вітчизняних педагогічних традицій та їх творчого застосування в сучасних умовах. Особливе місце в розвитку педагогічної думки та науки України взагалі посідають педагогічні погляди Якова Чепіги, які на сучасному етапі освітніх змін є актуальними.

Яків Чепіга вважав учителя рушійною силою людської думки та духовної творчості людства взагалі. «Учитель є зразком, його поведіння – прикладом для дорослих», – наголошував педагог. Тож учитель піклується про «добро» дітей і дорослих, майбутнього народу і суспільства.

Молодому поколінню вчитель прищеплює свої погляди, переконання, моральні принципи. Саме тому має відбуватися постійний розвиток особистості та вдосконалення її внутрішнього світу, розвиток власних чеснот, оскільки «самі знання без морального життя не зроблять її авторитетною культурною силою в громадянстві». Учителю недостатньо досконало володіти методикою викладання предмета, «йому потрібно досягти певної духовної висоти моральних переконань».

Яків Чепіга зауважує, що в руках учителя, вихователя майбутнього покоління доля, щастя та майбутнє народу й країни. Але для того, щоби бути справжнім прикладом для вихованців, учителеві необхідно досягти «висоти загальнолюдських чеснот». Отже, постійна цілеспрямована робота над собою, розвиток своїх здібностей, загартування характеру, тренування волі є складовими самовиховання вчителя.

Цінні думки висловлює педагог про роботу над собою та самоаналіз як важливі чинники самовдосконалення й самовиховання. Важливими якостями вчителя є вміння контролювати власні емоційні переживання, здатність обмірковувати свої вчинки та передбачати їхні наслідки. Контроль над власними емоціями та думками необхідний для професійної діяльності вчителя, оскільки ця діяльність сповнена непередбачуваних ситуацій. Самовиховання сприяє цілеспрямованому виконанню професійних і людських обов'язків. Справедливість, доброта, терпіння, любов – чесноти, необхідні для праці педагога, що допоможуть досягти цілей і завдань справжньої педагогіки, подолати труднощі щоденної вчительської роботи.

Почуття справедливості, на думку Якова Чепіги, є важливою моральною силою в учительській роботі. «Треба розвинути духовний слух до чужих переживань», – зауважує педагог. Передбачити і зрозуміти страждання, які можемо викликати своїми вчинками, є першим кроком до морального вдосконалення. «Найперша наука нам – не робити іншим того,

чого не хочемо, щоб нам чинили». Особливо важливо врахувати це в роботі з дітьми, знати індивідуальні та вікові особливості дітей, розуміти тонкощі дитячої психіки.

Міркування та спостереження в щоденній педагогічній роботі допоможуть учителеві з'ясувати причини й мотиви того чи іншого дитячого вчинку. А це робить діяльність учителя справедливою. Самовиховання навичок педагогічної діагностики сприятиме виконанню свого призначення.

Справедливість, чуйність, уважність учителя – запорука радості, щастя та задоволення дитини.

На думку Якова Чепіги, «щира, сердечна добрість» учителя викликає в дитини довіру і повагу до нього, допомагає встановити дружні стосунки та налагодити взаєморозуміння. Усвідомлення своєї відповідальності перед дітьми та батьками переконує педагогів у необхідності змін у ставленні до дитини. Тож педагогічна праця ставить учителя в особливі високоморальні умови. «Добрість творить чудо» – і душа дитини в такого вчителя розкривається. Терпіння – чеснота, що убезпечить учителя від гніву, суму, нудьги.

Любов до дітей властива вчителю, бо її підґрунтям є користь і добро. Тільки щирою любов'ю можна пробудити в душах дітей зерна гарних людських почуттів. «Виховані любов'ю і ласкою вчителя вільно і незатримано підуть шляхом морального вдосконалення». Треба навчитися любити дитину щиро і до самозабуття. Яків Чепіга закликав виховати в своєму серці квітку любові, щоб знайти щастя й мету свого життя. Саме любов'ю до дитини педагог хоча б частково покриває гріх байдужості суспільства і держави до морального виховання молодого покоління.

Значну увагу педагог приділяв національному розумінню дитини та національному самовихованню вчителя. Учитель має дослідити, чим дитина живе, чим керується у своїй поведінці. Національна духовна спадщина – це те, що підтримує дитину. Духовні надбання нації дають дитині потенційну силу національної енергії. Учитель повинен рахуватись із національністю дитини, її національними особливостями, бо зберегти національність вихованця означає зберегти її духовні творчі сили. Шкільний учитель повинен бути з вихованцем однієї національності, вихованим на одному з нею ґрунті.

На етапі реформування системи освіти України професійний розвиток сучасного педагога передбачає підвищення методичного і практичного рівнів професійної компетентності щодо реалізації ідей та положень Концепції «Нова українська школа» відповідно до основних напрямів державної політики в галузі освіти, запитів громадянського суспільства, установ і закладів освіти, освітніх потреб споживачів освітніх послуг.

Кожен педагогічний працівник у процесі професійної діяльності та професійного розвитку виробляє власну практичну теорію. Переконавання педагогів можуть впливати на професійні рішення та дії щодо організації освітнього процесу. Важливими є моральні, політичні та соціальні переконання. Уявлення відіграють важливу роль в організації елементів, які стосуються повсякденної роботи вихователя. Особистий і професійний досвід впливає на розуміння та уявлення щодо застосування методик та ролі вчителя-вихователя.

Тож, як слушно зауважував Яків Чепіга, учитель як носій культури тільки тоді «передасть її народові, коли зіллється всією своєю істотою з ним, коли національний організм народу стане базою всієї його діяльності».

Використані джерела

1. Самовиховання вчителя / Я. Чепіга. – Київ : Українська школа, 1917. – 31 с. – (Українська педагогічна бібліотека).

УДК 37.013.2-051

САМОРОЗВИТОК ПЕДАГОГА: МАКСИМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ Я. ЧЕПІГИ

Вікторія Стойкова

Трансформація індустріального суспільства в інформаційно-знаннєве формує нове соціальне замовлення на зміст освіти, освітні технології та професійні компетентності сучасного педагога. Сьогодні освіта стає одним із головних чинників успіху як окремої держави, компанії (підприємства), так і окремої

особистості. А педагог у таких умовах одночасно стає і об'єктом, і провідником еволюційних змін.

Однак, аналіз національної класичної педагогічної спадщини доводить, що сучасні вимоги до складників професіоналізму вчителя виникли не сьогодні, вони сформувалися історично й мають глибинне національне педагогічне підґрунтя.

Метою статті визначено обґрунтування принципів професійного розвитку педагога в сучасній українській школі в роздумах над творчим доробком українського вченого, педагога, психолога, громадського діяча, фундатора української національної школи, талановитого методиста Якова Феофановича Чепіги.

Під час вивчення наукових праць Я. Чепіги «Народний учитель і національне питання» [3] та «Самовиховання вчителя» [4] ми виокремили шість ключових максимів щодо професійного розвитку педагогів, структури їхньої професійної компетентності та спонукальних чинників для реалізації фахового зростання вчителів.

Основоположною у творчості Я. Чепіги нами визначено **базову першу максиму «Про унікальну роль педагога в цивілізаційному та суспільному розвитку».**

Я. Чепіга: «В особі вчителя ми маємо ту культурну силу, що несе людям світло, знання й поступ. Учитель у своїм ідеальнім ореолі займає значне місце в еволюційному рухові людської думки і в духовній творчості людства взагалі. Його праця не обмежується й не вичерпується самим навчанням, а охоплює все, що торкається виховання молодого покоління і втілення в нього високих людських ідеалів і думок» [4, с. 129].

У численних працях науковець переконливо доводить, що саме вчитель стоїть на початку зародження нових знань і технологій, адже він сприяє розвитку людини, формує її когнітивну й особистісну сфери, створює освітнє середовище й забезпечує умови отримання оптимальних навчальних, розвивальних і виховних результатів для формування конкурентоздатного фахівця та повноцінного члена суспільства, який стане суб'єктом нового творчого процесу. Одночасно, саме вчитель стоїть в основі поширення новостворених знань і прогресивних технологій, забезпечуючи повний цикл їх імплементації від сприйняття, усвідомлення, розуміння,

оволодіння, застосування й до вдосконалення та перетворення на інноваційний продукт.

Відтак роль учителя як провідника еволюційного розвитку неоціненна в цілому для всієї людської спільноти.

Звертаємо увагу, що перша максима науковця системно проростає в другу, яка окреслює значення педагога у формуванні національної ідентичності та національної свідомості через створення істинно національної школи. Яків Феофанович фундаментально обґрунтовує роль педагогічного працівника як народного вчителя. Він наділяє педагога функціями кристалізатора, акумулятора, провідника й генератора принципів національної автентичної освіти та національного автентичного суспільства.

Не мислить науковець розвитку дитини поза розвитком її національної сутності, а української школи – поза розвитком української нації. Відтак, **другою максимою** нами визначено **«Про роль народного вчителя в розвитку української нації й українського народу»**.

Я. Чепіга: «Народний учитель – центральна особа. Але не тільки для дітей. Його діяльність глибша. Вплив його йде од паростей (дітей) через стовбур (школа й просвітня діяльність) у корені, тобто в самий народ. Народний учитель не тільки шкільний учитель, він учитель і народу. Це факт правдивий і дійсний. З народом я зливаюсь, я розчиняюсь у ньому через думки й ідеї, що я вклав у голівку моїх учнів – дітей народу. Я глибоко в цьому переконаний і в цьому напрямкові працюю. Я вчу дітей, але перед очима маю народ, його добробут і майбутнє» [3, с. 61].

Зазначимо, що перші дві максими є аксіоматичними, фундаментальними й спонукальними для інших максимів, які виголошував Яків Чепіга у своєму науковому доробку. Адже, якщо особистість педагога стоїть одночасно і на початку будь-якого циклу (витка) суспільного й національного розвитку, і в центрі всієї еволюційної спіралі (як ресурсно-мотивувально-контролюючий фактор), до неї (*особистості педагога*) висувається низка вимог. І ці вимоги регламентується тим ступенем МЕГАвідповідальності, яку на себе поклав педагог і (або) його учні, батьки, народ, держава і, в кінцевому підсумку, світове суспільство.

Я. Чепіга: «Працюючи на полі людської просвіти, учитель прищеплює молодому поколінню свої знання, свої моральні переконання, свої чесноти. Тому на нього лягає велика відповідальність перед людськістю та тим народом, серед якого він працює» [4, с. 129].

Науковець логічно доводить нам, що особистість педагога це не просто ідеальна статична модель поєднання «знань», «внутрішнього змісту» («чесноти», «моральне життя», «авторитетна культурна сила в громадянстві») «йому (учителю; коментар наш. – С. В.) не можна і не годиться застигнути в однім раз назавжди створенім зразку» [4, с. 129].

Наступні максими, які ми кристалізували з окремих робіт наукової спадщини Я. Чепіги, пов'язані з компонентами особистості народного українського вчителя-професіонала та необхідними умовами, дотримання яких забезпечить найвищий ступінь продуктивності й результативності педагогічної праці.

Сьогодні така модель супроводжувалася би набором цілком ймовірних сучасних прикметників – означень: «комплексна...», «інноваційна...», «цілісна...», «акмеологічна...» тощо.

Проте, відсутність таких означень в оригіналі не змінює цінності самої моделі, адже вона ґрунтується на ідеальному образі народного вчителя-професіонала й містить принаймні чотири важливі максими, а саме:

- Він є цілісною всебічно розвиненою особистістю, здатною не лише до передавання наукових знань, але й зі сформованими стійкими навичками використання мисленнєвого апарату (здатності до дивергентного, конвергентного, системного та інших видів мислення) та багатим особистісним світом.

Максима 3. Про структуру професійної компетентності педагога.

Я. Чепіга: «Усім апаратом думання та почуття вчитель повинен володіти цілком і певно» [4, с. 131].

Очевидно, що ключовими в наведеній максимі Якова Феофановича є дефініції «думання» та «почуття». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови запропоновано такі тлумачення цих слів: думання – дія за значенням думати; думати – розмірковувати над чим небуть, мислити; почуття –

психічні й фізичні відчуття людини, здатність відчувати, сприймати навколишнє середовище» [1, с. 159, 562].

Зазначимо, що володіння процесом мислення – це володіння здатністю пізнання людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їхніх істотних властивостях, зв'язках і відносинах тобто здатність виконувати певну розумову діяльність. Мислення породжується потребами практичної діяльності та розвивається в процесі пошуку шляхів їх реалізації. Мислення зароджується через відчуття і виходить далеко за його межі.

Здатність мислити реалізується через здатність відчутти (сприйняти) інформацію та виконувати комплекс таких розумових операцій, як: порівняння, узагальнення, синтез, аналіз, оцінювання, абстрагування, конкретизація.

Базисом для виконання розумових операції є когнітивні процеси запам'ятовування, розуміння, розпізнання тощо.

Відтак теза щодо володіння вчителем «апаратом думання» та «апаратом почуття» доводить, що до складу професійної здатності (компетентності) педагога, на думку Я. Чепіги, мають увійти дві рівноправні компоненти: когнітивна та емоційно-чуттєва, що не можуть існувати відокремлено й органічно доповнюють одна одну.

Пізніше висновки українського педагога будуть підтверджені низкою загальновизнаних наукових розвідок. Зокрема Д. Равен у своїх працях доводить, що оцінка когнітивної складової компетентності поза її мотиваційною складовою не має сенсу, адже не враховує мету діяльності людини [2, с. 38–40]. Розвинена чуттєва сфера людини стає каталізатором її розумової діяльності.

Компетентнісний підхід в освіті забезпечив поштовх до розвитку педагогічної аксіології – галузі наукових знань про цінності освіти, їх природу, функції, структуру, взаємозв'язки – і реалізації в освітньому процесі принципів дитиноцентризму, педагогіки партнерства, формування громадянської компетентності учасників процесу, національної самосвідомості тощо.

Зазначимо, що реалізувати ціннісно-етичний компонент освіти здатний лише педагог, який відповідає тим особистим якостям, що ставить за мету розвинути й сформувати у своїх вихованців. Саме на ціннісно-етичному компоненті особистостей педагога (як умова навчання та учіння) і учня (як результат

навчання та учіння) ґрунтувалася ідеологія української національної школи Я. Чепіги. Зауважимо, що така напрацьована науковцем ідеологія органічно поєднала принципи природовідповідної, дитиноцентричної й національної освіти. Науковець постійно переконує читача, що педагог – це взірець і для дорослих, і для дітей, «душі яких він плекає».

Серед особистісних якостей, що їх Я. Чепіга вважав ключовими для вчителя, можна виокремити такі: *морально-етичні цінності* (повага до особистості, гідність, чесність, справедливість, добрість, терпіння, любов); *соціально-політичні цінності* (свобода, лідерство, повага до рідної мови і культури, здатність відчувати (співпереживати) – емоційний інтелект, патріотизм, національна гідність, відповідальність); *інтелектуально-розвивальні цінності* (здатність до особистісного та професійного розвитку – наполеглива праця, самоаналіз, самооцінювання, саморозвиток, самокорекція; когнітивна гнучкість, мисленнєва активність).

Відтак, на нашу думку, **четвертою максимою** наукової спадщини Я. Чепіги щодо професійного розвитку педагогів, структури їхньої професійної компетентності та спонукальних чинників для реалізації фахового зростання вчителів є максима **«Про ціннісно-етичний наскрізний компонент професійної компетентності педагога»**.

Я. Чепіга: «Чесна незаплямована праця педагога вимагає виховання в нас таких чеснот, рис, як справедливість, добрість, терпіння, любов. Вони покажуть учителеві певні шляхи, як досягти цілей і завдань справжньої педагогіки. Виховання їх у нас освітить наше життя сяйвом найвищого ідеалу й дасть сили пронести ввесь тягар учителювання радісно й нехибно» [4, с. 131–132].

- Він є творчою особистістю з системним і критичним мисленням, розвиненою здатністю до професійної рефлексії.

Максима 5. Про здатність до рефлексії та педагогічного передбачення.

Я. Чепіга: «Кожний крок свій учитель повинен пильно розглянути і обміркувати, процідити крізь решето знання й досвіду. Кожний його помилковий крок – це не просто хиба, а майже непоправна шкода. Тому педагогові потрібно завжди

передбачити наслідки в майбутнім від свого поводження, своїх слів і вчинків» [4, с. 131].

Педагогічна праця через свій вплив на цивілізаційний та національний розвиток (перша, друга максими) є процесом із високим ступенем відповідальності, адже помилки й недоліки, яких припускається в процесі виховання педагог, мають тривалий період прояву. Розуміючи це, Яків Чепіга закликав кожного педагога постійно здійснювати прискіпливий і часто болючий самоаналіз своєї діяльності, кожного свого слова й кожного свого вчинку. Говорячи образною мовою, педагог має бути здатним до неодноразового переживання кожної хвилини свого спілкування з учнями, батьками, колегами, громадою, тобто бути здатним до рефлексії. Така здатність забезпечить педагогу розуміння себе, своїх вчинків, їх мотивації, причин і наслідків кожного акту педагогічної дії (можливих і дійсних), усвідомлення ступеня педагогічної відповідальності та забезпечить уникнення помилок і недоліків у майбутньому.

- Він здатний розвиватися професійно впродовж життя через проєктування власного розвитку на основі різних видів освіти (де формальна освіта стає стартом (поштовхом) для неформальної та інформальної форм самовдосконалення).

Максима 6. Навчання та розвиток професіоналізму протягом життя.

Я. Чепіга: «Стояча вода гниє. Текуча, набираючись сили і міці в боротьбі з перешкодами, власними грудьми прориває собі річище, по якому невпинно несе себе – чисту, прозору.

Повсякчасна праця над собою очищає душу і серце від намулу й життєвого бруду. Вона дає силу нести свої щирі поривання не засміченими неправдою до кінця днів» [4, с. 131].

На початку ХХ століття Яків Феофанович наголошував, що для педагога важливим компонентом є постійне самонавчання, саморозвиток та самовиховання. До цього його спонукали перші дві максими.

Життя у ХХІ столітті є більш динамічним (ми переживаємо вже не третю, а четверту промислову революцію). Суспільство, у якому ми живемо, називають: інформаційне, знаннєве, цифрове. Ці назви визначають, що, з одного боку, знань, якими ми володіємо сьогодні, уже вкрай недостатньо. З іншого боку,

загалом знань та інформації, які нас оточують, настільки багато, що людині (і педагогу в першу чергу) необхідно володіти навичками роботи з інформацією (відбору, осмислення, узагальнення, продукування нової тощо).

Така тенденція зумовила стрімкий розвиток концепції «Lifelong learning» («Навчання протягом усього життя»), відповідно до положень якої сучасний педагог повинен постійно вдосконалювати свою професійну майстерність та життєву компетентність.

Підсумовуючи, зазначимо, що наукова спадщина Я. Чепіги є невичерпним джерелом педагогічної та методичної мудрості, джерелом збагачення сучасної науки й практики, зокрема в галузі управління та моделювання професійного розвитку педагогів для створення конкурентоздатної національної школи. Рекомендації, надані великим українським ученим, значно випереджували свій час і мають високий рівень актуальності для сучасної освітньої теорії й практики та потребують подальшого детального вивчення для реалізації в справі будівництва Нової української школи.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусол. – К. : Ірпінь, 2005. – 1 728 с.
2. Равен Д. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация / Д. Равен. – М. : Когито-Центр, 2002. – 396 с.
3. Чепіга Я. Ф. Народний учитель і національне питання / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Вибрані педагогічні твори : навч. посіб. ; упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с. – С. 57–65.
4. Чепіга Я. Ф. Самовиховання вчителя / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Вибрані педагогічні твори : навч. посіб. ; упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с. – С. 129–144.

САМОМЕНЕДЖМЕНТ У КОНТЕКСТІ ПОГЛЯДІВ Я. Ф. ЧЕПІГИ

Анна Федосова

У контексті змін у сфері освіти, спрямованих на розбудову сучасної української школи, в якій упродовж останніх трьох років відбуваються динамічні державотворчі процеси, що вимагає від кожного освітянина усвідомлення її як складової загальноосвітнього соціокультурного середовища з глибокими професійними та особистісними надбаннями. У цьому зв'язку сучасний період модернізації освіти в Україні позначається посиленою увагою до саморозвитку педагога. Освітні аспекти сьогодення в Новій українській школі та зміни щодо питання підвищення кваліфікації освітян створюють сприятливі можливості для дослідження, вивчення й упровадження неоціненної спадщини представників культури і мистецтва, науковців і педагогів, зокрема: Бориса Грінченка, Володимира Дурдуківського, Тимофія Лубенця, Володимира Науменка, Софії Русової, Івана Стешенка, Якова Чепіги (Зеленкевича) та ін.

Звернімо увагу на погляди Якова Феофановича Чепіги як видатного педагога та громадського діяча, який плідно опікувався питаннями розбудови ефективної школи в Україні. За основу візьмімо його працю «Самовиховання вчителя», яка вийшла друком у 1914 р. Головними ідеями цієї праці, на нашу думку, є високі вимоги до вчителя початкового навчання, професіоналізм педагога, любов до дітей, постійне самовдосконалення. Яків Феофанович Чепіга вважав, що вчитель – це та культурна сила, яка несе людям світло, знання. Його особистість і поведінка є зразком для дітей і для дорослих. У процесі діяльності вчитель повинен прищеплювати молодому поколінню моральні переконання, чесноти. Саме тому на вчителя і покладено велику відповідальність перед людьми. Педагогу, як нікому іншому, потрібно вдосконалюватися, розвиватися, зростати в науково-методичному плані.

У праці «Самовиховання вчителя» автор неодноразово акцентує увагу на думці, що головною рисою для педагога є

систематичне й цілеспрямоване самовдосконалення, як професійне, так і культурно-національне та морально-етичне. Про таку його думку свідчать слова: «Щоб бути справжнім прикладом для інших, треба, щоб учитель досяг висоти загальнолюдських чеснот, безупинною працею виховав себе, поліпшив і удосконалив свої здібності та виробив власний характер і волю» [1].

Погляди вченого та педагога розглянемо через призму сучасного розуміння самоменеджменту, виділивши його найголовніші аспекти.

Однією з сучасних складових самоменеджменту є головний принцип економії свого часу. У такому визначенні самоменеджмент – це послідовне і цілеспрямоване застосування випробуваних методів роботи в повсякденній практиці для оптимального, осмисленого використання свого часу. Відповідно основна мета самоменеджменту – максимально використовувати власні можливості, свідомо керувати перебігом свого життя (самовизначатися) і переборювати зовнішні обставини як на роботі, так і в особистому житті. Яків Чепіга підтверджує це, . зазначаючи, що робота педагога – це «безперервна праця на користь інших», що потребує вміння виділяти головне та бачити другорядне, фіксувати важливі моменти у своїй роботі. Саме визначення пріоритетів і є основою економії часу через зосередження на найважливіших і головніших справах без відволікання на другорядне у відповідні моменти часу [3].

У самоменеджменті є ідея подолання власних обмежень. Така концепція самоменеджменту (хоча автори цей термін не вживають) побудована на ідеї обмежень. Під обмеженням розуміють фактор, який стримує потенціал і результати роботи «системи» організації в цілому, групи або індивіда. Теорії обмежень пропонують як найшвидший і найбільш практичний спосіб здійснення прискореного саморозвитку – вивчення, усвідомлення і подолання обмежень, що перешкоджають успіху й особистісному зростанню, розвитку. Покладаючи великі надії та завдання на вчителя, Яків Чепіга писав: «І чим більше він розширить коло своїх обов'язків, чим міцніше їх зв'яже з добром об'єктів своєї праці, чим глибше загляне своїм духовним зором у наслідки від свого діла, тим суворіше поставиться він до своєї

особи, тим наполегливіше вимагатиме від себе виконання своїх обов'язків» [1].

Ідея саморозвитку творчої особистості, самотворення людини-творця в самоменеджменті цінна тим, що розкриває механізм самотворення людини-творця – психолого-педагогічний механізм саморозвитку особистості, що включає всі процеси «самості» в їх інтегрованому вигляді: самопізнання, самовизначення, самоврядування, самовдосконалення, самоконтроль, самотворення, самооздоровлення, а також процес самореалізації себе в одному або декількох соціально зумовлених видах творчої діяльності [3].

Науково-педагогічна діяльність Я. Ф. Чепіги спиралася на ґрунтовні педологічні знання про дитину: фізіологію, антропологію, спадковість, вікові та індивідуальні психофізіологічні властивості, потреби та інтереси, задатки та творчі потенції. Це є обов'язковою умовою сучасного особистісно орієнтованого навчання та виховання. Автор акцентує на важливості його ролі в суспільстві та окреслює методiku, яка забезпечує явний авторитет, зразковість і бездоганність моральних якостей педагога. Методика полягає у способах самовиховання, удосконалення професійних здібностей, виробленні в собі твердого характеру і волі. Про це Я.Чепіга також має свою думку. Учений акцентує увагу на постійному самовихованні вчителя. Кожен свій крок учитель повинен уважно розглянути й обміркувати, щоб не було помилки. Педагогу потрібно завжди прогнозувати (передбачати) результати свого поводження, своїх слів і вчинків [1].

Ідею підвищення особистої культури ділового життя прийняти як мету самоменеджменту. Через визначення культури розкривається структура цільових орієнтирів самоменеджменту, які виявляються в умінні жити в злагоді з іншими, вести бесіду й організувати нараду, писати особисті і ділові листи, слухати і чути людину, організувати своє життя і відпочинок. Відповідно до такого розуміння самоменеджмент є набором корисних сентенцій, міркувань і практичних ділових порад для підвищення власного рівня ділової культури в різних її аспектах [2].

Я. Чепіга наголошує, що постійна праця над собою очищає душу і серце, тим самим сприяє вихованню в учителя таких рис, як справедливість, добрість, терпіння, любов. Саме вони, на

думку вченого, підкажуть шляхи до досягненні цілей і завдань справжньої педагогіки [1].

Цікавою є ідея досягнення особистого ділового успіху, центральним орієнтиром якої може бути зв'язок кар'єри з успіхом. Саме орієнтація на досягнення успіху, тобто на такий результат діяльності, який співвідноситься з очікуваннями, системою цінностей, життєвими цілями індивіда, а також отримує позитивну громадську та соціальну оцінку, служить головним мотивом просування щаблями ділової кар'єри [3].

Центральними ідеями цього положення у Я. Чепіги були власна патріотична позиція, глибокі знання кращих досягнень національної та світової педагогіки. На думку дослідника, високе покликання вчителя не обмежується лише навчально-виховним процесом; він є «довіреном народу», «довіреном нації у вихованні й освіті нового покоління» [1].

Ідея самоменеджменту ділової кар'єри – це інтегративна концепція, орієнтована на розкриття внутрішніх механізмів «кар'єрної» поведінки людини.

Вивчення досвіду педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги має прислужитися справі формування психологічної культури педагогів і перетворення психолого-педагогічних знань про дитину в обов'язкову умову підвищення ефективності освітнього процесу.

Список використаних джерел:

1. Богданець-Білоskalенко Наталя. Вимоги до вчителя у педагогічній концепції Якова Чепіги [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=rm36_05
2. Іщенко Володимир. Самоменеджмент як умова професійного зростання майбутнього вчителя природничих дисциплін / В. Іщенко. // Витоки педагогічної майстерності. – 2018. – Випуск 22. – С. 96–99.
3. Чепіга Я. Ф. Самовиховання вчителя / Яків Феофанович Чепіга. – К. : Українська педагогічна бібліотека, 1914. – 36 с.

СУЧАСНІ АСПЕКТИ САМОРОЗВИТКУ ПЕДАГОГА В РОБОТАХ ЯКОВА ЧЕПІГИ

Ірина Хозраткулова

*Усім апаратом думання та почуття
вчитель повинен володіти цілком і певно.
Я. Чепіга*

Яків Чепіга як освітній і громадський діяч зробив вагомий внесок в українську педагогіку. На жаль, його надбання були недостатньо використані й незаслужено забуті співвітчизниками, адже вони найактуальніші і найважливіші для реформування сучасної школи. Завдання нашого покоління – провести творчий аналіз, розкрити й узагальнити його напрацювання та реанімувати його методологічні концепти, застосовувати їх в умовах Нової української школи.

Найвищим критерієм професійного розвитку вчителя, на думку Якова Чепіги, є досягнення «висоти загальнолюдських чеснот», постійний саморозвиток і самовиховання: «повсякденна праця над собою очищає душу і серце від намулу й життєвого бруду» (131), а чинниками вдосконалення виступає міркування і праця.

Український педагог-учений бачив систему освіти дорослих у контексті механізмів саморозвитку, які реалізуються через: міркування; самоаналіз і самокритику; розвиток емпатії «добрості»; виховання волі; усвідомлення своєї вчительської місії, яке надає нових сил, щоб долати труднощі.

Такі популярні нині чужоземні поняття, як *соціальний, емоційний інтелект, рефлексія*, Я. Чепіга запроваджував у практику освіти дорослих ще на початку ХХ століття.

У своїх роботах він постійно наголошував «на повсякчасному обмірковуванні своїх намірів та вчинків», необхідності пильнувати за кожним своїм кроком, розуміти власні помилки тощо. «Перевіряючи свою працю, учитель кристалізується морально», – підкреслював Я. Чепіга (129). Він акцентував увагу на усвідомленні вчителем відповідальності перед учнем, батьками, народом: «Учитель повинен завжди себе перевіряти і з

великою обережністю втілювати ідеї в життя» (129). У сучасній педагогічній психології цей процес називається *рефлексією*. Ми розуміємо, що успішний учитель має постійно відпрацьовувати навички самоаналізу педагогічних стратегій.

Нині значущим аспектом педагогічної діяльності є розвиток системи інтелектуальних здібностей, які забезпечують розпізнавання мотивів і дій учнів, здатність до розуміння поведінки дитини в межах соціального контексту, а також уміння прогнозувати результати педагогічної взаємодії. «Міркування та спостереження допоможуть знайти справжній мотив того чи іншого вчинку дитини, знайти справжні причини його», – так застерігав від насильницької педагогіки Я. Чепіга, а саме від «поверхової справедливості».

Він убачав доцільність виділення різновидів категорії «справедливість»: поверхову, в якій є примус дитини до навчання, і справжню, корисну, де немає насилля. Ми впевнені: щоб розрізняти ці позиції, треба мати високий рівень соціального інтелекту. Саме розвинутий соціальний інтелект точно визначає ієрархію мотивів, цінностей, інтересів, пов'язуючи їх із поведінкою.

Ще в ті далекі часи, спираючись на власний учительський досвід, талановитий педагог передбачав необхідність розвитку соціального та емоційного інтелекту вчителя як показника профпридатності. Підвищуючи професійну кваліфікацію, сучасні педагоги беруть участь у тренінгах, де вони можуть попрактикуватись у стратегіях ненасильницької комунікації. Це ще раз підтверджує прогресивні думки Якова Чепіги, який випереджав час на століття.

Сучасні дослідники довели, що педагогічна діяльність належить до стресо-емоціогенної. Нині багато наукових праць присвячено психологічній компетентності вчителя, здатності керувати власними психічними станами, навичкам емоційної саморегуляції. Яків Чепіга порушував проблему «швидких покарань для дітей», задля того, щоб емоції гніву, роздратування не заважали приймати «обмірковані», справедливі рішення у складних педагогічних ситуаціях. «Не раз, знервовані й розлютовані, не зважаючи на очевидну цінність дитини, ми не можемо задавити в собі злого почуття до неї!» (137). Педагог-гуманіст Яків Чепіга наголошував на негативних наслідках на все

життя для дитини від «вибуху злого почуття», пропонував навчатися витримки і терпіння. «Добрість же вчителя впливає надзвичайно позитивно на формування моральних поглядів і переконань дитини» – ця прогресивна ідея «працює» і в наші часи, а здатність учителя до самокерування емоційним станом можна виміряти психологічними методиками, які досліджують емоційний інтелект та емпатію.

В усьому світі серйозною проблемою вчительської діяльності вважають емоційне вигорання. Яків Чепіга дає конкретні поради для «оновлення душі...» через повторні переживання: «...педагогові кожного дня, після роботи в школі треба аналізувати всі свої вчинки в спокійній обстановці, розглядаючи всебічно свої найдрібніші переживання» (139). Така стратегія Я. Чепіги дасть можливість учителям раціонально розподіляти свої сили, а в відповідні моменти максимально їх мобілізувати.

Видатний педагог запропонував, так би мовити, рецепт щастя: «розвиваючи навколо себе добро, радість, приємність, ми відчуваємо їх у собі». Саме на цьому принципі сучасної психологічної науки базується багато дієвих ресурсних вправ.

Наскрізною лінією творчої спадщини Якова Чепіги є заклик до любові до дитини: «...виховуйте в собі сердечність і чуйність до дитини, до її горя й радості» (141). Ми впевнені, що праці Я. Чепіги мотивують багатьох учителів до саморозвитку, допомагають усвідомити необхідність «виховання любов'ю і ласкою». Спираючись на високі ідеї гуманної педагогіки, ми повернемо загублений учительський авторитет і педагог підніметься на новий якісний рівень професійного вдосконалення!

Отже, завдання сучасних освітян – висвітлювати надбання талановитого педагога Якова Чепіги й реалізовувати в учительській практиці його заповіти.

ВПЛИВ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ Я. Ф. ЧЕПІГИ НА ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ ПЕДАГОГА У СВІТІ НУШ

Ігор Чепіга

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства, відродження і розбудова української держави зумовлюють необхідність вигіуфння різнобічних завдань системою вітчизняної освіти. Сучасний етап розвитку суспільства в цілому характеризується потужним реформуванням вітчизняної системи освіти, переосмисленням основних форм і методів освітнього процесу, оновлення педагогічних заходів у світі Нової української школи. Досить актуальним є звернення до педагогічних поглядів і організаційно-методичної діяльності видатного діяча освіти першої третини ХХ ст. Я. Ф. Чепіги.

Науковим пошуком встановлено, що життєвий і педагогічний шлях Я. Ф. Чепіги відзначався високим педагогічним досвідом, освіченістю, великим бажанням реорганізувати систему освіти, внести до її структури український національний елемент.

Не можна не зважати на історичні та соціально-економічні зміни суспільства, які припали на період активної наукової та громадської діяльності Я. Чепіги, а саме Російсько-японська війна, революція 1905 року, Перша Світова війна, жовтнева революція 1917 року, голод 1921 року та голодомор 1933 року. Гетьманщина, окупація України австроугорськими та німецькими військами. Інтервенція румунських військ. Репресії Сталінського тоталітарного режиму 1937 року. Об'єктом яких став суттєво далекий від політики педагог-новатор Я. Ф. Чепіга, засуджений за політичним звинуваченням до ГУЛАГу.

Незважаючи на такі соціальні та політичні вирування в суспільстві, Я. Чепіга зміг залишитися справжнім патріотом України та великим педагогом.

Усю свою педагогічну роботу Я. Ф. Чепіга присвячував саме розбудові української національної школи, боротьбі за право існування української мови в закладах освіти.

Я. Ф. Чепіга був прихильником організації трудової школи, тобто школи, в основі діяльності якої лежать ідеї здобуття освіти засобами праці. Педагог публікує свої теоретичні праці «Азбука трудового виховання» (1922), «Практична трудова педагогіка» (1924). У них ґрунтовно розкривається власна концепція організації навчання і виховання у поєднанні з трудовим елементом. За твердженням педагога, єдиною школою, що може забезпечити вільний і гармонійний розвиток дитини, є трудова школа в широкому розумінні. Він уважав, що вся організація, зміст, форми і методи роботи школи повинні відповідати принципам культуровідповідності, у ній мають переважати дослідницькі методи. Отже, в основу організації навчально-виховного процесу Я. Чепіга поклав так званий трудовий метод, що означав активну форму навчання, поєднану із самостійною роботою дитини (моделювання, конструювання, ліплення, ручна праця).

Відділ трудового навчання/технологій Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти широко використовує наукову спадщину видатного українського педагога, яка є дуже актуальною нині.

Аналізуючи праці Я. Чепіги, переконуємося, що важливими складовими роботи вчителя є такі чесноти, як справедливість, добрість, любов до дітей, національне розуміння дитини.

У монографії «Самовиховання вчителя» (1913 р.) автор акцентує на тому, що виховання треба починати з себе: «Чесна незаплямована праця педагога вимагає виховання в нас таких чеснот, як справедливість, добрість, терпіння, любов. Вони покажуть учителеві певні шляхи, як досягти цілей і завдань справжньої педагогіки. Виховання їх в нас освітить наше життя сяйвом найвищого ідеалу й дають сили пронести весь тягар учителювання радісно і нехибно».

Варто нагадати, що на початку ХХ століття наукові погляди на роль особистості вчителя в шкільному вихованні набирають дещо нових імпульсів.

Не лише Я. Чепіга, а й такі відомі вчені-педагоги, як Б. Грінченко, С. Русова, М. Драгоманов, М. Грушевський та інші українські культурно-освітні діячі вбачали образ ідеального вчителя лише за умови нерозривного зв'язку його діяльності з життям простого народу. Адже «народ зостався зовсім без усякої

освіти і блукав у такій темряві, що не розбирав, хто йому ворог, а хто приятель. Народ бачив, що все, що було освічене, говорило московською мовою, що наука скрізь була тією ж мовою, а мову українську, якою він говорить, усі зневажають, глузують з неї, знущаються».

Ідеї К. Ушинського співзвучні постулатам Я. Чепіги. Костянтин Ушинський – один із багатьох видатних українських педагогів, який твердо був переконаний у необхідності навчати дітей українською мовою, «надавав величезного значення народності як провідному чиннику у формуванні духовно-морального ідеалу вчителя».

На думку К. Ушинського, вплив особистості вчителя на духовний світ вихованця є потужним фактором виховання. Як і Чепіга, К. Ушинський уважав, що вчителя для дитини не можна замінити «ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень», тому що «тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна формувати характер». Збігаються ідеї Ушинського і Чепіги ще й щодо необхідності таких вимог до вчителя, як висока моральність, авторитет, адже учитель завжди серед народу, «від учителя народної школи, особливо такого, що живе у селі або в невеличкому місті, справедливо вимагати, щоб життя його не тільки не давало приводу для спокуси, не тільки не руйнувало поваги до нього у батьків і дітей, але, навпаки, служило прикладом як для тих, так і для інших і не суперечило його шкільним настановам. Тільки за цієї умови він зможе мати моральний вплив на дітей і його шкільна діяльність буде справді виховною діяльністю».

Саме тому відстоювалося право на українську мову викладання в школі, у видавничій справі, в написанні наукових статей. Але це могло статися лише за умови високої національної свідомості вчителя. «А що наше національне самопізнання стоїть дуже низько, то про це нема чого й казати», – критично зауважував зі свого боку Б. Грінченко.

Система освіти України зробила новий крок – Нову Українську школу. Ця реформа передбачає низку змін у векторі виховання учнів та самовиховання вчителя згідно з вимогами сучасності. Тому, на мою думку, треба ширше використовувати наукову спадщину нашого провідного педагога Я. Чепіги в

педагогічних закладах освіти України. Не боятися експериментувати, розробляти та втілювати нові методики викладання, аргументовано відстоювати свої наукові розробки. «Стояча вода гниє. Текуча, набираючись сили й міці в боротьбі з перешкодами, власними грудьми пробиває себе річище, по якому несе себе – чисту, прозору».

Зі стародавніх часів при сформованому інституті державності практично за всіх правителів та урядів простежувався слід ефекту Даннінга-Крюгера (чим менша компетентність людини в будь-якій сфері, тим більше вона впевнена в своїй правоті). Наша держава не є винятком із цього правила: практично всі вчені, винахідники, новатори підпадають під адміністративний, і не лише, тиск з боку державних, релігійних та інших кіл. Проте в Я. Чепіга проявив несхибність, стійкість характеру та сміливість у відстоюванні своїх ідей. Він є прикладом сучасних здобувачів та науковців. «Дерево можна повільно і дбайливо пригнути до землі, спрямувати його ріст, і воно не зламається, можна ж нахилити різко, тоді дерево переломиться. Так із дитячою душею, «навчімось витримки, поваги до дитячих вчинків і хиб, а головне – терпеливості і терпіння у наших вчинках і вимогах».

Отже, доходимо висновку, що педагогічна, публіцистична, видавнича та методична діяльність Я. Чепіги в різних ланках освітнього простору України показує вагомий внесок у розвиток педагогічної думки першої третини ХХ ст. Як представник нових поглядів на організацію освітнього процесу, зумовленого національною педагогічною парадигмою, Я. Чепіга одним із перших акцентував на важливості розбудови української школи з упровадження української мови навчання, загальнообов'язковості та доступності освіти, усебічного розвитку особистості з опорою на національний ґрунт, із вірою у краще майбутнє.

Список використаних джерел

1. Кравчун Н. Основні етапи організаційно-методичної діяльності Я. Ф. Чепіги / Н. Кравчун // Шлях освіти, 2012.
2. Марочко В. Репресовані педагоги України : жертви політичного терору (1924–1941) / В. Марочко, Х. Гьотц. – Київ : Науковий світ, 2003.
3. Політичний енциклопедичний словник : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ : Генеза, 1997.

4. Чепіга Я. Ф. Самовиховання вчителя / Я. Ф. Чепіга. Українська педагогічна бібліотека. Вид. : «Українська школа», 1917.

5. 3. Шевченко Г. П. Проблемы образования и воспитания студенческой молодежи в эпоху постмодернизма / Г. П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : збірник наукових праць / Гол. редактор Г. П. Шевченко. Вип. 2 (43). – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011.

VI. Змістова лінія «БАЧЕННЯ ЗАСАД НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ЯКОВА ЧЕПІГА»

УДК 37.01

Я. ЧЕПІГА ПРО МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

Григорій Лисиця

Вивчення педагогічної спадщини видатних педагогів України, чиї імена заслужено відродилися в історії педагогіки, дає можливість глибше зрозуміти роль їхніх педагогічних ідей у визначенні напрямів розвитку Нової української школи в суперечливих сучасних умовах. Серед плеяди таких педагогів особливе місце посідає Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич), який залишив після себе велику педагогічну спадщину, котра і нині не втратила своєї значущості й актуальності. Нині, у період активної переоцінки цінностей особливе значення набувають його ідеї розвитку дитини та виховання особистості з високими моральними цінностями.

Продовжуючи ідеї морального виховання, які були закладені Й. Г. Песталоцці, Г. Спенсером, К. Д. Ушинським, Л. М. Толстим та іншими педагогами і філософами, Я. Чепіга стверджував, що моральне виховання може бути ефективним лише тоді, коли воно починається з наймолодшого віку дитини. У статті «Моральне виховання у справі виховання» він пише: «...дитина у 4–5 років набуває більше, ніж потім за все останнє своє життя. ...У ці роки вже складається ґрунт людської вдачі, набуваються звички, од яких почасти залежить прийдешнє щастя й нещастя людини» [3, с. 95]

Я. Чепіга був глибоко переконаний, що в дитини перші моральні почуття та уявлення про мораль формують її батьки та рідні. «Перші свої надбання дитина має од сім'ї, – зазначає він. – Сім'я створює ґрунт морального виховання, у ній дитина здобуває правила поведінки; у сім'ї розвиваються внутрішні – гарні й погані почуття, і удача набуває рішучого напрямку в той чи інший бік. Моральна атмосфера, в якій людина перебуває перші

роки свого життя, од якої вона дістає те, на чім будується все її майбутнє, має величезне значення» [там само].

Найважливішою особою в цьому процесі, переконливо стверджує Я. Чепіга, є мати. «Її вчинки – це могутній зразок, який дитина спершу наслідує, а потім кладе в основу моралі й своїх розумових здобутків, – пише він. ...Од матері, од її вдачі, розуму й морального почуття, од уміння вселити добрість, ласку, дружбу, любов, справедливість, ніжність тощо, од її здібності до виховання залежить майбутнє дитини. Від того, хто буде першим наставником і головним зразком для переймання, – зазначає педагог, від того, чиї руки найчастіше бачитиме дитина, від кого прийматиме любов і ласку або злість і жорстокість, хто вселятиме їй перші почуття, від того залежить її моральний розвиток і напрям» [3, с. 96–97].

Визначаючи вирішальну роль сім'ї в моральному розвитку дитини, Я. Чепіга вказує на те, що батько в родині не відіграє для дитини такої ролі, як мати, бо він більше заклопотаний своїми громадськими та особистими справами. Для дитини він є істотою, що з'являється дома раз, увечері, на кілька годин і знову зникає з обрії дитячого життя на цілий день [3, с. 97–98]. Таким здається батько дитині, поки скарги матері чи сусідів на дитячі вчинки не викличуть його до ролі езекутора. І тоді батько обертається в щось реальне, конкретне, страшне й грізне [там само]. «Обов'язки батька, – пише учений, не кінчаються на тім, що породив дітей і годує їх. Оправдувати ж своє недбальство до дітей особистими обов'язками та службою навіть нечесно, – категорично заявляє педагог» [3, с. 99]. І рішуче стверджує: «Хто не може виділяти потрібний час на виховання дітей, не може виконати обов'язків батька, той не має права бути ним!» [там само]. Яків Феофанович підкреслює, що «для виховання дитини мало бути батьком і мати право сильного. Треба мати щире серце, ясний розум і моральну висоту. Почуття добра й рівності – це той цемент, що нормально пов'язує дорослого й малого; у матері він закладений у її організмі – в материнстві, а в батьків його бракує, але його можна здобути невтомною працею над своїм вихованням, широкою освітою й науковим студіюванням дитячої психології» [там само]. Адже відсутність у батьків та вихователів потрібних знань немало перешкоджає путньому вихованню дітей [3, с. 94]. «А керуватися самим тільки

особистим почуттям та симпатіями дуже мало для цього діла, – застерігає Я. Чепіга. Треба всі свої вчинки погодити з науковими вимогами щодо виховання» [там само].

Водночас педагог звертає увагу на важливість дотримання у вихованні принципу єдності слова і вчинків та високого рівня морального і розумового розвитку членів родини [3, с. 94]. Намагаючись привернути увагу вихователів до важливості цих положень у моральному вихованні дітей, Я. Чепіга звертається до них із риторичним запитанням: «...чи можуть зробити моральний вплив батько, мати або взагалі вихователь на свого вихованця, коли навчатимуть правдивості, навчатимуть бути щирим, увічливим, а самі будуть часом неправдиві, лицемірні, жорстокі й т. ін., вимагатимуть ладу й дисципліни, а самі повсякчасно ламатимуть їх» [там само]. І підсилюючи очевидну відповідь, привертає їхню увагу до того, що «дитина добре це помічає й з особливою інтенсивністю переймає такі ж самісінькі погляди та вчинки. Можна собі уявити, – зазначає педагог, як у таких разі ненормально йтиме розвиток, які негативні будуть моральні здобутки» [там само].

Підтримуючи та розвиваючи думки багатьох педагогів, зокрема, К. Ушинського, який звертав увагу вихователів на те, що в моральному вихованні «добре міркувати про чесноти – не означає ще бути доброчесним; бути справедливим у думках – не значить ще бути справедливим на ділі» [5, с. 323], Я. Чепіга надає дуже великого значення методам формування досвіду моральної поведінки та позитивних звичок. Не принижуючи ролі словесних методів, педагог зазначає, що дитина спочатку навчається не словами, а реальними образами та прикладом. «Мова з'являється потім на поміч прикладові. Слова мають силу тільки поруч з прикладом, – зазначає він, застерігаючи, що гарні слова при поганому, брудному вчинкові не мають на дитину доброго впливу; навпаки – ждять від цього швидше лиха» [3, с. 96]. Підкреслюючи переважну роль прикладу в моральному вихованні дітей, педагог акцентує увагу на тому, що «словами мало що дамо дитині: тільки при діях та вчинках слова мають силу доброго впливу, а звичайно слова залишаються словами, як тільки вони розходяться з ділом. Хоч як навчайте словами, дитина, проте, робитиме так, як ви робили, а не так, як казали» [там само]. Саме батьки формують моральне обличчя дитини

власними вчинками, рухами, звичками, своїм поведінням, пише Я.Чепіга, стверджуючи, що саме тому на них і лягає відповідальність за її майбутній добробут [3, с. 93]. А тому педагог рекомендує кожному з батьків уявити себе «істотою, що створює іншу таку саму істоту, передаючи їй те, що набуто власним культурним поступом. І чим ліпша істота, цебто ми самі, чим вищий і здоровіший наш розвиток, тим і витвір наш буде кращим», – стверджує педагог [там само].

Відзначаючи велику практичну цінність наукових досліджень педагога з проблеми морального виховання дітей, зауважмо, що окремі його рекомендації не є докладними. Такими є, на нашу думку, погляди педагога на роль і вплив біологічних чинників у моральному вихованні дітей. Не полемізуючи щодо ідеї Ж.-Ж. Руссо, що в кожній дитини мозок від народження являє собою чисту дошку (*Tabula rasa*), Я. Чепіга в раніше згадуваній статті «Моральне виховання у справі виховання» пише: «Розвиток морального почуття іде послідовно від давніх родів; це спадщина, яку окремий індивід дістає від своїх дідів і збільшує власним надбанням» [3, с. 92]. І продовжує цю думку в іншій статті: «Велика шкода з того, що душу дитини мають чомусь за чистий аркуш паперу, на яким можна записати все, що заманеться вихователеві. Дитина ж – готове створіння з цілим незіпсованим світом чуттів, ідей і уявлень, з постійним імпульсом до дій, до життя» [4, с. 115]. Але, як відомо з історії педагогіки, прихильники біологізаторського напрямку в розвитку людини піддавали сумніву ідею чистоти і незіпсованості дитячої душі. К. Ушинський також звертав увагу вихователів на те, що в кожній дитини є здатність до формування в неї як моральних якостей, так і розвитку якостей, протилежних до них, які «ніби мікроскопічні зародки, народжуються разом з людиною» [1, с. 104]. Але Я. Чепіга, висловлюючи турботу про збереження успадкованих нахилів до моральної поведінки, залишає поза увагою їх протилежності, і рекомендує «... в цілях неодмінного добра людськості ... не створювати вихованням щось нове, вигадане, а тільки підтримувати, змінювати й розвивати все те прекрасне, але не зовсім ще стале й міцне, чим виблискує чиста, кришталева душа дитини» [4, с. 115]. У цій рекомендації педагог оминає питання недопущення розвитку антиподів моральних почуттів, які К. Ушинський порівнює з бур'яном, і стверджує, що

вони, як і будь-який бур'ян, не вимагають для свого зростання ні догляду, ні нагляду. Але не спини цей бур'ян вчасно – і він скоро пригнітить усі кращі, найніжніші рослини душі людської, якими є почуття моральні [2].

Водночас вивчення педагогічної спадщини Я. Чепіги з проблеми морального виховання дітей дозволяє виокремити й усвідомити визначальні чинники результативності цієї діяльності. Найбільш важливою умовою ефективності морального виховання є початок цієї роботи, яка має бути цілеспрямованою і найбільш активною в наймолодший період розвитку дитини, який, як показують сучасні дослідження, є сенситивним і орієнтовно завершується у 4–6 років. Виховна діяльність у подальші вікові періоди дозволяє лише розвивати й закріплювати моральні надбання та корегувати і стримувати розвиток антиподів до моральних якостей, що вимагає значних зусиль і є процесом малопродуктивним. А результативність найбільш сприятливого для морального виховання дитини етапу майже повністю визначається родиною і дошкільним закладом освіти, їх взаємодією, єдністю вимог і зусиль батьків і вихователів, а також спрямованістю на реалізацію потенціалу успадкованих моральних задатків і стримування розвитку їх протилежностей.

Список використаних джерел

1. Лисиця Г. Виховання на цінностях : К. Д. Ушинський і Нова українська школа. / Г. Лисиця // «Вічне дитинство душі» (до 195-річчя з дня народження К Д Ушинського): тези доповідей обласних педагогічних читань (м. Миколаїв, 01 березня 2019 р.). 2018. – С. 102–105.
2. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения [Текст] : в 2 т. / К. Д. Ушинский ; ред. В. Я. Струминский. – М. : Учпедгиз, 1953. – Т. 1. Вопросы воспитания. – 638 с.
3. Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Моральне вношіння у справі виховання. //Вибрані педагогічні твори: Навчальний посібник / Упор., науковий редактор Л. Д. Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків : «ОВС», 2006. – С. 92–105.
4. Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Національне виховання. //Вибрані педагогічні твори : Навчальний посібник / Упор.,

науковий редактор Л. Д. Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків : «ОВС», 2006. – С. 105–129.

5. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения [Текст] : в 6 т. / К. Д. Ушинский ; сост. С. Ф. Егоров. – М. : Педагогика, 1988. – Т. 2. – 492 с.

УДК 37.011.33

СОФІЯ РУСОВА ТА ЯКІВ ЧЕПІГА: ЗІСТАВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ

Галина Міленіна

Ознайомлюючись із творчою спадщиною учених-просвітителів Софією Русовою та Яковом Чепігою, дивуємось і захоплюємось спільністю деяких ідей та поглядів, спрямованих на пошуки вдосконалення освіти в Україні.

Софія Русова (1856–1940 рр.) відома світовій спільноті як багатогранний науковець, енциклопедист, письменник, історик, мистецтвознавець, етнограф, громадський діяч, організатор «Просвіти», одна з найвидатніших засновників жіночого руху в Україні, член Центральної Ради, визначний педагог та психолог, автор концепції національної освіти, дошкільного виховання, монографій з педагогіки та психології, програм і підручників.

Яків Чепіга (1875–1938 рр.) – український педагог, психолог, громадський діяч, автор проєкту української школи, українських шкільних підручників, понад 150 наукових праць з теорії та методики початкового навчання, ідеї якого вплинули на розвиток педагогічної науки в Україні у 1920–1930-х.

На початку ХХ ст. Софія Русова та Яків Чепіга разом з іншими українськими педагогами розробляли проблеми національної освіти та виховання, пропагували ідеї національної школи, навчання рідною мовою. Глибоке знання новітніх течій західноєвропейської педагогіки, вивчення оригінальних іноземних творів дали змогу педагогам впливати на формування нової національної школи, спрямовувати напрями її розбудови.

Науковий аналіз праць Софії Русової «Націоналізація школи», «В дитячому садку», «Нова школа» тощо та Якова

Чепіги «До національної школи», «Грунтовні принципи нормальної школи», «Національне виховання» та інші спонукає до припущення, що обидва науковці випестували тезу про нову, національну школу. Найяскравіші науково-методичні засади нової школи виражаються насамперед у навчанні та вихованні школярів українською мовою. «Рідна мова – наша суть», – писав Яків Чепіга. Ця думка була близькою і Софії Русовій. Обом ученим-педагогам належать численні підручники, посібники для дошкільного й молодшого віку.

Підсумком багаторічної праці Якова Чепіги щодо створення нової школи, у якій би поєднувалися фізична і розумова праця на основі природних задатків дитини, стало створення теоретичного «Проекту української школи» (1914 р.). Цей матеріал був схвалений Софією Русовою, оскільки вона працювала в журналі «Світло» у 1910–1914 рр. Софія Федорівна систематично робила огляди праць педагогів, відомих на той час, і подій в учительському житті.

Ідеї нової національної школи відображено у багатьох наукових працях Якова Чепіги. Провідною серед його ідей є думка про вільну школу, без політичних впливів, а в центрі виховання перебуває дитина, з її волею і бажанням творчо мислити і втілювати творчість у практичних діях. Педагог зазначав, що для України вільна школа – це втілення психофізичних основ свободи розвитку ініціативи дитини, яка оточена кращими національними надбаннями культури, моралі, етики, народної вишивки, пісні тощо. Теоретичні висновки Я. Чепіги стали тим фундаментом, на якому зводилась українська освіта і які не втратили й сьогодні своєї актуальності й значущості.

Сформульовано такі вимоги до нової української школи:

- 1) у створенні школи має брати участь усе українське вчительство;
- 2) школа має бути народною і відповідати інтересам народних мас;
- 3) важливо, щоб освіта була глибоко національною, рідномовною, відповідала душі і розуму народу, його культурному, соціальному та економічному розвитку;

4) школу слід будувати на підвалинах, які не порушують прав дитини, вільного й нормального розвитку її індивідуальних фізичних і духовних сил.

Софія Русова у книжці «Дошкільне виховання» також акцентує увагу на національному вихованні через повагу до дитини зокрема та повагу до свого народу загалом. «Національне виховання виробляє в дитини не подвійну хистку мораль, а сприяє формуванню міцної, цілісної особистості». І Софія Русова, і Яків Чепіга дотримуються системності у вихованні людини в національній школі. Вона вважає, що гармонійну особистість можливо виховати за таких умов:

- 1) виховання має бути індивідуальним, на основі природних задатків дитини;
- 2) національним;
- 3) виховання має відповідати вимогам часу;
- 4) бути вільним, побудованим на соціально-культурних, національних та загальнолюдських цінностях, тобто не повинно залежати від жодних урядових вимог, в основі національного виховання – рідна мова.

У науковій спадщині Софії Русової найбільш викристалізованою є ідея нової української школи – єдиної, діяльної, обов'язкової і безплатної; такої, що базується на принципах активності, індивідуалізації, соціалізації, гуманізації, природо- і культуровідповідності виховання.

Отже, зіставивши принципи виховання в новій українській школі Софії Русової та Якова Чепіги, визначаємо спільні, подібні погляди та прагнення створити українську школу, в центрі якої – дитина, індивідуальність з її неповторністю.

Геніально прості твердження Якова Чепіги щодо самовиховання і самовдосконалення педагога співзвучні з поглядами на ідеал учителя Софії Русової. Педагоги стверджували у своїх статтях, публічних виступах, викладацькому листуванні, що шлях до справжнього ідеалу вчителя проходить через усвідомлення істинної духовної сутності призначення вчити, нести світло знань через особисте сприйняття ідеалів мудрості Учителів попередніх поколінь. Учитель через власну душу повинен пропустити великі надбання управлінської культури, збагатитися суб'єктивним баченням невичерпного

скарбу пісні, слова тощо і запалити полум'я духовно величної краси в душах дітей.

Педагогам дошкільної та початкової освіти могли б стати в пригоді узагальнені тези педагогічних ідей Софії Русової такого змісту:

- ідеї побудови нової школи на засадах культурної спадщини українського народу. Найголовнішою ознакою школи суверенної держави є її національний характер;

- конкретні методи початкового навчання, що мають запанувати в новій школі. На думку педагога, викладання кожної дисципліни варто наближати до гри;

- поглиблена увага фундаментальним питанням педагогіки: філософії виховання, соціальній психології;

- ідея вільного виховання і первинності душі;

- питання філософії виховання. Софія Русова була переконана, що без «притягнення філософії до теоретичної розбудови педагогіки важко, бо лише філософія може освітити питання: до чого маємо вести нашого вихованця, де знайти йому шлях до всесвітньої правди»;

- покликання педагога: відповідальність перед суспільством, професіоналізм, новаторство, творчість, широка ерудиція – це ті складові, без яких учительська праця неможлива;

- потреба скерувати погляди пересічного вчителя на вивчення й урахування в практиці суто фізіологічних і психологічних особливостей дитячого віку;

- необхідність сприяти розвитку малюка з перших років життя, вирішити проблеми виховання дітей раннього віку;

- знати індивідуальні особливості своїх учнів і вміти кожного притягнути до праці, викликати в нього потрібне зусилля;

- головні принципи у вихованні: духовне, національне виховання, гуманізм, народність, природовідповідність, відродження духовної спадщини українського народу, виховання поваги до традицій, обрядів, свят до рідної мови;

- вивчення рідної (української) мови в тісному зв'язку з дитячою літературою;

- єднання дітей із природою, її красою зі збереженням можливості сприймати її по-своєму.

Неабияку значущість і нині має наукова праця Софії Русової «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924), де

представлено порівняльний аналіз значної кількості педагогічних, психологічних, медичних праць відомих західноєвропейських дослідників;

Науковців та вчителів-практиків могли б привабити узагальнені тези педагогічних ідей Я. Чепіги з проблеми початкового навчання:

- Яків Чепіга конкретизував дидактичні принципи гуманізації, демократизації, природовідповідності, наочності, зв'язку навчання з життям, диференціації та індивідуалізації, що становить науково-практичну основу функціонування початкової освіти;

- науковець Яків Чепіга розробив оригінальну теоретичну модель школи з чітко визначеною метою, структурою, змістом, методами навчання і виховання, викладання українською мовою, отже сутністю розвитку особистості дитини на українських, громадянсько-патріотичних засадах (праця «Проект української школи» (1914 р.);

- навчання грамоти молодших школярів Яків Чепіга радить здійснювати способом введення орфографічних завдань у систему роботи з розвитку писемного мовлення, а також приділяти значну увагу звуковому аналізу слова, поняттю звуків і букв, порядку вивчення звуків української мови, у такий спосіб, використовувати звуковий аналітико-системний метод навчання;

- підкреслював важливість пояснювального читання, оскільки дитина вчиться не тільки осмислено читати, а й досконаліше володіти усною літературною мовою;

- важливе місце відводив методиці навчання математики, в якій слід протиставити формалістичну систему і тісний зв'язок із практикою життя;

- акцентував увагу на важливості ролі гри і праці в житті дитини;

- виокремлював значущість морального і трудового виховання в контексті епохи;

- наголошував на важливості ціннісних орієнтацій у родині, впливу батька та матері на дитину;

- висував високі вимоги до вчителя початкового навчання: професіоналізм, любов до дітей, постійне самовдосконалення;

- уважав головним принципом у вихованні розвиток індивідуальних, природних здібностей дитини;

– соціалізація (прилучення учнів до суспільства) – одне з важливих завдань початкової школи;

– вільне виховання – це «всебічне і рівномірне виховання душі та тіла дитини». А нова школа повинна сприяти «фізичному, розумовому і моральному розвитку, не порушуючи гармонії природи» дитини;

– навчання повинно бути послідовне, доступне, ґрунтовне і викликати добрі настрої та звички;

– створення можливостей у школі для виховання гармонії національних і загальнолюдських якостей;

– моральне виховання (праці «Моральне виховання в справі виховання» (1913 р.), «Розмови про виховання дитини» (1914 р.).

У розвідці частково розглянуто педагогічні ідеї Софії Русової та Якова Чепіги, проте навіть короткий аналіз теоретичних поглядів геніальних учених-педагогів спонукає втілювати ідею національного виховання через повагу до рідної мови. Наукова та культурно-педагогічна спадщина видатних українців надихає сучасних продовжувачів їхніх задумів та ідей на творчі пошуки.

УДК 37.09

ДОСВІД ЯКОВА ЧЕПІГИ – АКТУАЛЬНИЙ СЬОГОДНІ

Ольга Мілейко

*Три шляхи в людини, щоб розумно
чинити: перший, найблагородніший,
– роздуми; другий, найлегший, –
наслідування; третій, найгірший, –
досвід (Конфуцій).*

Сучасна педагогічна наука все частіше звертається за досвідом до скарбниць видатних педагогів IX–XX століття, шукаючи зерна мудрості, освіченості, інтелігентності, любові до професії та гуманності. На їх прикладах вчили нас – педагогів класичної школи. Особисто я освіті віддала 42 роки, а це – значний проміжок часу. За ці роки я чула неодноразово, що нам конче потрібно змінювати освіту, змінювати підходи до

викладання предметів, міняти всю систему, розвантажувати навчальні програми тощо. Нам нав'язували досвіди науковців і практиків інших країн, нас критикували, з нас вимагали і нам багато чого забороняли. Ми не мали тієї свободи й автономії, що мають тепер учителі сучасної української школи. Але попри все це – освіта розвивалася, удосконалювалася, змінювалася.

І ось нарешті відбулася ключова реформа в системі освіти – Нова українська школа. Сьогодні у процесі створення – ШКОЛА, в якій приємно навчатись і яка дає учням не тільки знання, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті. Сьогодні учні вчаться критично мислити, не бояться висловлювати власну думку, навіть якщо вона хибна, а значить – мають право на помилку, набувають компетентностей, які в подальшому визначатимуть їх успішну соціалізацію тощо. Сьогодні наша школа – **українська** – Нова українська школа.

Мені мимоволі хочеться повернутися до педагогічної спадщини та наукових надбань Якова Феофановича Чепіги, видатного педагога кінця IX – початку XX століття. У той непростий час, в умовах антиукраїнської політики російського уряду, Яків Феофанович порушував найактуальніші питання розвитку української освіти, створення національної школи, розкривав сутність взаємовпливу рідної мови та національного компонента на загальний розвиток дитини.

У своїх наукових працях Яків Чепіга сформулював такі вимоги до нової української школи:

- 1) у створенні її має брати участь усе українське вчительство;
- 2) школа має бути народною і відповідати інтересам народних мас;
- 3) важливо, щоб освіта була національною, рідномовною, відповідала душі й розуму народу, його культурному, соціальному та економічному розвитку;
- 4) школу слід будувати на підвалинах, які не порушують прав дитини, вільного і нормального розвитку її індивідуальних фізичних і духовних сил.

Думки видатного педагога, підтверджуючи його далекоглядність, суголосні закону України «Про освіту», яким закріплено цілий список компетентностей, яких набуватимуть учні: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;

громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей.

Педагог сформулював визначення «національне виховання»: «Не шовіністичне, не приправлене «дутим» патріотизмом, а виховання в душі нації, у душі мови, в її переказах, віруваннях, її звичаях, її історії, її культури, національної творчості, того, про що писали й казали найліпші представники нації, усього, що народ або нація пережили, бачили, чули, виробили, що придбали найцікавішого, найкориснішого в своїм розвитку».

Знову повертаємося до концепції НУШ, де передбачено виховання на загальнолюдських цінностях та патріотизмі. Батьки і вчителі мають привчати дітей до відповідальності, поваги до гідності, прав, свобод, законних інтересів людини, екологічної культури, доброти, милосердя, толерантності, терпимості, шанобливого ставлення до сім'ї. Зверніть увагу: батьки і вчителі. Хтось уважатиме, що звучить все це дещо абстрактно, але ж батьки сьогодні є безпосередніми учасниками освітнього процесу. Вони можуть ухвалювати програми навчання і виховання, можуть вносити свої пропозиції в стратегічні плани закладів освіти, врешті, сьогодні батьки створюють для дітей комфортне освітнє середовище з атмосферою свободи, довіри та безпеки, в якому навчальна і виховна діяльності будуть направлені на результат, а не процес.

Можна з упевненістю сказати, що педагогічна спадщина Якова Чепіги досить близька за змістом до вимог Концепції «Нова українська школа» і досить актуальна до сьогодення сучасної школи. Це спадщина великого педагога, яку варто вивчати. Вивчати, щоб упроваджувати крок за кроком, адже вній так багато цінного для особистісного розвитку учня Нової української школи.

Повертаючись до вислову Конфуція, зауважу: видатний педагог Яків Чепіга гідно пройшов три шляхи. Його роздуми є великим надбанням педагогічної спадщини поряд із творами В. Сухомлинського, К. Ушинського та багатьох інших великих педагогів, його ідеї лягли в основу розбудови освітньої галузі в Україні, його досвід завжди залишається актуальним в часи розбудови державності та Нової української школи.

ВІЛЬНА ОСОБИСТІСТЬ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ЯКОВА ЧЕПІГА

Лія Олійник

Для сучасного етапу розвитку освіти важливого значення набуває психолого-педагогічна спадщина видатних особистостей минулого: Софії Русової (Україна), Джона Дьюї (США), Овіда Декролі (Бельгія), Поліни Кергомар (Франція), Марії Монтессорі (Італія), Василя Вахтерева (Росія). Усі вони у своїх працях наголошували на повазі до людської особистості, відстоювали важливість гуманізації педагогічної роботи, необхідність створення сприятливих умов для всіх учасників освітнього процесу та доводили, що дорослий не тільки розвиває, навчає і виховує дитину, а й створює для неї емоційний комфорт.

Становлення цього напрямку в педагогічній науці і практиці на початку ХХ століття пов'язано з міжнародним рухом «Нове виховання». Поширенню ідеалів вільної освіти і виховання в Україні сприяв педагог-гуманіст Яків Чепіга, який залишив нам у спадщину пройняті дійсною любов'ю і знанням дитячої душі праці. У 1917–1920 роки він працював у редакційному комітеті журналу «Вільна українська школа», що був заснований Всеукраїнською учительською спілкою та розробляв теоретичне підґрунтя реформаторської педагогіки, яка на відміну від соціоцентричної, ставила в центр освітнього процесу дитину з її унікальним внутрішнім світом, інтересами, індивідуально-природними нахилами.

Актуалізації ідеалу вільного виховання в ті часи сприяло багато важливих чинників. Серед них: результати досліджень природи дитинства, досвід роботи експериментальних виховних закладів як епіцентру пошуків, вироблення і обґрунтування нових для свого часу ідей з урахуванням досвіду кращих педагогів. Усі вони закидали традиційній педагогіці: нехтування нею значення дитинства як найяскравішого і найважливішого для розвитку особистості періоду життя; поцінювання його лише як підготовчого етапу до майбутнього «дорослого» життя; ігнорування самотності дитячої психіки; затискання

органічних творчих імпульсів дитини; стандартизовано-догматичне бачення освіти та культури, шаблонні методи навчання та виховання, авторитарну роль педагога. «Одкидаючи примус у вихованні, ми звертаємося до природних навчителів: досвіду і прикладу. Даючи дитині волю розвитку, поставимо поруч з тим приклад і досвід. Нехай дитина вчиться й виховується на своїх помилках», – пише Яків Феофанович у роботі «Розмови про виховання дитини» [2, с. 35].

Сьогодні Нова українська школа утвердила в освіті право особистості на помилку та показує, що від того, як педагог усвідомлює механізм і закономірності розвитку особистості дитини залежить підбір ним змісту, методів і засобів освіти дітей.

Уперше з педагогічним доробком Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича), видатного педагога, психолога, громадського діяча кінця XIX – початку XX століття, авторка ознайомилась у закритих бібліотечних фондах Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. На початку 2000 років працювала над власною кандидатською дисертацією «Формування уявлень про властивості і співвідношення предметів у дітей раннього віку». Як і Яків Чепіга, є прихильницею теорії «вільного виховання», тож вивчала ідеї педології – репресованої у 1936 році науки, що передбачала диференціацію навчання дітей залежно від результатів дослідження особистості дитини.

Роботи Якова Чепіги «Страх і кара. Та їх вплив на характер і волю дитини» та «Розмови про виховання дитини» припали до душі простотою викладення та людяністю текстів. Так ідеї гуманістичного спрямування Якова Чепіги лягли в теоретичну основу власного дослідження разом із напрацюваннями вітчизняних педагогів Софії Русової і Василя Сухомлинського та зарубіжних педагогічних діячів Масару Ібукі, Поліни Кергомар, Марії Монтесорі, Бертона Уайта. Під час нашого дисертаційного дослідження описано та експериментально досліджено стиль взаємодії педагога з вихованцями «вимоглива доброзичливість» це система способів та прийомів впливу на дітей, які не пригнічують гідність дитини і при цьому не «випестовують» з неї маленького монстра. Тоді маємо педагогічний процес, який охоплює дитину повністю, приймає її такою, якою вона є, і пробуджує в ній вільну, розвинену й освічену людину.

Яків Феофанович пропагував ідеї «вільної школи», школи вільної від страху, бюрократизму, бездушності, формалізму, зневаги до особистості вчителя та учня. Сам Яків з юності має «здібності хороші, характер самолюбний, запальний, трохи різкий у спілкуванні, у заняттях... виявляє старанність і самостійність, хоча не завжди однаково», – про що зазначено у його характеристиці, доданий до свідoctва про закінчення Новобузької семінарії у 1895 році (документація семінарії, яка зберігається в Державному архіві Миколаївської обл., ф. 137, оп. 1, спр. 422, арк. 10) [4].

Ще до революції, відстоюючи національні інтереси української школи, Я.Чепіга у статтях «Національність і національна школа» (1910), «Національне виховання» (1913) радив національне виховання здійснювати на основі педологічного вивчення особистості. Учений уважав, що «національне виховання йде в одно з вихованням особистості. Найважливішим для людськості буде виховання особистості, цебто виховання людини згідно з індивідуальним і вільним розвитком її» [1, с. 29].

На початку 20-х років експериментальна психологія відокремила дитину від соціального оточення і розпочала досліджувати її психіку. Яків Чепіга піддавав критиці перші кроки наукового пізнання психіки дитини: «Наші неодоладні досліди, наші недосконалі експерименти над дитячою душею дають так мало певного, так скупо постачають нам матеріал, що схиляючись часом перед авторитетом великих учених психологів, ми можемо прийняти тільки те, що найвідповідніше даній вдачі» [1, с. 103]. Збереження психіки дитини, плекання унікальності кожної особистості він уважав важливим освітнім завданням.

Прибічники гуманістичного напрямку в педагогіці заперечують структурно окреслене, систематичне планування з орієнтацією на регулярний контроль. Це, як вони вважають, скоує ініціативу дитини і педагога, виключає можливість творчого пошуку, оригінального підходу до завдань, стимулювання творчих сил. Виступаючи проти жорсткої запрограмованості освітнього процесу, гуманісти відстоюють повну свободу діяльності педагога в тому, що стосується форм педагогічного процесу та його організації. «Обов'язки щодо живої людської істоти повинні бути вищі за обов'язки до

програм, наказів, циркулярів. Центр ваги шкільної праці – дитина; і дивитись на свою працю, як на службу, – ненормально, не по-людському. Не можна обертати себе в канцеляриста, придатного до мертвих бумаг, а не до праці біля живих людей», – пише Яків Феофанович у праці «Самовиховання вчителя» [3, с. 12].

Наведемо низку цитат із цієї ж роботи, що актуальні й нині. У них зі всією переконливістю летять до нас крізь товщу років гуманістичні переконання нашого великого земляка Якова Чепіги:

«Учительська праця тільки за виключних умов позбувається свого примусового характеру. Тому дуже рідко одержує дитина в школі вільний гарний розвиток» [3, с. 9].

«В житті взагалі справедливість кладеться в основу нашого поводження, нашого ставлення до інших. А тим паче це потрібно в школі. Тут на кожному кроці можна ламати права на вільне, незатримане життя дитини» [3, с. 11].

«Нахил людини до влади, до панування над подібними їй істотами, до егоїзму, гніву, наша дратівливість та нестриманість найбільше завдають страждань іншим, а в школі – дітям. Але так не повинно бути. Я розумію, що праця вчителя за сучасних умов тяжка і ненормальна, але й відповідальність його перед своєю совістю надто велика» [3, с. 11].

«Педагог, що не розуміє як слід усієї відповідальності своєї праці, не може бути досить поблажливим до дітей: він буде обвинувачувати в своїх невдачах дитину, нарікати на її зіпсовану натуру, вимагаючи від дитини покірливості та безумовного визнання свого високого авторитету і кладучи через те в основу своїх вимог особистий жорстокий егоїзм» [3, с. 22].

«Злом не можна прищепити добро. Егоїзм і нелюбов збудять тільки погані почуття. Тому ми можемо тільки щирою любов'ю розвинути в душах дітей зерна гарних людських почуттів. Виховані любов'ю й ласкою вчителя діти вільно і нестримно підуть шляхом морального удосконалення» [3, с. 25].

«Педагог не повинен іти неправильним жорстоким шляхом. Перед ним не мертвий матеріал для праці, а жива індивідуальність, яку не перетворювати треба, а виховувати і розвивати сили її духовної вдачі. Учитель не спроможен змінити природу дитини. Він повинен тільки розчищати їй шлях до

вільного, незатриманого розвитку. А це можна безперешкодно зробити, тільки старанно вивчивши об'єкт праці, національну індивідуальність дітей, яких доручено вчити, їх родини й оточення» [3, с. 28].

Поділяємо гуманістичні погляди та переконання Якова Чепіги, як справжнього знавця людських душ загалом, і дитячих зокрема. Цікаво «торкнутися» його доробку, геніальних праць, що перенесені в цифровий формат.

Список використаних джерел:

1. Чепіга Яків Феофанович. Проблеми виховання й навчання в світлі науки й практики : збірник психо-педагогічних статей / Я. Чепіга. – Київ : Друк. 1-ї Київ. артілі друк. справи, 1913. – 157 с. Кн. 1. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001711>
2. Чепіга Яків Феофанович. Розмови про виховання дитини : (в популярному викладі) / Я. Чепіга. – Київ : Час, 1924. – 43 с. – (Дитина та її виховання. Педагогічна бібліотека видавництва «Час» ; № 1). <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001712>
3. Чепіга Я. Самовиховання вчителя / Я. Чепіга. – Київ : Українська школа, 1917. – 31 с. – (Українська педагогічна бібліотека). <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0002120>
4. ДАМО. Ф. 137, оп. 1, спр. 422, арк. 10. <https://cutt.ly/ytNgmTQ>

УДК 37.017.7

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕЙ НАВЧАННЯ Й ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ЯКОВА ЧЕПІГИ

Оксана Рибачук

Серед визначних особистостей, діяльність та творча спадщина яких потребує глибокого вивчення – постать Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича) (1875–1938), відомого українського педагога, який понад сорок років присвятив

розробці національної системи освіти й вихованню дітей та молоді [3].

Провідною ідеєю творчості педагога було створення української школи, національної системи освіти й виховання. Він запропонував власну концепцію системи національної освіти, яку послідовно виклав у таких працях: «До національної школи» (1909), «Національність і національна школа» (1910), «Ґрунтовні принципи нормальної школи» (1911) та інших. Важливим напрямом досліджень Я. Ф. Чепіги була педологія – наука про дитину, або експериментальна педагогіка. Педагог доводить у своїх працях необхідність побудови системи освіти й виховання на глибокому вивченні природи дитини (фізіології, індивідуальних, спадкових та вікових психофізіологічних особливостей). Ці ідеї відображено в таких розвідках педологічного спрямування: «Педологія, або наука про дітей» (1911), «Страх і кара» (1912), «Увага і розумовий розвиток дитини» (1911) тощо [7]. Науковий аналіз праць Я. Чепіги засвідчує, що вчений-педагог прагнув створити українську школу, в центрі якої – індивідуальність та неповторність дитини. Педагогічні принципи Я. Ф. Чепіги, ідеї та концепції спрямовані на побудову національної школи з українською мовою викладання за народними традиціями, звичаями. Його педагогічним кредо була школа радості для дитини, де б реалізовувалися здібності і воля, де б не існувало жодного примусу чи приниження учня. «Призначення людини – не нудитись світом, а наповнювати його діяльністю, набуванням добра і людських цінностей».

Багата науково-педагогічна спадщина Я. Ф. Чепіги, у дослідженнях якого представлені підходи до вирішення теоретичних і методичних проблем освіти й виховання підростаючого покоління. Вона є важливим джерелом наукового вирішення і сучасних освітніх проблем. На думку академіка О. Сухомлинської, «внесок Якова Феофановича Чепіги в педагогічну науку вагомий і до цього часу ще належним чином не оцінений» [5]. Концептуальні засади української школи Я. Чепіги були «як на той час досить сміливими, науково обґрунтованими, далекими від декларативності». Педагог-дослідник спирався не лише на загальні потреби розвитку

дитини, її інтереси, а й урахував соціокультурний рівень її оточення, культурно-історичний аспект. [4].

Дидактичні завдання початкової школи Я. Ф. Чепіга вбачав у реалізації принципів взаємозв'язку навчання і виховання, навчання і життя, системності і послідовності. Початкову освіту, уважав педагог, дитина повинна здобувати, спілкуючись із природою, реальним оточенням, оскільки саме в юному віці формується правдиве сприйняття життя, щоб у майбутньому не спіткали дитину розчарування і помилки [2].

Стрижневими ідеями його філософсько-соціальних і педагогічних поглядів стали гуманізм, демократизм, відродження й утвердження високих духовних цінностей українського народу, його культури. Наукові праці та організаторський талант Я. Чепіги мали непересічне значення для реформування змісту, форм, методів, засобів початкової освіти в Україні.

В узагальненому вигляді Я. Чепіга подає наукову інтерпретацію найважливіших проблем реформування національної школи. У праці «Грунтовні принципи нормальної школи» (1911) педагог охарактеризував підвалини, на яких повинна будуватися школа. Вона має бути народною, національною, природною, вільною і реалістичною: «...народна правдива школа може бути витворена тільки в дусі нації, її мови, її історії, звичаїв, її переказів, її культури, її духовної творчості, і тільки така школа не відірве дитину від її дійсного ґрунту...» [8].

У концепції української школи науковець насамперед розкриває сутність дидактичних принципів, на основі яких вона побудована, а також теоретично обґрунтовує їх. Теоретико-методологічна концепція нової української школи вченого ґрунтувалася на принципах демократизації, гуманізації природовідповідності, національної спрямованості розвитку, навчання і виховання дитини, народознавчої спрямованості, співвідношення природних і соціальних впливів у розвитку, навчанні і національному вихованні учнів, єдності історичного й національного, внутрішніх умов і зовнішніх впливів; принципів доступності, свідомості й активності, наочності, індивідуалізації та виховального і розвивального навчання, зв'язок навчання з практикою; взаємозв'язок шкільного, сімейно-родинного і суспільного в національному вихованні дітей.

Своєрідними групами індикаторів реформування в системі освіти із названими вище пріоритетами виступають насамперед якість навчальних досягнень учнів; сформованість моральних та значущих для суспільства цінностей, громадянськості; готовність до продуктивної праці.

Відповідно до означених проблем педагог-учений Я. Чепіга визначає важливість гуманістичного навчання, продуктивної навчально-пізнавальної діяльності учнів, самореалізації учнів через суспільно корисну діяльність, створення відповідного навчального середовища, зорієнтовані на реалізацію загальнолюдських цінностей. На його вимогу, центром навчально-виховного процесу української школи повинна бути тільки дитина. Учений інтерпретує поняття «дитина» і «школа» як цілісне явище, поєднане спільним бажанням здобувати освіту, вільно розвиватися духовно, що разом із батьками утворює єдиний центр – школу з усіма ознаками національного, рідного і радісного саме в цій віковій категорії учнів [1]. По суті, в той час це була перша спроба втілити в побудову нової школи принцип дитиноцентризму, що є одним із провідних у сучасній освіті.

Для того, щоб глибше пізнати основні закономірності навчання і виховання, щоб не лише розкрити, а й розвинути природні здібності дитини, навчальний процес, за Я. Чепігою, має будуватися на дотриманні принципу природовідповідності: «Всяке живе створіння додержується в своєму житті законів природи. Школа ж, аби не бути мертвою, повинна будуватись на цих самих законах, бути живою і активною як сама природа. Всі свої турботи школа повинна направляти на користь цього природничого розвитку, а не шкодити йому, затримуючи штучними заходами» [8].

Розвиток національної школи зумовив активний пошук Я. Чепігою нових, ефективніших методів, форм, засобів навчання, а також змісту освіти і виховання. Він невтомно працює над методичним забезпеченням процесу навчання та виховання у початковій школі, розробляє та вдосконалює певні навчальні методи залежно від того, у яких навчальних дисциплінах вони можуть бути застосовані, із учнями якого віку тощо. У процесі розробки цих методів Я. Чепіга виходив із того положення, що навчання повинно мати розвивальний характер, забезпечувати єдність і взаємодію емоційних і когнітивних

структур, урахувати психологічні, національні та інші особливості учнів. Зміст і методи навчання повинні бути не механічними, а діяльними, і бути не лише підготовкою до життя, а й справжнім реальним життям дитини. Нові методи, уважає науковець, повинні стимулювати самостійну пізнавальну діяльність учнів, виховувати в них потребу в знаннях, самоосвіті та саморозвитку, збільшувати інтерес до пошуку та відкриттів. Він приділяє багато уваги активізації навчальної діяльності учнів з опорою на їх власні інтереси, розвиток уяви, творче мислення, розумовий та духовний розвиток школярів, розробляє питання індивідуального підходу до учнів.

У практиці народних шкіл використовувалися вправи творчого характеру (придумування окремих слів, підбір слів, що означають назву предметів; складання коротеньких речень, усних творів на задану тему та деякі інші); бесіди; застосування наочних посібників; письмові вправи на засвоєння граматичних законів мови (диктанти, списування готового тексту; опис знайомих предметів тощо); розповідь, а також вправи, які вважалися оригінальними, – запитання і відповідь на нього, пояснювальне читання, евристичні, діалогові способи навчання, , нестандартні запитання та ін.

Я.Чепіга пропонує на уроках письма в початковій школі використовувати наочні методи навчання як такі, що найбільше сприяють сприйняттю та засвоєнню навчального матеріалу учнями молодшого шкільного віку. Він розкриває можливості малюнку як методичного засобу для бесід, ілюстрування казок, складання оповідань, віршів, для виконання самостійних творчих вправ.

Я.Чепіга висуває головну вимогу до національної школи – викладання рідною мовою. У працях «Національність і національна школа», «Національне виховання» вчений неодноразово звертався до показу зв'язку рідної мови, мовлення індивіда і розвитку мислення, уяви та дії дитини. Він уважав, що у світі діють незаперечні закони послідовності. Закон послідовності поєднує мову з уявленням, вираженням у слові, реченні: «Спершу дитина вбирає своїми органами чуттів слова-ідеї, що мають конкретний ґрунт, вбирає їх фізіологічно, а тоді вона вже поєднує їх способом асоціації та асиміляції і утворює те

складне розуміння, яке дорослі зазначають словами» [8, с. 48]. «Рідна мова – наша суть» [8, с. 51].

Я. Чепіга відстоює таку систему навчання, яка втілює в собі єдність педагогічної творчості з ініціативою та саморозвитком учнів. Учений зауважує: «Учитель повинен ніби відійти в сутінок зі своїм менторством, дати простір для виявлення в учнів самодіяльності та індивідуальних здібностей у добуванні знань» [6].

Положення, висловлені Я. Чепігою у 20-х роках, набувають особливої актуальності сьогодні. Нині вчитель початкової школи має працювати на засадах педагогіки співробітництва, співпраці, співтворчості з учнем. Це передбачає повагу до особистості, стимулювання позитивних інтелектуальних почуттів, надання кожному можливості вільного вибору навчальних завдань, спонукання до самооцінювання, самопізнання і самовдосконалення в різних видах діяльності. У педагогічній праці все важливо: і та чи інша дидактична система, і вдосконалений метод навчання» [8].

У 20-ті роки Я. Ф. Чепіга робить значний внесок у розвиток підручникотворення. У науково-педагогічному доробку Я. Ф. Чепіги вагомою є виважена і плідна робота зі становлення та розвитку початкової школи. Значна частина його методичних праць присвячена проблематиці «молодшої школи»: «Методика роботи з підручником математики, 1-ий рік навчання» (1933), «Методичні замітки до навчання грамоти за звуковим методом» (1918), «Методичні поради до роботи з «Читанкою» першого класу» (1934), «Методика навчання в трудовій школі першого концентру» (1931), «Методика усної лічби та вправи у перших групах семирічки» (1932) та ін. В окресленому контексті розкрито методику навчання і виховання учнів початкової школи. Взаємозв'язок навчання і розвитку – реалізація творчих здібностей дитини через різноманітну діяльність на уроці, знання здобуваються через відкриття, а не пасивне сприймання. Серед вербальних, наочних та інших методів Я. Ф. Чепіга виокремив дослідницький. Оскільки, на його думку, в дослідженні бере участь сама дитина, то вже з раннього віку відбувається формування дослідника, дитина вчиться аналізувати, зіставляти, узагальнювати, доходити логічних висновків. Водночас учений застерігав учителя не захоплюватись якимось одним методом,

надавати перевагу й іншим, яких потребує конкретика навчання і виховання.

Підручникам і методичним посібникам Я.Чепіга відводив роль потужного засобу формування національної свідомості та поширення просвітницьких ідей. Як навчальний матеріал педагог використовує зразки народної творчості, вкладає в підручники інтегрований зміст для більш цілісного його засвоєння дітьми, реалізовує в змісті підручників методики одночасного навчання грамоти і письма, спирається на специфіку рідного краю. Дбаючи про культуру розумової праці дітей, Яків Феофанович після кожного розділу підручника давав учням практичні завдання і вказував, що варто зробити, коли вони працюватимуть над тим чи іншим розділом. У підручниках Я. Чепіга органічно поєднує традиційні та новаторські підходи до їх складання, реалізує такі дидактичні принципи, як відповідність навчального змісту вимогам часу, практичний пізнавальний характер навчального матеріалу, утвердження національної ідеї, народності, емоційності, краєзнавства, наочності, системності, доступності, ґрунтовності, урахування психолого-вікових особливостей учнів тощо.

Спираючись на спадщину вченого, можна зробити висновки, що інтереси школи і суспільства повинні збігатися, оскільки дитина вже зі шкільної парти моделює власне «Я» в державі, громаді, сім'ї, якщо завдання, які ставить перед нею школа, учитель, будуть зрозумілі їй, привабливі і створюватимуть відчуття задоволення, власної значущості від праці, самореалізації через улюблену справу. Учений уважав, що школа є храмом дитячої душі, а обов'язком педагога є створення умов, які б дали можливість внутрішньому стану дитини засяяти всіма барвами духовної краси, адже вплив дитинства на все життя людини надзвичайний.

Актуальність подвижницької постаті Якова Феофановича Чепіги не зменшується і на початку ХХІ ст. Завдання школи – нове поєднати з кращими історико-педагогічними здобутками теорії та практики. У спадщині Я. Ф. Чепіги перспективним є вивчення питань методики навчання в початковій школі читання, письма, математики, а також вивчення проблем виховання молодших школярів.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Формування педагогічного світогляду Якова Чепіги (Зеленкевича) (1892–1895 рр.) / Л. Д. Березівська // Шлях освіти. – 2000. – № 4. – С. 38–41.
2. Богданець-Білоskalенко Н. І. Освітньо-культурна і педагогічна діяльність Якова Чепіги в контексті розвитку історико-педагогічного процесу в Україні (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) / Н. І. Богданець-Білоskalенко. – К. : НВФ «Славутич-Дельфін», 2014. – 272 с.
3. ДАМО. Ф. 137, оп. 1, спр. 422, арк. 10.
4. Демчук В. Концепція української школи у творчості Якова Чепіги (1875–1938) / В. Демчук // Рідна школа. – 1997. – №№ 3–4. – С. 19–21
5. Сухомлинська О. В. Слово про педагога / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1997. – № 2. – С. 55.
6. Чепіга Я. Народний учитель і національне питання // Світло / Я. Чепіга. – 1912. – Кн. 1. - № 1. – С. 15–25. 56
7. Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) – видатний педагог, психолог, громадський діяч. Бібліографічний покажчик.
8. Я. Чепіга. Ґрунтовні принципи нормальної школи. Світло / Чепіга Я.. – 1911. – Кн. 1. – С. 3–7.

НАШІ АВТОРИ:

1. Березівська Лариса Дмитрівна, директор, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського Національної академії педагогічних наук України.

2. Бурлака Тетяна Юріївна, методист навчально-методичної лабораторії управління розвитком регіональної освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

3. Гич Галина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії й методики мовно-літературної та художньо-естетичної освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

4. Домаскіна Марина Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

5. Кизименко Оксана Миколаївна, заступник директора з навчально-виховної роботи, вчитель української мови та літератури, Харківська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 142 Харківської міської ради Харківської області.

6. Клименюк Наталія Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

7. Костенко Олена Ростиславівна, методист Миколаївського центру Міжрегіональної академії управління персоналом.

8. Лисиця Григорій Григорович, доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

9. Махровська Наталя Анатоліївна, кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теорії й методики природничо-математичної освіти та інформаційних технологій Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

10. Мироненко Ірина Володимирівна, доцент кафедри теорії й методики природничо-математичної освіти та інформаційних технологій Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

11. Міленіна Галина Сергіївна, доцент кафедри теорії й методики дошкільної та початкової освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

12. Мілейко Ольга Олексіївна, завідувач навчально-методичної лабораторії управління розвитком регіональної освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

13. Олійник Лія Миколаївна, доцент кафедри теорії й методики дошкільної та початкової освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

14. Петренко Ольга Миколаївна, кандидат мистецтвознавства, доцент катедри теорії й методики мовно-літературної та художньо-естетичної освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

15. Погромська Ганна Сергіївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії й методики природничо-математичної освіти та інформаційних технологій Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

16. Продан Любов Анатоліївна, старший викладач кафедри теорії й методики дошкільної та початкової освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

17. Рибачук Оксана Анатоліївна, методист кафедри теорії й методики дошкільної та початкової освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

18. Рогожинська Еліна Костянтинівна, методист кафедри теорії й методики природничо-математичної освіти та інформаційних технологій Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

19. Рясик Любов Олексіївна, вчитель історії та правознавства Баштанського опорного закладу ЗСО I–III ступенів № 1 Баштанської міської ради Баштанського району Миколаївської області.

20. Сокурєнко Олена Олексїївна, кандидат педагогїчних наук, доцент, завідувач кафедри теорїї й методики дошкільної та початкової освїти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогїчної освїти.

21. Стойкова Вікторія Володимирівна, заступник директора з науково-педагогїчної роботи Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогїчної освїти.

22. Сурїна Ганна Юрїївна, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософїї освїти, теорїї й методики суспільствознавчих предметів Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогїчної освїти.

23. Тихонова Тетяна Валентинівна, доктор педагогїчних наук, доцент, завідувач кафедри педагогїки, психологїї та менеджменту освїти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогїчної освїти.

24. Федосова Анна Олегівна, старший викладач кафедри педагогїки, психологїї та менеджменту освїти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогїчної освїти.

25. Хозраткулова Ірина Анатолїївна, доцент, кандидат педагогїчних наук, доцент кафедри педагогїки, психологїї та менеджменту освїти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогїчної освїти.

26. Чепїга Ігор Віталїйович, кандидат педагогїчних наук, методист відділу технологїй кафедри природничо-математичних дисциплїн та методики їх викладання Донецького обласного інституту післядипломної педагогїчної освїти.

27. Шуляр Василь Іванович, доктор педагогїчних наук, доцент, професор кафедри теорїї й методики мовно-літературної та художньо-естетичної освїти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогїчної освїти.

Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського
Національної академії педагогічних наук України
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

«Національна школа Якова Чепіги»

*(до 145-річчя
Якова Феофановича Чепіги)*

**Тези доповідей
обласних педагогічних читань**

(м. Миколаїв, 30 квітня 2020 року)

Віддруковано з авторських оригіналів

Папір офсетний.
Друк на різнографі
Формат 60х84/16
Умовно-друкованих арк. – 8,2
Обліково-видавничих арк. – 7,6
Гарнітура шкільна

Тираж – 100
Замовлення № 50

Адреса редакції:
вул. Адміральська, 4-а,
м. Миколаїв, 54001
Тел./факс 37 85 89
<http://www.moippo.mk.ua>,
e-mail: moippo@moippo.mk.ua